

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**HARMADIK KÓD A TOLMÁCSOLÁSBAN: VAJON
LÉTEZIK TOLMÁCSOLÁSI SZÖVEG?**

SZEGH HENRIETT

2021

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZEGH HENRIETT

**HARMADIK KÓD A TOLMÁCSOLÁSBAN: VAJON LÉTEZIK TOLMÁCSOLÁSI
SZÖVEG?**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor akadémikus, egyetemi tanár

Fordítástudományi Doktori Program

Vezető: Dr. Klaudy Kinga DSc, professor emeritus

A bizottság tagjai:

Elnök: Prof. Dr. Klaudy Kinga DSc, ELTE FTT professzor emeritus
Bírálok: Dr. Seresi Márta PhD, ELTE FTT egyetemi adjunktus
Dr. Seidl-Pécs Olívia PhD, BMGE egyetemi docens
Titkár: Dr. Zachar Viktor PhD, ELTE FTT egyetemi adjunktus
Tagok: Dr. Szabó Csilla PhD, BMGE egyetemi docens
Dr. Eszenyi Réka PhD, ELTE egyetemi adjunktus
Dr. Bozsik Gyöngyvér PhD, PPKE egyetemi adjunktus

Témavezető:

Dr. habil. Horváth Ildikó, PhD, ELTE FTT habilitált egyetemi docens, tanszékvezető

Budapest

2021

ADATLAP

a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Szegh Henriett

MTMT-azonosító: 10067550

A doktori értekezés címe és alcíme: Harmadik kód a tolmácsolásban: vajon létezik tolmácsolási szöveg?

DOI-azonosító: 1010.15476/ELTE.2021.084

A doktori iskola neve: Nyelvtudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Fordítástudományi Doktori Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. habil. Horváth Ildikó, PhD, ELTE FTT habilitált egyetemi docens, tanszékvezető

A témavezető munkahelye: ELTE BTK Fordító-és Tolmácsképző Tanszék

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2021. május 31.

Szegh Henriett

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Sok embernek tartozom őszinte köszönettel azért, hogy ezt a dolgozatot a kezemben tarthatom. Mindenekelőtt Klaudy Kinga professzorasszonynak, aki rendkívüli hozzáállásával, lelkesedésével, kivételes szakmai tudásával, hazai és nemzetközi aktivitásával segítette a magyar fordítástudomány fejlődését. A mai világban a professzionalizmus mellett még egy érték szükséges ahhoz, hogy valaki olyan életutat építhessen, amelyet ő, és amely előtt sokan fejet hajtunk: ez pedig az emberi nagyság. Hálás vagyok a sorsnak, amiért az ő „szárnyai” alatt nevelkedhettem.

Nagyon köszönöm dr. Robin Edina támogatását, folyamatos jelenlétét, ötleteit, értékes gondolatait, fáradhatatlanságát és szakmai hozzájárulását a dolgozathoz. Rendkívüli embert ismertem meg benne.

Nem feledkezhetek meg a Fordítástudományi Doktori Program további kiváló tanáraitól sem, többek között dr. Horváth Ildikóról, dr. Heltai Pálról sem, akiktől nagyon sokat tanultam, akik gondolkodásra készítettek, akik segítségével betekintést nyerhettem a fordítás- és tolmácsolástudomány színes világába.

Hálás vagyok az opponenseimnek, dr. Seidl-Pécs Olivíának, dr. Seresi Mártának és Pataky Éva doktorandusznak minden formai és tartalmi észrevételükért. Köszönöm, hogy a rendelkezésükre álló idő rövidege ellenére alaposan, lelkiismeretesen végigolvasták a dolgozatot. Tudom, hogy minden megjegyzésüket a jóindulat és a segíteni szándékozás vezérelte.

Köszönöm csoportársaimnak, különösen Pataky Évának a közös munkát, a bátorítást, az ötleteket, a kölcsönös és feltétel nélküli segítséget. Mindig szeretettel gondolok rátok.

Szívből jövő hálával és köszönettel tartozom Anyunak, Apunak és nevelőapukámnak, akikre mindig, mindenben számíthatok, akik néha pusztán jelenlétükkel, néha szavakkal és nagyon gyakran tettekkel is ösztönöznek, biztatnak, hogy jó úton haladok. Köszönöm nevelőapukámnak, és nagynénémnek, akik már nincsenek velem, de tudom, hogy nagyon büszkék lennének rám.

Köszönöm a barátoknak, kollégáknak a türelmet, a támogatást, a kitartást.

Köszönöm Istennek.

„La traduction est une des rares activités humaines où l'impossible se produit par principe.”

Mariato Antolín Rato

TARTALOM

1. fejezet: BEVEZETÉS	9
1.1 A témaválasztás oka	11
1.2 Az értekezés tárgya	13
1.3 Az értekezés haszna	13
1.3.1 Az értekezés módszertani haszna	13
1.3.2 Az értekezés elméleti haszna	14
1.3.3 Az értekezés gyakorlati haszna	15
1.4 A kutatás általános bemutatása	15
1.4.1 A kutatás célja	15
1.4.2 Kutatási kérdések	16
1.4.3 Kutatási hipotézisek	16
1.4.4 A kutatási korpusz	18
1.4.5 A kutatás módszerei	19
1.4.6 A kutatás várható eredménye	20
1.4.7 A kutatás korlátai	20
1.4.8 Az értekezés felépítése	21
2. fejezet: FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK	23
2.1 A fordítási korpuszok	24
2.2 A fordítási szöveg	25
2.3 A fordítási univerzálé	25
2.4 Fordítási univerzáléokra irányuló korpuszalapú empirikus kutatások	28
2.4.1 Egyszerűsítés	28
2.4.2 Ismétléskerülés	30
2.4.3 Szokatlan lexikai mintázatok	31
2.4.4 Célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek hiánya	31
2.4.5 Normalizáció	32
2.4.6 Explicitáció	33
2.5 A fordítási univerzálék kritikája	35
3. fejezet: A KORPUSZALAPÚ TOLMÁCSOLÁSTUDOMÁNY	38
3.1 A korpuszalapú tolmácsolástudomány első szakasz	38
3.2 A korpuszalapú tolmácsolástudomány második szakasza	41
3.3 A korpuszalapú tolmácsolástudomány harmadik szakasza	50
3.4 Tolmácsolási univerzálék témájában végzett kutatások párhuzamos/ összehasonlítható korpusz	54
3.5 Kutatások intermodális korpuszon	65
4. fejezet: A SZINKRONTOLMÁCSOLÁS	71
4.1 A szinkrontolmácsolás szakaszai	71

4.1.1 Hallgatás–megértés	71
4.1.1.1 A tolmácsolási helyzet	72
4.1.1.2 A hallgatás-megértési képességek	76
4.1.2 Tárolás	79
4.1.3 Beszédprodukción	82
4.2 Tolmácsolási modellek	88
5. fejezet: AZ EMPIRIKUS KUTATÁS BEMUTATÁSA	96
5.1 A kutatás célja	96
5.2 Kutatási kérdések	97
5.3 Kutatási hipotézisek	97
5.4 Kutatási korpusz	99
5.5 A tolmácsok	101
5.6 Az átírók	102
5.7 A kutatás módszerei és lépései	102
5.7.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) szövegelemzés	105
5.7.2 Kvalitatív (manuális) szövegelemzés	107
6. fejezet: A PÁRHUZAMOS KORPUSZON VÉGZETT ELEMZÉS EREDMÉNYEI ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	111
6. 1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés	111
6.1.1 Szavak száma	112
6.1.2 Mondatok száma	114
6.1.3 Átlagos mondathosszúság	117
6.1.4 Szótípusok és szövegszók aránya (Type/token ratio, TTR)	118
6.2 Kvalitatív (manuális) elemzés	120
6.2.1 Átváltási műveletek	120
6.2.2 Leggyakrabban használt átváltási műveletek	121
6.2.3 Explicitációk és implicitációk száma	123
6.3 A párhuzamos korpuszon végzett kutatás eredményeinek összefoglalása, következtetés	126
7. fejezet: AZ INTERMODÁLIS KORPUSZON VÉGZETT ELEMZÉS EREDMÉNYEI ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	128
7.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés	129
7.1.1 Szavak száma	130
7.1.2 Mondatok száma	135
7.1.3 Átlagos mondathosszúság	139
7.1.4 Szótípusok és szövegszók aránya (Type/token ratio, TTR)	142
7.1.5 Névmások száma	144
7.2 Kvalitatív (manuális) elemzés	146
7.2.1 Átváltási műveletek száma	146

7.2.2 A leggyakoribb műveletek száma	148
7.2.3 Explicitációk és implicitációk száma	150
7.3 Az intermodális korpuszon végzett kutatás eredményeinek összefoglalása, következtetés	152
8. fejezet: AZ ÖSSZEHAONLÍTHATÓ KORPUSZON VÉGZETT ELEMZÉS EREDMÉNYEI ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	153
8.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés	153
8.1.1 Mondatok száma	153
8.1.2 Átlagos mondathosszúság	154
8.1.3 Szótípusok és szövegszók aránya (Type/token ratio, TTR)	155
8.2 Az összehasonlítható korpuszon végzett kutatás eredményeinek összefoglalása, következtetések	156
9. fejezet: ÖSSZEGZÉS	157
10. fejezet: TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK	165
Irodalom	166
Táblázatok és ábrák	187
Táblázatok jegyzéke	187
Ábrák jegyzéke	188
1. Függelék: Példa a szövegek kvalitatív (maunális) elemzésére	189
2. Függelék: A dolgozat folyószövegében előforduló rövidítések	191
3. Függelék: A táblázatokban található és a hozzájuk kapcsolódó rövidítések	193
4. Függelék: Átírási elvek	197
5. Függelék: Átírási jelek	198
6. Függelék Terminusjegyzék	199

1. fejezet

BEVEZETÉS

Annak ellenére, hogy a fordítás és a tolmácsolás lényege ugyanabban az első hallásra egyszerűnek tűnő, valójában azonban komoly készségeket és képességeket igénylő folyamatban rejlik, nevezetesen a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé formálásában, valamint, hogy a velük foglalkozó mindkét tudományág gyakorló szakemberei ugyanazokkal az interlingvális, interkulturális és terminológiai problémákkal szembesülnek, számos különbséget is felfedezhetünk a két tudományterület között.

Történetét tekintve a tolmácsolás régebbi, ősi szakma, mint a fordítás, mégis a fordítástudománynak nyúlnak vissza korábbra a gyökerei. Ennek okát Gile (2004) a befogadó kultúrák fordításoknak tulajdonított értékében, gondoljunk csak a Biblia fordításra, valamint a fordítók nagyobb ismertségében látja. Arról nem is beszélve, hogy a fordítások sokáig „élnek”, messzire és jóval több emberhez jutnak el, mint a tolmácsolások, melyek egy adott pillanatban, helyen egy bizonyos közönséghez szólnak. A tolmácsolás „szingularitását” már Kade (1968, idézi Kalina 1998: 19) és Seleskovitch (1978) is hangsúlyozták, mint az írott és hangzó fordítás közötti alapvető különbséget. Nem mehetünk el szó nélkül a „technikai” korlátok különbségei vagy inkább megléte (tolmácsolás) és hiánya (fordítás) mellett sem. A fordítók órákon, napokon, akár heteken keresztül is dolgozhatnak egy-egy mondat frappáns célnyelvi megfelelőjén, többször és bármikor visszatérhetnek hozzá, átírhatják, javíthatják, kihúzhatják, míg a tolmácsoknak erre mindössze 1–2 másodperc áll a rendelkezésére komoly terhelést róva ezzel a rövidtávú memóriájukra. Ennek az időkorlátnak, valamint a forrásnyelvi beszéd előadási sebességének, az előadó akcentusának, intonációjának, artikulációjának és a munkakörülmények következtében mai szóhasználattal élve a „termék” vagy annak minősége is szükségképpen más, mint fordításban, ahol csak a nyomtatott szöveg és a fordító játszanak szerepet.

Ennyi különbség láttán, pedig a lista korántsem teljes, talán nem meglepő, hogy a fordítás és tolmácsolás kutatása is külön utakon indult és fejlődött hosszú időn keresztül. A fordítástudományi kutatások fókuszában hagyományosan nyelvészeti, kulturális, szociológiai kérdések álltak, míg a tolmácsoláskutatás inkább a tolmácsolás folyamatára koncentrált, és a kutatásokat végzők is eltérő háttérrel és motivációval érkeztek. A fordításkutatók nem feltétlen voltak gyakorló fordítók, míg a tolmácskutatók jelentős része a hivatásos tolmácsok közül került ki. A fent említett okok miatt sokáig nem is alakult ki kommunikáció a két

csoport között, így a tolmácsolástudományi kutatások jelentős lemaradással követték a fordítástudományt.

A korpusznyelvészet eszközeit a 90-es évek elején kezdték használni a fordított szövegek vizsgálatára. Baker már ekkor „megjósolta”, hogy a gépileg olvasható nagyméretű korpuszoknak köszönhetően a fordítástudomány számos reprezentatív, érvényes eredménnyel lesz gazdagabb (Baker 1993). A tolmácsolástudományban azonban egészen a XX. század végéig (Shlesinger 1998) kellett várni, hogy a kutatók felismerjék a tolmácsolási korpuszok jelentőségét, azt, hogy segítségükkel a tolmácsolásról, nyelvi jellemzőikről, a tolmácsolási normákról, és nem utolsósorban a tolmácsolás folyamatáról tudhatunk meg többet, és vonhatunk le általános következtetéseket. Ezt követően újabb hat év telt el Gile (2004) tanulmányáig, melyben a szerző a fordítás és tolmácsolás különbségeinek ellenére a közös alapok, a mindkét területet foglalkoztató, hasonló ismeretelméleti, módszertani, intézményi és szélesebb körű társadalomtudományi kérdések fontosságát, és a két tudományág együttműködésének előnyeit hangsúlyozza. Gile gondolatát tovább szöve, Chesterman (2004) már konkrétan fogalmaz, amikor a tolmácsolástudomány és fordítástudomány kapcsolatát erősítendő, az írott és szóbeli fordítás összehasonlítására és elemzésére irányuló kutatásra szólít fel.

A fordítástudomány (FT) és tolmácsolástudomány (TT) ugyanazon diszciplína két része. Kiváltképpen egyetértek azzal, hogy mindkettő sokat tanulhat a másiktól, akár az általános módszertan, akár a speciális (pl.: univerzálékhoz kapcsolódó) hipotézisek megalkotása és tesztelése terén. Éppen ezért ösztönözni kell a közös projekteket, és ki kell dolgozni egy közös paradigmát (Chesterman 2004: 44 fordította SZH).¹

Jelen értekezés Gile gondolataival egyetértésben és Chesterman felhívásának engedelmeskedve született, én pedig csak remélni tudom, hogy értekezésem hozzájárulhat a két diszciplína kapcsolatának erősítéséhez és gyümölcsöző, közös jövőjéhez.

¹ „I certainly take Translation Studies (TS) and Interpreting (IS) to be part of the same interdiscipline. In particular, I agree that there is much that each can learn from the other, but has regards general methodology and as regards the generation and testing of specific hypotheses (e.g. about universals). Joint projects should be encouraged and a shared paradigm developed.” (Chesterman 2004: 44)

1.1 A témaválasztás oka

A fordítási univerzálék tanulmányozása közben merült fel bennem a kérdés, hogy vajon a tolmácsolt outputoknak is vannak-e általános, mindegyikre jellemző tulajdonságai, illetve, hogy vajon létezik-e a fordítási szöveghez hasonlóan tolmácsolási szöveg. A tolmácsolt megnyilatkozások általános tulajdonságain azon nyelvi sajátosságokat értem, amelyek, Baker (1993) és Laviosa (1998) fordítási univerzálé definícióit alapul véve, tipikusan a tolmácsolás útján keletkezett szövegeket és nem az eredetileg célnyelven született műveket jellemzik, nem a nyelvek interferenciájának eredményeként jönnek létre, hanem függetlenül a tolmácsolásban részt vevő nyelvpár sajátosságaitól, valamint a tolmácsolás irányától. Ennek értelmében a tolmácsolási szöveg nem más, mint a tolmácsolás során létrejött, a tolmácsolásokra jellemző nyelvi sajátosságokkal bíró, célnyelvi normától eltérő szöveg.

Szeretném már itt az értekezés bevezetőjében tisztázni az angol „translationese” szó kétféle meghatározásából eredő, elsősorban terminológiai és értelmezésbeli félreértéseket. A terminust Gellerstam (1986) használta először a szakirodalomban fordítási nyelvhasználat, fordítási szöveg értelemben, mely NEM azonos és így nem összekeverendő a pejoratív konnotációval bíró „translationese” (magyarul „fordításnyelv”) meghatározásával, mely szerint a fordításnyelv nem más mint minden, a fordítás nyomán keletkezett és eredetileg célnyelven született szövegek közötti statisztikai eltérésekben megnyilvánuló, a fordítások gördülékeny, természetes hangzását hátrányosan befolyásoló, idegen szöveg hatását keltő, „fordításízű”, ügyetlen megfogalmazás, szóhasználat, mondat- és szövegszerkezet. Szeretném továbbá Tolcsvai Nagy Gáborra hivatkozva definiálni a szöveg fogalmát is, hiszen a későbbiekben ezt a terminust fogom alkalmazni a tolmácsok lejegyzett megnyilatkozásaira. Tolcsvai Nagy az alábbiak szerint határozza meg a szöveget: „A megnyilatkozás (a nyelvi közlés) szóbeli formája a beszéd (vagy más néven társalgás), írásbeli formája a szöveg” (Tolcsvai Nagy in Pannon Enciklopédia é.n.).

Jelen értekezés Gellerstam logikáját követve, teljesen semlegesen, mindenféle negatív színezet nélkül használja az angol interpretése, illetve a magyar tolmácsolási nyelv és tolmácsolási szöveg terminusokat. Negatív, azaz tolmácsolásnyelv értelemben nem is tehetné, hiszen az alapjaiban ásná alá az értekezés értelmét és hasznát: bármilyen követendő stratégia vagy tolmácsolási művelet feltárása lényegét veszítené.

Gyakorló tolmácsként már korábban megfigyeltem, hogy az eredeti és tolmácsolt szövegek kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, és izgalmasnak ígérkezett a gondolat, hogy egy tudományos kutatás keretében utánajárjak, pontosan miben és milyen mértékben mutatkozik meg ez a különbség, mi lehet az oka. A doktori program korpuszépítési

projektje el is indított ezen az úton, a korpuszok ugyanis kiváló lehetőséget nyújtanak az univerzálék tanulmányozására. Az általam használt Pannónia korpusz felépítése két nyelvpárban (magyar és angol, magyar és francia) is lehetőséget adott nem csupán párhuzamos, de összehasonlító és intermodális elemzésekre is, így téve teljessé a kutatást és még általánosabbá annak következtetéseit.

A szakirodalmat olvasva (Bendazzoli 2018; Shlesinger 1998, 2008) azt tapasztaltam, hogy a tolmácsolási univerzálékra irányuló vizsgálatok száma igen elenyésző, illetve, hogy az a kevés kutatás is kisméretű korpuszokra épül. Ráadásul a legtöbbjük laboratóriumi keretek között zajlott, vagyis nem autentikus tolmácsolási eseményen rögzített tolmácsolás került elemzésre (Shlesinger 2008). A kísérletek résztvevői a praktikusság és könnyű elérhetőség jegyében leggyakrabban tolmácsolók voltak, akiknek produkciója a legjobb indulattal sem vonatkoztatható az egész tolmácsolási társadalomra.

Nem került el a figyelmemet az sem, hogy az eddig végzett, a fordítási univerzálék tolmácsolás szövegekben való jelenlétét vizsgáló kutatások következtetései csak és kizárólag egy-egy univerzálé egy adott jellemzőjének előfordulását mutató statisztikai adatokra épülnek (Gumul 2006, Kajzer-Wietrzny 2012, Hu és Tao 2013). Ezért döntöttem úgy, hogy jelen vizsgálat kvantitatív kereteit kibővítve egy kisebb mintán végzett, a tolmácsok által alkalmazott átváltási műveletek kézi, kvalitatív elemzésével is igyekszem megerősíteni a számadatokat, amely bár hosszadalmas és nagy odafigyelést igénylő folyamat, a tolmácsok adott pillanatban hozott döntéseinek okát hatékonyan segíthet felderíteni. Ahogy Setton (2011) is írja, a korpuszok gazdag, és mindezidáig kihasználatlan forrásai a tolmácsolás során lezajló különböző pszicholingvisztikai és pragmatikai folyamatok tanulmányozásának.

Reményeim szerint az általam végzett kutatás elég komplex és módszertanilag megalapozott ahhoz, hogy megbízható következtetéseket vonhassak le belőlük: autentikus adatokkal dolgozik, két nyelvpárban, két nyelvi irányban (magyar–angol, angol–magyar, magyar–francia, francia–magyar), háromféle összehasonlításban (párhuzamos, összehasonlítható, intermodális) végez kvantitatív és kvalitatív elemzéseket.

További motivációként hatott rám, hogy tudomásom szerint még nem született magyar nyelven egyetlen olyan átfogó mű sem, amely a korpuszalapú tolmácsoláskutatás elmúlt pár évtizedébe engedne betekintést, ezért a szakirodalmi áttekintés alapvető céljául azt fogalmaztam meg, hogy amennyire egy doktori disszertáció keretei lehetővé teszik, megkísérlem az olvasókkal megismertetni a témában végzett legjelentősebb kutatásokat és azok eredményeit, különös tekintettel magyar kutatótársaim munkásságára.

1.2 Az értekezés tárgya

A tolmácsolástudomány fiatal tudományág, hiszen azoknak, akik a 90-es évek végén letették az alapjait legtöbbjük még ma is aktív. Jóval később és lassabban indult útjára, mint a fordítástudomány. Akárcsak a fordítástudomány, a tolmácsolástudomány is gyakorlati megfigyelésekből, szövegmagyarázatokból fejlődött és a későbbiekben is követte a fordítástudomány által kitaposott ösvényt. Így vált mára egy „különböző elméleti és empirikus modellekkel, módszertanokkal és paradigmákkal teli nemzetközi interdiszciplináris területté.”²

A leíró fordítástudomány megszületésével, a fordítási univerzálékat vizsgáló tanulmányok ugrásszerűen megnövekedett számának hatására a XX. század végén, XXI. század elején megjelentek azon törekvések, amelyek dacolva a gyakorlati nehézségekkel, a tolmácsolás outputok közös jellemzőit kívánták feltárni. Általánosságokat, szabályszerűségeket, mintázatokat, azaz tolmácsolási univerzálékat kerestek. Tették mindezt a korpusznyelvészet eszközeivel.

Jelen értekezés tárgya tehát a tolmácsolási szöveg, azaz a tolmácsolás nyomán létrejött, sajátos szövegtípust képviselő, a célnyelvre jellemző normától eltérő, tolmácsolásokra jellemző nyelvi sajátosságokat tartalmazó szöveg. Az értekezés elméleti alapja az univerzálékutatás, módszere a korpuszelemzés.

1.3 Az értekezés haszna

A kutatásnak véleményem szerint nemcsak kutatómódszertani, de elméleti és gyakorlati haszna is említésre méltó.

1.3.1. Az értekezés módszertani haszna

Egyetértek Chesterman (2010) azon kijelentésével, mely szerint minden univerzálékutatás módszertani jelentőséggel bír. Arra ösztönözi a kutatókat, hogy mindig jobb és jobb kutatási tervet dolgozzanak ki, hogy pontosabb megállapításokat tegyenek, és hogy még több hipotézist teszteljenek, ezáltal empirikusan is erősítve a tudományágot: „[...] az univerzálékutatás arra ösztönzi a fordításkutatókat, hogy jobb empirikus kutatási terveket dolgozzanak ki, pontosabb állításokat fogalmazzanak meg, nagy korpuszokkal dolgozzanak,

² <http://www.translationromani.net/hu/forditas/tolmacsolas/tolmacsolastudomany>

és jobban átgondolt hipotéziseket állítsanak fel és teszteljének (Chesterman 2010: 45 fordította SzH)³”.

Ha egy kutatás bebizonyítja pl. egy adott univerzálé létét, akkor azonnal felmerül a magyarázatok keresése is, melynek során a leírástól egészen a magyarázatig jutunk, közelebb ahhoz, hogy mi motiválja a tolmácsok döntéseit.

1.3.2. Az értekezés elméleti haszna

A legfontosabb talán a tolmácsolási szöveg meglétének igazolása és meghatározása. Annak bizonyítása, hogy a tolmácsolás, mint nyelvi produktum, nem hibás, nem rossz, csupán a nyelvi közvetítés és a tolmácsolás, mint sajátos nyelvi közvetítési mód körülményeinek (időkorlát, véges memóriakapacitás stb.) hatására jön létre.

A kutatás továbbá két újabb, mindezidáig még nem vizsgált nyelvpár (magyar–angol, magyar–francia) és négy nyelvi irány eredményeivel gazdagíthatja a szakirodalmat, erősítheti, esetleg cáfolhatja az eddigi tolmácsolási univerzálékra vonatkozó megállapításokat. További információkhoz juthatunk azáltal, hogy jelen esetben két különböző nyelvrendszerbe tartozó nyelvet vizsgálunk, hiszen míg az angol és a francia az indoeurópai, addig a magyar a finnugor nyelvcsaládba tartozik, így a két idegen nyelv lexikai és grammatikai rendszere számos fontos tulajdonságát tekintve eltér a magyar nyelv lexikai és grammatikai rendszerétől. Az indoeurópai nyelvekre az analitikus morfológiai és lexikai szerkesztésmód, a szintetikus mondszerkesztés, az SVO alapszórend, a főnévi szószerkezetek jobbra bővítése, illetve az alany-prominencia, míg a magyarra éppen ennek ellenkezője, a szintetikus morfológiai és lexikai szerkesztésmód, az analitikus mondszerkesztés, a dominánsan SOV alapszórend, a főnévi szószerkezetek balra bővítése és a topic-prominencia jellemző (Klaudy 1997). A kutatás eredményeiből általános következtetéseket tudunk levonni a tolmácsolás szövegekkel kapcsolatban akár eredeti forrásnyelven elhangzott változatokkal (párhuzamos korpusz), akár más szóbeli megnyilatkozással (összehasonlítható korpusz) vagy a fordítás más formáival (intermodális korpusz) összehasonlítva.

³ „[...] research on universals has encouraged translation scholars to develop better empirical research designs, to be more precise about their claims, to work with large corpora, to think more in terms of generating and testing hypotheses.” (Chesterman 2010: 45)

1.3.3. Az értekezés gyakorlati haszna

A kutatások eredményei, a tolmácsolási szöveg sajátosságainak meghatározása rámutatnak, hogyan birkóznak meg a tolmácsok a tolmácsolás során jelentkező korlátokkal, nehézségekkel, milyen átváltási műveleteket alkalmaznak. Megismerve és később tudatosan használva ezeket, a tolmácsolók javíthatják teljesítményük minőségét.

A bevezetésben csak nagyvonalakban, a részletek mellőzésével igyekszem átfogó képet adni a legfontosabb kutatásmódszertani paraméterekről, így a kutatási kérdésekről, hipotézisekről és a kutatás alapjául szolgáló korpuszról, a későbbi fejezetek azonban, többek között a megismételhetőség érdekében, ezeket az alpontokat tekintve, pontos adatokkal és információkkal szolgálnak majd az olvasó számára.

1.4 A kutatás általános bemutatása

1.4.1 A kutatás célja

A kutatás elsődleges célja annak feltárása, hogy léteznek-e a fordítási univerzálékhoz hasonlóan tolmácsolási univerzálék, ennek megfelelően, van-e a fordítási szöveg (Károly 2007) mintájára tolmácsolási szöveg, és ha igen, milyen, a tolmácsolásban résztvevő nyelvpártól, nyelvi iránytól, a tolmácsolandó szöveg típusától független, univerzális tulajdonságok jellemzik. Ehhez előbb részletesen beszámolok a szakirodalom ide vonatkozó eredményeiről, majd saját, feltáró jellegű, párhuzamos, összehasonlítható és intermodális kutatásom kvantitatív és kvalitatív adatait elemezve és összehasonlítva más kutatások megállapításaival bizonyítom vagy cáfолоm a tolmácsolási univerzálék létét, és megválaszolom az engem és más kutatókat is régóta foglalkoztató kérdést: vajon a tolmácsolási nyelvre ontológiája vagy modalitása van nagyobb hatással?

Másodlagos célként szeretném egy jól dokumentált, megismételhető, reprezentatív kutatással bővíteni a szakirodalmat és ezáltal lehetőséget adni további, a tolmácsolási szövegre irányuló vizsgálatokra, általánosságban felhívni a figyelmet a tolmácsolási kutatások fontosságára, és ösztönözni a jövő generációját az ezen a területen végzett tudományos munkavégzésre, valamint javítani a tolmácsok akár autentikus, akár kísérleti körülmények között végzett kutatásokban való részvételi kedvét.

1.4.2 Kutatási kérdések

A kutatásban a kutatási kérdések típusaiból adódóan keverednek a feltáró, összehasonlító és magyarázó kutatás alapelvei. A kutatás kezdetén abból indultam ki, hogy ha a fordítás nyomán keletkezett szövegek sajátos szövegtípust képviselnek, ezt hívja Károly (2007) fordítási szövegnek, Gellerstam (1986) translationese-nek, Frawley (1984) pedig harmadik kódnak, feltételezhetjük, hogy a tolmácsolt szövegnek is, mivel nyelvi közvetítés nyomán keletkezik, sajátos szövegtulajdonságai vannak. Az 1. kérdés ezeket a jellemzőket hivatott feltárni. A 2. 3. és 4. kérdések a korábbi univerzálékat vizsgáló tolmácsolás- és fordítástudományi elemzések eredményeivel történő összehasonlítást célozzák. A magyarázó jelleg nem jelentkezik expliciten, kutatási kérdések formájában, de a kvalitatív elemzés egyértelműen a tolmácsok által végzett műveletek háttérében álló okokat kutatja.

1. Vannak-e a tolmácsolási szövegnek univerzális jellemzői, és ha igen, melyek ezek? (összehasonlítható és párhuzamos korpusz alapján)
2. A tolmácsolás sajátos kontextusának köszönhetően eltérnek-e, és ha igen, miben a fordítási szöveg univerzális jellemzőitől? (intermodális korpusz alapján)
3. Mihez áll közelebb a tolmácsolási szöveg: a fordítási szövegekhez vagy a beszélt nyelvi szövegekhez? (intermodális és összehasonlítható korpusz alapján)
4. Hogyan alakulnak a tolmácsolási szövegek jellemzői magyar–angol és magyar–francia nyelvpár esetén? (párhuzamos, összehasonlítható és intermodális korpusz alapján)

1.4.3 Kutatási hipotézisek

1. Az eddigi szakirodalmat (Hitomi et al. 2004, Kajzer-Wietrzny 2012) olvasva az implicitációval járó műveletek – elsősorban a kihagyások és az általánosítások – nagy számát várom a tolmácsolási szövegekben. Ennek háttérében minden bizonnyal elsősorban a tolmácsolás speciális körülményei, sajátos kontextusa, nevezetesen a feladat végrehajtásához rendelkezésre álló idő rövidege és a munkamemória korlátozott kapacitása áll. Mivel azonban mediált szövegről beszélünk, ahol a célközönség megértésének segítése a mediátor elsődleges célja, arra számítok, hogy lesznek explicitációval járó, elsősorban magyarázó szándékkal „beszúrt” kifejezések, mondatok is (Gumul 2006).
2. Továbbra is abból az alaptézisből kiindulva, hogy mind a fordítás, mind a tolmácsolás egy forrásnyelv (továbbiakban FNY) és egy célnyelv (továbbiakban CNY) között zajló fordítási folyamat eredménye, bizonyára lesznek olyan univerzális tulajdonságok,

amelyek mindkettőre jellemzők. Az a tény azonban, hogy az egyik írott, a másik szóbeli folyamat eredménye, szükségszerűen eltéréseket okoz a két szövegtípus között. A szóbeliséggel járó korlátok, mint az időkorlát vagy a rövid távú memória limitált tárolási kapacitása nagyban befolyásolhatja a mindkét szövegre jellemző közös tulajdonságok arányát – például a kihagyások, szegmentálás (He, Boyd-Graber, Daumé 2016), egyszerűsítés jóval gyakoribb előfordulását a tolmácsolt, mint fordított szövegekben –, és az esetlegesen csak a tolmácsolásra jellemző, pontosabban csak itt kimutatható és mérhető univerzálék előfordulását, például az anticipációt. Ahogy korábban már írtam, számítok betoldásokra, esetleg konkretizációra is, de sokkal kisebb arányban, mint a fordításokban.

3. Ha valahol azt olvassuk, hogy a „tolmácsolás sajátos kontextusa”, akkor először mindenkinek fent említett korlátok jutnak eszébe. Nem szabad azonban megfeledkeznünk ennek a sajátos kontextusnak az egyik (egyetlen?) előnyéről sem, ez pedig a paralingvisztikai dimenzió jelenléte, mely több esetben is indokolhatja, kompenzálhatja az implicitáció erősebb jelenlétét, éppen úgy, ahogy a spontán beszédhelyzetekben. Ugyanez vonatkozik a szerkesztettségre, vagy úgy tetszik a szerkesztettség alacsonyabb fokára is. Hátterében egyrészt állhatnak az említett korlátok, másrészt nagymértékben befolyásolhatja az a tény is, hogy a tolmács jogosan számít a kontextusra, a gesztusokra, és pontosan a korlátok határainak kiszélesítése (idő- és memóriaspórolás) érdekében hagy ki néhány, a nem nyelvi kommunikációban is visszaköszönő elemet a célnyelvi szövegből. A korlátok jelenléte nélkül ugyan, de ugyanez vonatkozik az egynyelvű kommunikáció szereplőire is. Ezenkívül, mivel hangzó szöveg esetén nincs lehetőség visszaolvasásra, nincs idő a hosszas értelmezésre, a tolmácsnak „online” kell megkönnyítenie a feldolgozást. Erre a legalkalmasabb művelet a szegmentálás, amelyet beszélt nyelvben is alkalmaznak, hasonló okokból. A fentieknek megfelelően, véleményem szerint a tolmácsolási szöveg inkább a spontán hangzó beszéd jellemzőit viseli magán.
4. Az univerzálék terminus jelentése értelmében, illetve azért, mert az idő- és memóriakorlát minden nyelv és nyelvi irány esetében ugyanúgy fennáll, úgy vélem magyar, angol, és francia nyelvek és nyelvkombinációik esetén is ugyanazok a tolmácsolási univerzálék lesznek azonosíthatók, mint a korábbi, más nyelvpárokra vonatkozó kutatásokban. Az eltérés egyes univerzálék előfordulásának arányában lehet.

1.4.4. A kutatási korpusz

Kutatásom alapját az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának keretei között épülő Pannónia Korpusz szövegei szolgáltatták. A Pannónia Korpusz egy komplex, multimodális, így fordított, szinkrontolmácsolt és audiovizuális szövegeket magába foglaló, párhuzamos és összehasonlítható komponens tartalmú fordítási korpusz. Jelenleg több mint 900 fájlból álló szövegállománya közel 12 millió szövegszót számlál, ennek majdnem a fele szakszöveg, így követi azt a módszertani irányt, miszerint nem szabad a fordítástudományi kutatásokat csakis irodalmi szövegekre korlátozni (Heltai 2007). A korpusz építése folyamatban van, további bővítésre vár, teljes mérete körülbelül 30 millió szövegszó lesz. A korpusz teljes egészében digitális. Jelen állapotában egy internetes felhőszolgáltatás biztosít neki tárhelyet. A korpusz szövegállománya félautomatikusan kereshető egy összesítő Excel táblázat segítségével, amelyben a kutatónak lehetőségük van a szövegek szerzője, címe, kiadási éve, műfaja, szövegfajtája, illetve fordítója alapján válogatni, amennyiben nem a teljes korpuszt vagy egy adott alkorpuszt kívánják vizsgálni, hanem saját paraméterek alapján építik a korpuszukat (Robin et al. 2016).

A Pannónia Korpusz intermodális alkorpusza (Magyar Intermodális Korpusz, a továbbiakban MIK) 164 felszólalást/171 792 szövegszót tartalmaz. A hangzó szövegek EP képviselők anyanyelvű felszólalásai. Fontos megemlíteni, hogy szemben más korpuszokkal a MIK az elhangzott felszólalások videofájlját is tartalmazza. Minden felszólaláshoz négy szövegváltozat tartozik: a forrásnyelvi beszéd átírata, a felszólalás célnyelvre történő szinkrontolmácsolásának átírata, a forrásnyelvi felszólalás normalizált írott változata és ennek célnyelvre fordítása (Götz 2017). A valós körülmények között zajló tolmácsolást, és a felszólalások normalizált, írott változatának fordítását az Európai Parlament saját tolmácsai és fordítói biztosítják. Az Európai Parlament hivatalos munkahelyein minden üléstermet a nemzetközi követelményeknek (ISO-szabványoknak) megfelelő tolmácsfülkékkel szerelték fel. Műszaki problémák esetén konferenciatechnikusok állnak a tolmácsok rendelkezésére. Minden tolmácsnak ugyanaz a felkészülési anyag biztosított, szaktudásuk, tapasztalatuk között nincsenek nagy eltérések, talán annak ellenére sem, hogy nem csak belsős, hanem szabadúszó tolmácsok is dolgoznak az intézménynek. Ezen változók kontrollálása nagyban hozzájárul a kutatás érvényességéhez. A hangzó szövegekről standardizált írott anyag készül, ezt és fordításukat az EP hivatalos fordítói és asszisztensei készítik.

A statisztikai elemzésekhez használt nagyobb KK korpuszomat, valamint a kvalitatív kutatás alapját képező, a mindössze 5-5 magyar, angol, francia forrásnyelvi hangzó szöveget és a hozzájuk tartozó három szövegváltozatot tartalmazó K5 korpuszomat a Pannónia

Korpusz intermodális alkorpuszából kiválasztott szövegekből építettem. A korpuszok szövegeinek kiválasztásnál egyetlen szempont vezérelt: a különböző alkorpuszok szószámában mért kiegyensúlyozottsága. A K5 korpusz részét képezi a KK korpusznak.

1.4.5 A kutatás módszerei

A korpuszokban található szövegváltozatok párhuzamos, intermodális és összehasonlítható elemzéseket is lehetővé tettek. A párhuzamos elemzés során a magyarra, angolra, franciára tolmácsolt szövegek átiratát vettem össze az eredeti forrásnyelvi szöveggel, az intermodális elemzés során a szövegek magyar, angol és francia nyelvű fordításait hasonlítottam össze tolmácsolt verziójukkal, míg az összehasonlítható elemzésnél a tolmácsolt szövegeket vettem össze eredeti célnyelven elhangzott szövegekkel.

Továbbra is az érvényesség s megbízhatóság jegyében, a szövegeket, vagy szövegekből álló alkorpuszokat kétféle elemzésnek vettem alá: egy nyers számadatokkal szolgáló kvantitatív (statisztikai/gépi) típusú statisztikai elemzésnek, amelyekből törvényszerűségekre következtethetünk és egy a számok mögé néző, az okokat kutató kvalitatív (manuális) típusú kontrasztív elemzésnek. A szövegelemzést kettős kódolással végeztem, azaz felkértem egy második személyt, hogy az előzetesen meghatározott szempontokat figyelembe véve elemezze a korpusz szövegeit (Károly 2002).

A kvantitatív (statisztikai/gépi) kutatást, melynek során a szavak/mondatok számát, az átlagos mondathosszúságot és a szótípus/szövegszó arányt vizsgáltam, a WordSmith Tools 6.0 verziójának segítségével végeztem. A kontrasztív (manuális) szövegelemzés során, melyet manuális jellegéből adódóan csak a K5 korpuszon tudtam elvégezni, mondatonként vettem számba a tolmácsok által végrehajtott műveleteket, melyeket Klaudy (1997) tipológiája alapján lexikai és grammatikai műveletekre osztottam. Ezt követően az így beazonosított grammatikai és lexikai átváltási műveleteket, szintén Klaudy (1997) tipológiája alapján, explicitációs és implicitációs csoportba soroltam aszerint, hogy milyen eltolódásokat hoztak létre a szövegben. Az explicitációval és implicitációval járó átváltási műveleteket további három alkategóriába rendeztem Robin (2014) tipológiája alapján. Megkülönböztettem tehát kötelező szabálykövető, fakultatív normakövető és fakultatív stratégiakövető explicitációs/implicitációs műveleteket. A vizsgálatban azonban csak és kizárólag a normakövető és stratégiakövető explicitációra/implicitációra koncentráltam, a kötelező kategóriát elhagytam, hiszen ott a tolmácsnak nincs választása, a két nyelv rendszerbeli különbségei miatt el kell végeznie az adott átváltási műveletet.

1.4.6 A kutatás várható eredménye

A kutatás várhatóan alátámasztja az előzetes hipotéziseimet. Gyakorló tolmácsként és a szakirodalom eredményeit ismerve arra számítok, hogy a párhuzamos összehasonlítás során az egyszerűsítés, kihagyás, összevonás, vagyis az implicitációval járó, azon belül is inkább a lexikát érintő műveletek nagy számát tapasztalom a tolmácsolt szövegekben. A tolmácsok ugyanis annak érdekében, hogy több idejük maradjon a feldolgozásra és elkerüljék a rövidtávú memóriájuk gyors telítődését, a felesleges, redundáns, beszédhelyzetből kikövetkeztethető információt gyakran elhagyják, több mondatot összevonnak, az egységek tartalmát összefoglalják.

Az intermodális összehasonlítás minden bizonnyal az implicitációk és az explicitációk fordított arányát mutatja majd a két modalitás között. A fordítóknak az időbeli nyomás hiányának és a memória kevésbé intenzív használatának következtében több lehetőségük nyílik magyarázni, beszúrni, a pontos célnyelvi megfelelőt előhívni, mint a tolmácsoknak. Ők a fordítótól eltérően nem tudnak hosszasan gondolkodni az ideális megoldáson, nem tudnak többször visszatérni az adott szöveghez, így produkciójukat a kevésbé szerkesztettség jellemzi. Ez a tolmácsolási szöveg beszélt nyelvi jellegét támasztja alá.

Az összehasonlítható elemzés eredményei várhatóan ezt a beszélt nyelvi jelleget erősítik tovább.

1.4.7 A kutatás korlátai

Bár igyekeztem a lehető legtöbb változót (tolmácsok kompetenciája, munkakörülményei, a felkészüléshez biztosított dokumentáció elérhetősége, az alkorpuszok kiegyensúlyozottsága stb.) kontrollálni és mindent megtenni a kutatás érvényessége, reprezentativitása és megbízhatósága érdekében, úgy gondolom maradt egy-két olyan tényező, amelyeket a kutatás korlátaiként feltétlenül meg kell említenem. A Pannónia korpusz szövegei a kutatás időpontjában még nem voltak annotáltak, ezért csak olyan gépi elemzést tudtam végezni, amely így is lehetséges. A kapott eredmények a mondatok és szavak számára, az átlagos mondathosszúságra, valamint a szótípusok és szövegszók arányára vonatkoznak.

A kontrasztív összehasonlítást a kézi elemzés korlátai miatt csak kisebb méretű korpuszon tudtam elvégezni. Az eredmények általánosíthatósága érdekében azonban érdemesebb nagyobb mennyiségű szöveggel dolgozni.

További korlátként említhető a MIK-ből általam lehívott korpuszok szövegeinek műfaja, típusa, hiszen csak és kizárólag politikai szövegek, felszólalások képviseltetik magukat a

gyűjteményben, így a kutatás eredményei is csak politikai szövegekre vonatkoztathatók. A kutatás esetleges megismérlésekor célszerű lehet más témájú szövegeket is bevonni a vizsgálatba.

Az a tény, hogy eltérő tipológiával rendelkező nyelveket vizsgáltam (szintetikus magyar, analitikus angol és francia) az eredmények alakulásában is fontos szerepet játszott, a különbségekért nem csak maga a tolmácsolási folyamat volt „felelős”. Ezt a kiértékelésnél is figyelembe kellett vennem.

1.4.8 Az értekezés felépítése

Mivel disszertációm tágabb témája, a korpuszalapú tolmácsolástudomány, és ennek megfelelően a szakterületen végzett kutatások is a fordítástudomány nyomdokain haladtak, úgy vélem egyes fordítástudományi alapvetések elengedhetetlenek a disszertáció bevezetéséhez. Ezért az általános bevezetést követő második fejezetet a fordítási univerzálék rövid bemutatásának szenteltem. Először ismertetem a fordítástudományban bekövetkezett változásokat, beszélek a leíró fordítástudomány megszületéséről, majd rátérek a fordítási univerzálék témájában végzett korpusznyelvészeti kutatások részletesebb bemutatására, végül áttekintem az ezen kutatásokat ért kritikai megjegyzéseket is.

A következő (3.) fejezet még mindig a szakirodalom feldolgozása, ezúttal azonban a korpuszalapú tolmácsolástudomány kialakulása áll a fókuszban, melynek a 60-as évektől napjainkig tartó alakulását elméletben három szakaszra osztják, ezért a disszertáció a gyakorlatban is ezt a felosztást követi. A 60-as és 90-es évek közötti időszak a kisméretű, kézzel elemzett, gépileg nem olvasható korpuszok kezdeti nehézségekkel küzdő korszaka. Ezt követi a gépileg már olvasható, ám elsősorban doktori disszertációkhoz, saját felhasználásra épített korpuszok 90-es évektől 2009-ig tartó szakasza. A harmadik, 2010-ben kezdődő és még most is tartó periódus már a nagyméretű, gépileg olvasható, elektronikusan mindenki számára hozzáférhető korpuszokról, és az általuk nyújtott lehetőségekről szól. A fejezet vége a tolmácsolási univerzálék témájában végzett kutatásokat ismerteti részletesen: a 3.4 alfejezet a párhuzamos és összehasonlítható, míg a 3.5 alfejezet az intermodális korpuszokon végzett kutatások eredményeit mutatja be.

A 4. fejezet a tolmácsolás szakaszairól (amennyiben egymástól elkülönítve vizsgáljuk azokat), az adott szakaszokban végbemenő mentális folyamatokról és az ezek alapján, különböző korszakokban, különböző felfogások alapján megalkotott tolmácsolási modellekről szól. Úgy vélem, ahhoz, hogy a disszertáció keretén belül végzett kutatásom eredményeit megérthessük, okait azonosíthassuk, mindenképpen szükségesek ezek az ismeretek.

Az 5. fejezet a disszertáció alapját képező empirikus kutatás bemutatását tartalmazza. Először részletesen ismertetem a bevezetésben már említett kutatási célt, a kutatási kérdéseket és hipotéziseket, a kutatási korpuszt. Külön pontban tárgyalom a kutatási módszereket, amelyeket a megismételhetőség érdekében igyekszem részletekbe menően ismertetni.

A 6. 7. és 8. fejezetek a párhuzamos, az intermodális és az összehasonlítható korpuszokon végzett kvantitatív, majd kvalitatív elemzés eredményeit mutatja be. Minden esetben értékelem az adatokat, összehasonlítom azokat a korábbi kutatások eredményeivel, és ismertetem az adatok alapján levont következtetéseimet.

A következő, 9. fejezetben ismét sorra veszem, ezúttal egyesével, a kutatási kérdéseket és hipotéziseket, megválaszolom, megerősítem vagy cáfolom azokat. A befejező, 10. fejezet a kutatásból levont tanulságokat, és a további kutatási lehetőségeket tartalmazza.

2. fejezet

FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK

A fordítástudományban mérföldkönek bizonyultak a 70-es évek, ekkor fogalmazta meg ugyanis Holmes (1972), hogy a fordítást három különálló jelenség, a termék, a folyamat és a funkció viszonyában kellene felfogni és vizsgálni. A *The Name and the Nature of Translation Studies* című cikkében a fordítástudomány két ágát különbözteti meg: a leíró (*Descriptive Translation Studies*), illetve az elméleti fordítástudományt (*Theoretical Translation Studies*). Az előbbit, a vizsgálat fókusza szerint, további három ágra bontja: eredményközpontú, funkcióközpontú és folyamatközpontú leíró fordítástudományra. Az eredményközpontú fordítástudomány középpontjában a fordítás eredményeképp létrejött célnyelvi szövegek, egyéni fordítások vagy ugyanazon szöveg egy vagy több nyelvre történő különböző fordításainak, illetve fordítások nagyobb korpuszának elemzése, leírása áll. A funkcióközpontú fordítástudomány azt vizsgálja, hogy milyen funkciót tölt be a fordítás a befogadó kultúrában. Ez inkább kontextusok, mint szövegek vizsgálatát jelenti. A folyamatközpontú fordítástudomány képviselői a fordító fejében fordítás közben zajló pszichológiai-kognitív folyamatokat kutatják. „Következtetéseiket a fordítókkal, megbízóikkal készített interjúk, kérdőíves felmérések alapján vonják le a döntéshozatal menetére és részleteire, a fordítói magatartásokra, megakadásokra és önkorrekcióra vonatkozóan” (Seidl-Péché 2011).

Jól látszik tehát, hogy a korábbi forrásnyelvi fókusz jelentősen elmozdult a célnyelv irányába, és hogy az eddig uralkodó előíró szemlélet helyett, a kutatások tartózkodva az értékeléstől és kritikától, elfogadva a célnyelvi produktumot a maga valójában, objektíven vizsgálják azt. Az új szemlélet kialakulásában az 1978-ban Even-Zohar (1978) által kidolgozott poliszisztéma elméletnek is hatalmas szerepe volt. Eszerint a „fordítást egy szélesebb kulturális kontextusba ágyazva kell vizsgálni, azaz olyan dinamikus folyamatként, amit a célnyelvi poliszisztéma (kultúra) normái irányítanak. A fordítás akkor adekvát, ha a valós kulturális szituációban sikeresen funkcionál (Veresné 2006: 47).”

Toury (1995) normaelméletét is ezen elvek mentén alkotta meg. Véleménye szerint a fordítást, vagyis „minden olyan megnyilatkozást, amelyet fordításnak tekintenek a célkultúrában” (Toury 1995: 32–33)⁴ „elsősorban a célnyelvi kultúra termékeként kell

⁴ „[...] all utterances which are presented or regarded as such within the target culture...” (Toury 1995: 32-33).

értelmezni, és a célnyelvi közegben betöltött helyzetét kell megfigyelni, illetve elemezni, mert ez szabja meg, hogy milyen fordítói stratégiákat alkalmaz a fordító” (Vándor 2007: 22).

A leíró fordítástudomány szemlélete által vezérelt kutatások a fentieknek megfelelően nem az eredeti szövegekhez mérik a fordításokat, hanem önálló, kutatásra érdemes, valós kommunikációs eseményekre épülő szövegekként tekintenek rájuk. Céljuk a fordítási folyamat törvényszerűségeinek meghatározása, valamint azon általános nyelvi jellemzők, fordítási univerzálék kutatása és vizsgálata, amelyek hatására a fordított szövegek eltérnek az eredetileg célnyelven írt szövegektől. A leíró fordítástudomány „a fordítási folyamat során létrejött eredményre” koncentráló ága a korpuszalapú fordítástudomány.

2.1 A fordítási korpuszok

A korpuszalapú fordítástudomány a 90-es évek végén új kutatási irányként jelent meg a fordítástudományon belül. Mona Baker már ekkor előrevetítette, hogy az eredeti és a fordított szövegek korpuszának elérhetősége a fordított szövegek természetének, jellemzőinek feltárását teszi lehetővé a fordításkutatók számára. A korpuszalapú fordítástudomány három alapvető jellemzője a célorientált megközelítésekkel való elméleti kapcsolata, a sajátos módszertan, valamint az ebben a sajátos módszertanban rejlő egyedülálló lehetőség, amely segítségével a fordítás megkülönböztető nyelvi jellemzői, a fordítástudományi univerzálék kutathatók (Baker 1996).

A fordítástudomány számára a két- vagy többnyelvű, a párhuzamos és az összehasonlítható korpuszok a leghasznosabbak. A két- vagy többnyelvű korpusz két vagy több különböző nyelven írt, eredeti szövegek egynyelvű korpuszából áll. Használata lehetővé teszi, hogy egyes elemeket és nyelvi jellemzőket, mintázatokat saját természetes környezetükben vizsgáljunk, ezzel hozzájárulva többek között a gépi fordítórendszerek teljesítményének növeléséhez. Továbbá kitűnő alapot jelenthet a kontrasztív nyelvészek munkájához is. Az egyik legjelentősebb ilyen típusú fordítási korpusz a hétnyelvű (angol, német, svéd, olasz, spanyol, magyar, szerb-horvát) *Council of Europe Multilingual Lexicography Project*.

A párhuzamos korpuszok az eredeti forrásnyelvi szöveget és annak fordítását tartalmazzák. Lehetnek egy-, két- vagy többirányúak, esetleg mondatillesztéssel párhuzamosítottak (Seidl-Pécs 2018). Segítségükkel vizsgálhatjuk a nyelvspecifikus fordítói viselkedést, és hasznuk a fordítóképzésben, illetve a gépi fordítási rendszerek létrehozásában is megkérdőjelezhetetlen. Malmkjær (1998) szerint azok a párhuzamos korpuszok, amelyek a fordító háttéréről is tartalmaznak bizonyos információkat hasznos adatokkal szolgálhatnak a

pszicholingvisztikusok számára az első és második nyelv elsajátításainak különbségeit tekintve. Párhuzamos korpuszokat több nyelvpárra is állítottak már össze: EN–ITA (Marinai et al 1991), EN–NOR (Johansson és Hofland 1994; Johansson és Ebeling 1996), EN–GE (Schmied and Schäffler 1996). A legismertebb a Hansard Corpus, amely a kanadai parlament írásba foglalt eljárásait, valamint azok angol, illetve francia fordításait tartalmazza.

Az összehasonlítható korpuszok tulajdonképpen a párhuzamos és többnyelvű korpuszok között képeznek átmenetet. Seidl-Péché (2018) felhívja rá a figyelmünket, hogy e korpusz meghatározása körül némi terminológiai bizonytalanság figyelhető meg. „A szakirodalom az olyan korpuszokat tekinti összehasonlíthatónak, amelyek több különböző nyelven tartalmazznak azonos kritériumok (szövegtípus, témakör, keletkezés ideje stb.) szerint gyűjtött autentikus szövegeket” (Seidl-Péché 2018: 183). A fordítástudomány számára (Baker 1995: 23) ezek a két alkörpuszból álló korpuszok egy adott nyelven autentikus forrásnyelvi szövegeket és egy vagy több nyelvről az adott nyelvre készült fordításokat tartalmazznak. Az összehasonlítható korpuszok jelentősége elsősorban a fordított szövegek mintázatának vizsgálatában mutatkozik meg (Baker 1995: 234).

2.2 A fordítási szöveg

A fordítás nyomán keletkezett szövegek sajátos szövegtípust képviselnek. Megfelelnek ugyan a célnyelv szabályainak, mégis – hol jobban, hol kevésbé – érezhető rajtuk, hogy eredetileg nem ezen a nyelven születtek: eltérnek a célnyelvre jellemző normától. Ezt a szövegtípust Károly (2007) fordítási szövegnek nevezi. Frawley (1984) szerint a fordított szöveg a fordítás folyamatában résztvevő nyelvi kódokból létrejött alkód. A FNY-i szöveget egy fonológiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai információkat tartalmazó mátrix kódból hívjuk le. Fordítás során ezt kellene a CNY normáinak megfelelő kódra átváltani. A fordító azonban egy új kódot hoz létre, az úgynevezett harmadik kódot, amely saját tulajdonságokkal rendelkezik. Gellerstam (1986) a fordítást, történjen az bármely nyelvről vagy bármely nyelvre, a CNY egy műfajaként, nyelvváltozataként azonosítja, amely magán hordozza mind a fordítási folyamat, mind a FNY nyomait. Ő ezt a szövegtípust translationese-nek hívja.

2.3 A fordítási univerzálé

Az univerzálé fogalma nem újkeletű a nyelvtudományban. Az 1960-as években kialakult kutatási terület, a nyelvi univerzálé-kutatás során, melynek célja az emberi nyelv fogalmának megismerése és definiálása volt, az összes hangzó természetes nyelvre jellemző nyelvi sajátosságokat keresték. Greenberg (1963) a nyelvi univerzálék két fajtáját, az abszolút és

relatív univerzálékat különbözteti meg. Az előbbi a világ összes nyelvére jellemző tulajdonságokat, míg utóbbi a nyelvek többségében (kevés kivétellel) megfigyelhető sajátosságokat jelöli. A nyelvi univerzálék a nyelvleírás minden szintjén előfordulnak, ennek megfelelően léteznek hangtani, morfológiai és mondattani univerzálék is. Azonosításuk történhet deduktív, azaz következtetési módon, illetve induktív, azaz általánosító módon. A fordítástudomány minden valószínűséggel innen kölcsönözte a fordítási univerzálé elnevezését – bár vannak, akik törvényként (Toury 1995), mások tendenciaként (Chesterman 2010) vagy stratégiaként (Kalina 1996) utalnak rá – és definícióját is.

A 60-as években a fordítást a célnyelvi szöveg defektív verziójaként kezelték, csak a „deformitásokra” koncentráltak. Jiří Levý (1965) a fordítók betegségeként említette, hogy ők még akkor is arra törekednek, hogy a gondolatok közötti logikai kapcsolatot magyarázzák, ha az az eredeti szövegben nem is kerül kifejezésre. Bár még nem használta a fordítási univerzálé terminust, a nyelvi sajátosságok kutatásához és azonosításához a szubjektív benyomásokkal szemben inkább racionális elemzést, összetett analitikai módszertant javasolt, mely magában foglalja a pszicholingvisztikát, a strukturális antropológiát, a szemantikát, és minden olyan tudományágat, amelyet a kommunikációs folyamatok kutatásában használnak. Berman húsz évvel később írt cikkében (1985: 288) még mindig deformitásként utalt az univerzáléokra, amelyből tizenkettőt sorolt fel: az elsősorban a központozást és mondat szerkezetet érintő racionalizáció, egyértelműsítés, megnőtt terjedelem, „elegánsabb” stílus használata, kvalitatív elszegényedés, kvantitatív elszegényedés, az eredeti ritmus szórendi és központozási változtatások miatt bekövetkező elvesztése, az alapvető jelentéshálózat veszteségei, a nyelvi mintázatok vesztesége, lexikai elszegényedés, a forrásnyelvre jellemző nyelvi minták és beszéd célnyelvi kifejezésekkel való helyettesítése, a forrásnyelvben is létező nyelvi formák tudatos kerülése. Érdekes, hogy ő már univerzálé néven említi ezeket a jellegzetességeket, igaz még csak a fordítás folyamatának szerves részét alkotó deformáció univerzáléiként, és a következőképp definiálja őket: „a forma pusztulása a jelentés javára (1985: 296–297)⁵”.

Az első fordítási univerzálé, amelyet többen is megfogalmaztak az egyértelműsége, a nagyobb explicitiségre irányuló tendencia volt. Az explicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet (1958) vezették be a fordítástudományba. Eszerint az explicitáció egy olyan folyamat, melynek során a forrásnyelvben csak implicit módon megjelenő, a kontextusból vagy a helyzetből kikövetkeztethető információ kerül a célnyelvi szövegbe (1995: 8). Az első explicitációra irányuló vizsgálatokat a 80-as évek második felében végezte Blum-Kulka

⁵ „[...] destruction of the letter in favor of meaning” (Berman 1985: 296–297).

(1986). Szövegelemzések segítségével tanulmányozta a fordítás során bekövetkező kohézió és koherencia eltolódásokat, majd a vizsgálatok eredményeképp megalkotta az explicitációs hipotézist, mely szerint „a forrásnyelvi szöveg értelmezése során a fordító olyan célnyelvi szöveget hozhat létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez a redundancia a célnyelvi szöveg kohézív explicitiségének növekedésében mutatkozhat meg (Blum-Kulka 1986: 19 fordította RE)⁶.

Toury kutatásai két látszólag egymásnak ellentmondó, a fordítási viselkedést befolyásoló univerzális jelenségre, saját szavaival élve törvényre hívták fel a figyelmet: a növekvő standardizáció törvényére (*the law of growing standardisation*), melynek értelmében a fordítások nyelvi szempontból kevésbé változatosak, mint az eredetileg célnyelven írt szövegek – ennek oka minden bizonnyal a fordítók egyértelműsítésre irányuló törekvése – valamint az interferencia törvényére (*the law of interference*), azaz arra, hogy a fordító a forrásnyelvi szövegre jellemző tulajdonságokat viszi át a célnyelvi szövegbe (Toury 1995: 268). Toury megállapította továbbá, hogy az interferencia lehet negatív és pozitív is. Előbbi eredménye az olyan fordítás, amely nem felel meg a célnyelv rendszerének, míg utóbbi hatására a célnyelv gyakrabban használt elemei gyakrabban fordulnak elő a fordításban is. Toury a törvényeit olyan feltételekhez kötötte, mint a szociokulturális tényezők, a fordító kognitív erőfeszítései, valamint tapasztalata.

Baker (1996) megfogalmazása szerint a fordítás univerzális jellemzői tipikusan a fordított szövegekben lelhetőek fel, és nem a nyelvsziszterek interferenciájának eredményeképp jönnek létre (Baker 1993: 243). 1993-as tanulmányában hat univerzálét sorolt fel. Elsőként az explicitációt (*explicitation*), azaz a fordítók arra irányuló erőfeszítését, hogy a forrásnyelvi szövegben impliciten bűjtatott jelentést a fordításban explicit módon fejezzék ki, ezáltal gyarapítva annak terjedelmét. Ezt követi az egyértelműsítés irányába mutató tendencia, vagyis az egyszerűsítés (*simplification*), amely leggyakrabban az átlagos mondathossz rövidülésével, szavak, kifejezések kihagyásával, módosításával, alacsonyabb lexikai sűrűséggel, alacsonyabb szótípus/szövegszó (*type/token*) aránnyal jár együtt. A harmadik a konzervativizmus (*conservatism*) amely tulajdonképpen nem más, mint a hagyományos grammatikalitás előnyben részesítése, a célnyelvi sajátosságok túlzott hangsúlyozása. A negyedik a

⁶ „The process of interpretation performed by the translator on the source text might lead to a TL text which is more redundant than the SL text. This redundancy can be expressed by a rise in the level of cohesive explicitness in the TL text.” (Blum-Kulka 1986:19)

kiegyenlítődés (*leveling out*), amely a fordítási szöveg a kontinuum középpontja felé tartó mozgása. Ezen univerzálé értelmében a fordított szövegekre kevésbé jellemző a szélsőséges nyelvhasználat, vagyis egy adott korpuszhoz tartozó szövegek lexikai sűrűsége, szótípus/szövegszó aránya vagy átlagos mondatösszehasonlító jobban hasonlít egymáshoz, mint az eredeti szövegeké. Az ötödik az ismétlések kerülése (*tendency to avoid repetitions*). És végül a hatodik a sajátos eloszlások (*specific type of distribution*), ami azt jelenti, hogy bizonyos jellegzetességek gyakrabban vagy ritkábban fordulnak elő a fordításban, mint az eredetiben.

Laviosa (1998, 2009) a *Routledge Enciklopédia* fordítási univerzálé cikkének szerzője szintén hat univerzálét említ: az egyszerűsítést, az explicitációt, a normalizációt (*normalisation*), amely megfelel Baker konzervativizmusának, az ismétlések kerülését (*avoidance of repetitions*), a forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvételét (*discourse transfer*), amely Toury interferencia törvényével egyenértékű, és a célnyelvi lexikai egységek sajátos megoszlását (*distinctive distribution of target-language items*). Az *Enciklopédia* későbbi kiadásában már univerzáléként szerepel Toury növekvő standardizáció törvénye is.

Chesterman 2004-es tanulmányában az időközben felmerülő fogalmi nehézségek tisztázására irányuló kísérletként kétféle univerzálét különböztet meg. Az F-univerzálékat (*S-universals*) és a C-univerzálékat (*T-universals*). Előbbihez tartoznak azok, amelyek a fordítások és forrásnyelvi szövegek közötti eltérésekről (szövegek terjedelmének növekedése, interferencia törvénye, növekvő standardizáció törvénye, explicitációs hipotézis, ismétlések kerülése), míg utóbbiak a fordítások és a nem fordított, célnyelven írt szövegek közötti különbségekről fogalmazznak meg általánosításokat (egyszerűsítés, konvencionalizáció, szokatlan lexikai mintázatok, célnyelvi egyedi elemek alulreprezentációja). 2010-es tanulmányában az F-univerzálékat *shift*, azaz eltolódás néven, a C-univerzálékat *drift*, vagyis elsodródás néven említi. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Chesterman tipológiája sem tökéletes, mert ha Pápai (2001) értelmezésében nézzük az explicitációt, akkor mint fordítási műveletet, párhuzamos korpuszon, mint fordítási szövegre jellemző explicitiséget, összehasonlítható korpuszon tudom vizsgálni.

2.4 Fordítási univerzáléokra irányuló korpuszalapú empirikus kutatások

2.4.1 Egyszerűsítés

Az egyszerűsítés, amely Baker (1996: 176) szerint nem tudatos folyamat, a kutatások alapján a fordított szövegekben három szinten, lexikai, szintaktikai és stilisztikai szinten is kimutatható. A lexikai egyszerűsítést Blum-Kulka és Levenston az alábbiakban határozták

meg: „a kevesebb szóval történő kifejezés folyamata és/vagy eredménye” (1983: 119 fordította SzH.)⁷

Laviosa-Braithwaite (2001: 288) úgy véli, hogy ez a típusú egyszerűsítés hat elv vagy stratégia alapján működik, amelyek mindegyike a beszélő anyanyelvi szemantikai kompetenciáiból ered. Ezek a következők: fölérendelt fogalom használata, amikor nem áll rendelkezésre megfelelő hiponíma a célnyelvben; a forrásnyelvi szövegben megfogalmazott jelentés megközelítése; hétköznapi vagy szokványos szinonimák használata; a forrásnyelvi kifejezés funkcióinak átvitele a célnyelvi ekvivalensre; körülírás használata a formailag megfelelő, magasabb szintű szavak használata helyett; parafrázis, abban az esetben, amikor kulturális szakadék van célnyelv és forrásnyelv között.

A lexikai egyszerűsítést vizsgálta Vanderauwera (1985) is 50 holland novella angol fordításában, és arra a megállapításra jutott, hogy a fordítók gyakran használnak modern, kollokvialis, egyszerű és bizalmas kifejezéseket a régi, formális, elegáns megfelelőjük helyett. Laviosa-Braithwaite a lexikai egyszerűsítések mellett a szintaktikai és stilisztikai egyszerűsítésre is hoz példát. Előbbire a bonyolult mondat szerkezetek egyszerűsítését, igeneves szerkezetek tagmondatokkal történő helyettesítését, utóbbira a hosszabb mondatok rövidebbekre tagolását, a nehézkes szófordulatok egyszerűbb kollokációkkal való helyettesítését, a felesleges, redundáns információk kihagyását, valamint a hosszadalmas körülírások rövidítését.

Laviosa-Braithwaite (1998) saját építésű sajtószövegekből és irodalmi prózából álló, 2 millió szövegszót tartalmazó összehasonlítható ECC (English Comparable Corpus) korpuszán vizsgálta a stilisztikai egyszerűsítést, és igazolta Vanderauwera eredményeit. Megállapította, hogy

- a fordított szövegekben alacsonyabb a lexikai sűrűség, vagyis alacsonyabb a lexikai szavak aránya a grammatikai szavakhoz képest,
- a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegben magasabb,
- egy adott fordítási korpuszban a leggyakoribb szavak gyakrabban ismétlődnek,
- a fordítási szöveg leggyakoribb szavainak listája kevesebb lemmát tartalmaz.
- a fordított szövegek átlagos mondathosszúsága kevesebb mint az autentikus, célnyelven született szövegeké.

⁷ „[...] the process and/or result of making do with less words.” (Blum-Kulka és Levenston 1983: 119)

Jantunen (2001) egy közel 9,5 millió szövegszót tartalmazó egynyelvű finn korpuszon szeretne volna bizonyítani, hogy a fordítók nyomatékosító szavak esetében kevesebb szinonimát használnak, mint az eredeti finn szövegek írói, hipotézise azonban nem igazolódott.

Klaudy (2002) az egyszerűsítést átfogó kategóriaként értelmezi, melybe különböző lexikai (lexikai generalizáció, lexikai felbontás, lexikai kihagyás) és grammatikai (grammatikai generalizáció, grammatikai felbontás, grammatikai kihagyás) műveletek tartoznak (2002: 483–484). Hozzáteszi azonban, hogy a fenti műveletek legtöbbször fordítási irányhoz kötődik, így csak azon belül tekinthetőek univerzálisnak. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a korpuszok elemzése megmutathatja, hogy tartalmi, lexikai vagy grammatikai egyszerűsítés jellemzi a fordításokat. A lexikai és tartalmi egyszerűsítés mérőszáma a szótípusok/szövegszók (*type/token*) aránya, míg a grammatikai egyszerűsítésé a lexikai és grammatikai szavak aránya lehetne.

2.4.2 Ismétléskerülés

Az ismétléskerülés univerzáléja értelmében a fordítók a célnyelvi szövegalkotás közben igyekeznek csökkenteni a forrásnyelvi szövegben előforduló lexikai ismétlődések számát. Ezt kétféleképpen tehetik meg: kihagyják, vagy szinonimával helyettesítik az adott szót. Az ismétléskerülést egyesek külön univerzáléként tárgyalják (Baker 1996), míg mások az egyszerűsítés alatt (Laviosa-Braithwaite 1998). Annak ellenére, hogy ez az egyik legerősebb fordítási norma (Toury 1991: 188), melynek oka Toury szerint az, hogy a fordítók jó szövegalkotókhöz hűen igyekeznek a „helyesen írás” szabályát követni, kevés kutatás foglalkozik a témával.

Nitsa Ben-Ari (1998) szerint az ismétléskerülés normájának erősségét és állandóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy sem a klasszikus irodalmi, sem a kanonizált szövegek nem képeznek alóla kivételt. Ennek némileg ellentmond Pápai (2001, 2004) vizsgálata, melynek során megállapította, hogy az explicitációs stratégiák lexikai ismétléseket és a szókincs elszegényedését eredményezik, illetve Károly (2010a, 2010b, 2012) kutatásai, melyek szerint nem tapasztalható jelentős eltérés az ismétlések mennyiségét illetően a forrásnyelvi szöveghez képest, sőt néha az is előfordul, hogy a fordításokban nő az ismétlések száma.

Klaudy és Károly (2000) hivatásos fordítók és szakfordító hallgatók fordításait vizsgálta, és azt találta, hogy a hivatásos fordítók által készített szövegek, illetve a forrásnyelvi szövegek között nincs jelentős eltérés az ismétlések számát tekintve, a szakfordító hallgatók azonban lényegesen kevesebb ismétlést használtak a fordítás során.

2.4.3 Szokatlan lexikai mintázatok

A szokatlan lexikai mintázatokra, mint a fordítási szövegek univerzális jellemzőjére, Mauranen (2000) hívta fel a figyelmet, igaz ő szokatlan szókapcsolatok (*unusual word combination*) gyűjtőnévvel utalt a jelenségre, hisz ez alá minden további nélkül besorolhatók a kollokációs, kolligációs és egyéb mintázatok is. Az interferencia hatását fordított és nem fordított finn prózából álló korpuszon vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy egyes célnyelvi elemek eltérő eloszlást mutatnak a fordított szövegekben, a nem fordított, eredetileg finn nyelven írt szövegekhez, vagy a fordítás alapját adó forrásnyelvi szövegekhez képest.

Jantunen négy évvel (2004) később felülvizsgálta Mauranen megállapítását. Az FCCF (*Finnish Comparable Corpus of Fiction*) korpuszon, amely Mauranen korpuszának egy részhalmaza, három szinonima előfordulásának gyakoriságát és lexico-grammatikai mintázatát vizsgálta, de nem minden elem esetén tudta megerősíteni a szokatlan nyelvi mintázatokra irányuló tendencia univerzalitását.

Nilsson (2004) svéd fordított és nem fordított szövegeken vizsgálta egy svéd prepozíció előfordulásának gyakoriságát. Kutatása megerősítette, hogy nem csak a kérdéses nyelvtani szó, hanem minden az adott szót tartalmazó kollokációs és kolligációs mintázat jóval gyakrabban szerepelt a fordított szövegekben, mint a nem fordítottakban.

Frankenberg-Garcia (2004) az angol „*already*” szó jelenlétét elemezte portugálról fordított angol, és eredetileg angol nyelven írt szövegekben, és kimutatta, hogy a határozó kétszer olyan gyakran fordult elő a fordításokban, mint az eredeti szövegekben.

2.4.4 Célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek hiánya

De a szakirodalom nem csak a túl-, hanem az alulreprezentáltságra is hoz példát. Tirkonnen-Condit (2002) hívta fel figyelmünket a célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek fordított szövegekben észrevehető ritkább előfordulására a célnyelven íródott szövegekhez képest, pedig ezen elemek nem lefordíthatatlanok, csupán másképp jelennek meg az egyes nyelvekben, nincs egyértelmű nyelvi ekvivalensük a forrásnyelvben. Véleménye szerint ennek a következménye a fordítások „fordításnyelv” íze. A finn fordítási korpuszon vizsgálta bizonyos pragmatikai elemek (*-kin és -hAn*) és az „elegendő” igei kifejezéseinek (*ehtii, mahtuu, jaksaa*) előfordulását fordított és eredetileg célnyelven született szövegekben. A vizsgálat igazolta az univerzálé meglétét. A hipotézist kevesen kutatták, ha mégis, akkor elsősorban finn nyelv vonatkozásában (Eskola 2004, Kujamaki 2004). Mindkettejük alátámasztotta Tirkonnen-Condit eredményeit. Tirkonnen-Condit úgy véli, hogy a fordítók a

forrásnyelvi stimulus hiánya miatt mellőzik az egyedi nyelvi elemeket fordítás során. Eskola (2004), Kujamaki (2004) és Chesterman (2007) azonban Toury interferencia törvényét azonosítják a háttérben. Angol–magyar nyelvpár viszonylatában Dankó (2017) végzett kutatásokat. A „szokott” segédige jelenlétét vizsgálta autentikus magyar és angolról magyarra fordított szórakoztató irodalmi és szaknyelvi szövegekben. Eredményei megerősítették Tirkonnen-Condit megállapítását. Eredeti szövegalkotásban a „szokott” kétszer olyan gyakran fordult elő, mint fordított szövegekben (az angolban nincs FNY-i inger, ami aktiválná). Az is kiderült továbbá, hogy a szórakoztató irodalmi szövegekben szintén duplája volt a vizsgált segédige előfordulása a szaknyelvi szövegekhez képest.

2.4.5 Normalizáció

A normalizáció, melyet gyakran konzervativizmusnak (Baker 1996: 183) vagy konvencionálisizmusnak (Mauranen 2007), esetleg „tisztításnak” (*santization*) (Kenny 1998: 1–6) is neveznek a célnyelv sajátosságainak túlzott használatát, tipikus jellemzőinek hangsúlyozását jelenti (Baker 1996: 176). Ez lényegében egybeesik Toury (1995) növekvő standardizáció törvényével, mely szerint a forrásnyelvi szöveg speciális szöveges kapcsolatait a fordítók gyakran helyettesítik konvencionális kapcsolatokkal. Toury véleménye szerint ez a fordítás folyamata során elkerülhetetlen. Hozzáteszi azonban azt is, hogy a törvény működését számos tényező befolyásolhatja, így a fordító kora, kétnyelvűségének mértéke, tudása, tapasztalata épp úgy, mint a fordítás státusza a célnyelvi kultúrában.

A normalizációra Vanderauwera (1985) is több példát szolgáltat. A korábban már említett hollandról angolra fordított korpuszát elemezve, jelentős eltéréseket talált a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek között az írásjelek használatát, a lexikát, a stílust, a szövegszervezést vagy éppen a mondatstruktúrát tekintve. Úgy véli, mindez annak érdekében történik, hogy a befogadó számára az eredetinél olvashatóbb, idiomatikusabb, közvetlenebb, következetesebben szervezett szöveg jöjjön létre. A fordítások konvencionálisitását a fordítók a célnyelv irodalmi rendszerében fontos szerepet játszó stilisztikai normákról való feltételezései magyarázza.

Overas (1998), bár kutatásában az explicitációt vizsgálta, számos példáját találta a normalizációnak is: tipikus szófordulatok alkalmazását a szokatlan kollokációk helyett, vagy az eredeti szöveg metaforikus kifejezéseinek feloldását.

Kenny (2001) a GEPCOLT angol–német párhuzamos korpusz segítségével kutatta a normalizáció jelenlétét fordított szövegekben. Azt vizsgálta, mi történik a fordítás folyamán a forrásnyelvi szöveg kreatív kifejezéseivel. Megállapította, hogy a kreatív szóhasználat

normalizációja, illetve annak mértéke elsősorban a fordítók fordításról alkotott felfogásától, valamint a forrásnyelv, forráskultúra nyelvrendszerének változatosságától függ.

2.4.6 Explicitáció

Az univerzálék közül az explicitáció keltette fel a legtöbb fordítással foglalkozó szakember érdeklődését. A fogalmat Vinay és Dalbernet (1958) vezették be a fordítástudományba az 1958-ban megjelent *Stylistique comparée du français et de l'anglais: Méthode de traduction* című kötetükben. Meghatározásuk szerint az explicitáció egy stilisztikai fordítási technika, amely segítségével a fordító explicit módon fejezi ki azt, ami a forrásnyelvben implicit maradt, de a kontextusból vagy a szituációból könnyen kikövetkeztethető. Ezt követően nemzetközi és hazai környezetben is megnőtt az univerzálé kimutatására, okainak vizsgálatára irányuló kutatások száma (Nida 1964, Levý, 1965, Blum-Kulka 1986, Séguinot 1988, Olohan és Baker 2000, Pápai 2001, Dimitrova 2005, Heltai és Juhász 2002, Klaudy 2001, Klaudy és Károly 2005, Gumul 2006).

A *Toward a Science of Translating* című munkájában, Nida (1964) még nem használja az explicitáció kifejezést. Helyette hozzáadással, kivonással, valamilyen változtatással járó illesztési technikákról ír, amelyeket a fordítók alkalmaznak munkájuk során.

Levý (1965) két jelenségre hívja fel a figyelmet. Az első, hogy amikor több célnyelvi ekvivalens közül választ a fordító, akkor akarva-akaratlanul is az általánosabb, az eredetnél szélesebb értelemmel bíró kifejezést választja. Az ok egyértelmű: a szemantikailag összefüggő kifejezések csoportján belül az egyes szavak eltérő gyakorisággal fordulnak elő. Azok, amelyeket gyakrabban használunk, hamarabb jutnak eszünkbe. A leggyakrabban használt szavak pedig általában a legáltalánosabbak, a lehető legkevesebb specifikus szemantikai attribútummal rendelkeznek. Ez lényegében megfelel az implicitációnak. A második, hogy a fordítók hajlamosak még akkor is az eredeti szöveg gondolatai közötti logikai kapcsolatot magyarázni, amikor az a forrásnyelvi szövegben nem is kerül kifejezésre. Mindezt azért, hogy megmagyarázzák a gondolatok közt bekövetkező törést, perspektívaváltást, hogy normalizálják a kifejezést. A háttérben itt is pszichológiai indok áll. A fordító arra vállalkozik, hogy hazája olvasói számára interpretálja, vagyis érthetővé tegye az idegen nyelven írt könyvet. Ezért ott, ahol a szerző nem fogalmazott elég világosan, nem fejezte ki közvetlenül a mondanivalóját, ezáltal nehezebbé téve a megértést, a fordító közbeavatkozik (Levý 1965). Ezúttal az explicitációról beszél, de magát a kifejezést ő sem használja.

Blum-Kulka (1986) angol–francia kétirányú korpuszon vizsgálta az explicitáció jelenségét. Ez volt a témában írt első szisztematikus tanulmány. Kutatása során megállapította, hogy a fordítók a forrásnyelvi szövegben nem szereplő szavak beillesztésével bővítik a célnyelvi szöveget, és hogy az eltolódások a célnyelvi szövegben használt kohéziós markereknél fordulnak elő. Mindkét esetben nő a célnyelvi szöveg explicitiségi szintje a forrásnyelvi szöveghez képest. Véleménye szerint ezek a jellegzetességek a fordítási folyamat eredményei. Ezek alapján felállította explicitációs hipotézisét, mely szerint a fordított szövegek esetén megfigyelt explicitiségi szint növekedés univerzális stratégia, a nyelvi közvetítés sajátja.

Vanderauwera (1985) további bizonyítékokkal szolgál az explicitáció univerzális voltára vonatkozóan. Megállapítja, hogy a fordítók gyakran használnak közbevetéseket, hogy világosabban kifejezhessék a szereplők gondolatainak alakulását, hogy az egyértelműség érdekében az eredetileg tömörebben fogalmazott szakaszokat kibővítik, hogy módosítószavakat, jelzőket, kötőszavakat, extra információkat toldanak be, esetleg megismételnek egy a korábbiakban már említett részletet.

Baker (1992) is számos példát hoz arra, amikor a fordítók háttérinformációikkal bővítik a célnyelvi szöveget a két olvasóközönség közötti kulturális különbségek kiküszöbölésének céljából.

Klaudy (2004) az explicitációt a fordítói műveletek szuperkategóriájaként definiálja, amely grammatikai és lexikai elemek betoldásával, felbontásával, konkretizációjával jár, és amely háttérben állhat tudatos fordítói választás, épp úgy, mint a nyelvek közötti rendszerbeli különbség. A tudatos választás során a fordítót fordítástechnikai elvek vezérik. Feladata a kommunikáció megteremtése két nyelvi kultúra között, ezért a célnyelvi közönség igényeit tartja szem előtt, a célnyelv normákat helyezi előtérbe. Ezzel egyidőben azonban a fordítási normáknak is eleget kell tennie. Amikor választási lehetősége van, általában az explicitebb megoldás mellett dönt, hiszen a sikeres üzenátvitel a legfontosabb számára.

Pápai (2001) kétféleképpen értelmezi az explicitációt. Egyfelől fordítói műveletként, melyet a fordítandó szöveg zökkenőmentes közvetítéséért alkalmaz a fordító, és amely során az eredeti forrásnyelvi szövegben csak utalásszerűen megjelenő információt bővebben kifejti. Másfelől a fordítási szövegre jellemző explicitésként, amely nem más, mint a FNY-i és CNY-i szöveg között mutakozó, új nyelvi vagy nyelven kívüli információban vagy a tartalmi-logikai viszonyok erősebb kifejezésében azonosított eltérés.

Dimitrova (2005) az explicitáció két típusát különbözteti meg: a normavezérelt és a stratégiai explicitációt. A normavezérelt explicitáció, amely elsősorban egyes nyelvpárok és

szövegtípusok esetén jellemző, akkor valósul meg, amikor az explicitáció olyan gyakran és rendszeresen jelenik meg, hogy normaként tekintünk rá. A stratégiai explicitáció úgynevezett „online” művelet, melyet a fordítás közben adódó nehézségek megoldásakor használ a fordító.

2.5 A fordítási univerzálék kritikája

A fordítási univerzálék kutatásával egy időben megjelentek egyes kritikai felhangok is, amelyek elsősorban az empirikus kutatások elméleti és módszertani alapjait kifogásolták.

Az első és legalapvetőbb kritikai megjegyzés a terminológia használatának korántsem egységes mivoltát hangsúlyozza. Pym (2010) szerint egy fordítási nyelvi jelenségről csak akkor állíthatjuk bizonyossággal, hogy univerzálé, ha az csak és kizárólag fordításokban található meg. A kutatások azonban ezt nem minden esetben támasztják alá (Puurtinen 2004, Becher 2011).

Chesterman (2010) sem univerzálékról, sokkal inkább univerzális tendenciákról, mintázatokról beszél, amelyek gyakran megjelennek a fordított szövegben, de nem mindig az ideális megoldásként. Malmkjaer (2008) szerint a kötelező érvényű univerzálék és a szociokulturális tényezők által befolyásolt, a fordítói viselkedést meghatározó normák kioltják egymás létezését. Englund Dimitrova (2005) szerint nem maga a jelenség, hanem a jelenségek lehetősége univerzális.

További problémát okoz az univerzálék fogalmi szinten történő meghatározása. Toury (1995, 2004) szerint inkább szabályszerűségekről, saját szavaival élve törvényekről van szó, amelyek alól mindig létezik kivétel, míg Pym (2008, 2010) véleménye szerint az univerzálék tudományosan mérhető, konkrét nyelvi jelenségek. Klaudy univerzális szövegsajátosságok helyett univerzális fordítói műveleteket határoz meg (2004), melyek eredményeképp megszületnek a fordított szövegre jellemző sajátosságok.

A terminológia problémája az explicitáció, mint fordítói művelet és/vagy mint szövegsajátosság tárgykörében is jelentkezett, talán még erőteljesebben, mint maga az univerzálé kifejezés esetén. Blum-Kulka (1986) hipotézisében a forrásnyelvi vs fordítás nyomán keletkezett szöveg kohézív explicitiségének növekedését írta le, de azóta olyan eltérő módokon értelmezték a fogalmat, hogy szinte lehetetlen általános következtetéseket levonni a jelenségre vonatkozóan. Séguinot (1988) szövegsajátosságként értelmezi, és ide sorolja a redundanciát, illetve a konkretizációt is. Baker (1993) megfogalmazásában az explicitáció olyan univerzálé, amely a szövegterjedelem növekedésében is megnyilvánulhat. Becher (2011) és Pápai (2001) megkülönbözteti egymástól explicitációt, mint műveletet és az

explicitiséget, mint szövegsajátosságot. Klaudy (1999) tipológiájában az általánosan azonosítható szövegsajátosságokat eredményező lexikai és grammatikai átváltási műveleteket magában foglaló explicitáció superkategóriaként szerepel. Saldanha (2008) szerint az explicitáció olyan stratégia, amely kétféleképpen befolyásolhatja a fordítási szöveget: megnövelheti annak redundanciáját és/vagy információs tartalmát.

Pym 2008-ban írt tanulmányában Toury törvényeit (1995) és Baker (1996) univerzáléit hasonlítja össze, és megállapítja, hogy Baker minden univerzáléja ugyanazt a jelenséget írja le, illetve, hogy mind Toury növekvő standardizációról szóló törvényét dolgozza fel. Az átfedéseken túl, további problémákat okoznak az univerzálék közötti, illetve egyes univerzálékon belüli ellentmondások, amelyeket empirikus kutatások is alátámasztanak. Vanderauwera (1985) kutatásában a normalizáció és az egyszerűsítés univerzáléjának bizonyítására keres példákat, ezeket azonban a szakirodalom az implicitáció és az explicitáció körébe sorolja. Pápai (2001) vizsgálata felfedi, hogy a célnyelvi szövegbe a fordítás során bekerülő grammatikai elemek lexikai változatossághoz vezetnek és egyszerűsítést eredményeznek. Károly (2012) pedig az ismétléskerülés univerzáléjának kutatása közben megállapítja, hogy a egyes referenciaelemek a fordított szövegekben explicitebb módon ismétlődnek.

Tymoczko (1998) a módszertani alapokat kifogásolja, mondván, hogy nem világos, hogy egy hipotézisteszteléshez összeállított korpusz elemei milyen szempontok alapján kerülnek a korpuszba, vagyis mi számít fordításnak és mi nem. Éppen ezért véleménye szerint sosem állíthatjuk bizonyossággal, hogy egy adott korpuszra jellemző univerzális tulajdonságok minden fordításra érvényesek lesznek. Bernardini és Zanettin (2004), Jantunen (2004) és Pym (2008) más-más érvek mentén ugyan, de mindannyian az egynyelvű, összehasonlítható korpuszok használatát kifogásolták, és a forrásnyelvi szöveg vizsgálatát szorgalmazták.

Egyes kutatók, köztük House (2008), teljesen feleslegesnek tartják a fordítási univerzálék kutatását, hiszen azok valójában nem mások, mint a fordításokra is alkalmazott nyelvi univerzálék. House szerint a fordítás nem több és nem kevesebb, mint egy gyakorlati tevékenység, amely eredendően nyelvpár- és műfajspecifikus, valamint irányfüggő. Snell-Hornby (2006) annak ellenére, hogy minden univerzálékutatás hangsúlyozza a kulturális tényezők figyelembevételét, azt veti a kutatók szemére, hogy az egész valójában nem más, mint visszalépés a pusztán nyelvi megközelítés szintjére. Tymoczko (2005) egyenesen azt állítja, hogy a fordítástudománynak fel kell hagynia az univerzálék keresésével, mert az ellentétes a tudomány tárgyának jellegével, a fordítás ugyanis egy olyan „klaszter-koncepció”,

ahol nem minden kutatási következtetés alkalmazható minden fordítási típusra vagy az összes fordítási kontextusra.

Pym (2008) hangsúlyozza, hogy mind a standardizációra, mind az interferencia irányítására való hajlam kockázatkerülő stratégia és csak a fordítók kockázatkezelésének dinamizmusa határozza meg, hogy törvénné válik-e vagy sem.

Paloposki (2001) felveti annak a lehetőségét, hogy a fordításra jellemző univerzálisnak mondott folyamatok valójában a szövegfeldolgozás jellemzői.

De vajon tényleg értelmetlen lenne az univerzálék kutatása? Chestermannal teljes egyetértésben vallom, hogy a fent ismertetett kritikák ellenére az univerzálék kutatása számos területen hasznos és fontos lehet. Az egyik ilyen a módszertan, hiszen minél több kutatást végzünk, annál jobb és pontosabb kutatási design-t tudunk kidolgozni, ezáltal pedig segítjük a fordítástudomány, mint empirikus tudományág megerősödését. Az általánosítások segítségével többet megtudunk arról, milyen hatással vannak a fordításra a különböző korlátok, legyenek azok szöveggel kapcsolatos, nyelvi, pszichológiai, társadalmi, kulturális vagy esetleg történeti jellegű korlátok. És végül, semmiképp nem becsülhetjük alá pedagógiai hasznukat sem, hisz, ha igaz, hogy a fordításoknak vannak bizonyos, csak rájuk jellemző tulajdonságai, akkor javíthatjuk tanulóink fordításainak minőségét, ha megtanítjuk nekik, hogy ezek az egyetemes jellemvonások léteznek, hogy hogyan tudják őket azonosítani, elkerülni vagy esetleg tudatosan alkalmazni.

3. fejezet

A KORPUSZALAPÚ TOLMÁCSOLÁSTUDOMÁNY

3.1 A korpuszalapú tolmácsolástudomány első szakasza

A korpuszalapú tolmácsolástudomány gyökerei az 1960-as évek végéig, 1970-es évek elejéig nyúlnak vissza. A tolmácsoláskutatók ebben az időben még kézileg elemezhető, ennek következtében kisméretű, autentikus korpuszokat használtak. Sajnálatos módon a leggyakrabban kazettára rögzített tolmácsolt output, illetve a kutató által készített átírás ma már nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető. Ilyen korpuszokon végezte kutatásait Oléron és Nanpon (1965), Déjean Le Féal (1978), Chernov (1978), Lederer (1981) és Pöchhacker (1994) is. A korpuszok és a korpuszokon végzett kutatások bemutatása során minden esetben a kutatást végzők saját terminológiáját használom, ahol szükséges (pl.: eltér a szakirodalomban általánosan használt terminológiától), ott a kutató saját definícióját is ismertetem.

Oléron és Nanpon (1965) tanulmánya volt az első konferenciatolmácsolást vizsgáló kísérleti tanulmány, melyben a tolmácsok outputját hasonlították össze az előadó eredeti nyelven elhangzott szövegprodukciónak, továbbá írott fordításokkal. Az adatgyűjtés két különböző tolmácsolási helyzetben zajlott. Az első egy autentikus tolmácsolási eseményen, az UNESCO egyik megbeszélésén, a másik laboratóriumi körülmények között. Ez utóbbihoz szintén az UNESCO több nyelven létező szövegeit és Saint-Exupéry *Kis herceg* című könyvét használták, melyeket anyanyelvi beszélők olvastak fel hangrögzítőre, s később ezeket a felvételeket játszották le a tolmácsoknak. A két tolmácsolási helyzet számos jellemzőjében különbözik egymástól, így az előadó beszédének ritmusában, hezitációkban, ismétlésekben, az önkorrektívumok eltérő számában, a testbeszéd hiányában vagy jelenlétében stb. A vizsgált nyelvpárok a következők voltak: német–francia, francia–spanyol, angol–francia. Mivel a kutatók eddig nem rendelkeztek semmilyen konkrét adattal, információval a tolmácsolási nyelvről, így egészen az alapoktól indultak. Vizsgálták a szavak számát, a beszédek hosszát, a beszédek sebességét, valamint a time-lagot, azaz a beszélő és a tolmács outputjának kezdete közötti különbséget. Megállapították, hogy két különböző nyelv esetén megszámlálható szószámot nagyban befolyásolja a nyelvenként eltérő lexikai sűrűség, valamint az a tény, hogy a nyelvek másképp tagolják a nyelvi egységeket. Rájöttek arra, hogy az előadás sebessége és a kontextus hiánya nagymértékben megnehezíti a tolmácsok feladatát. Ami a

tolmácsok lemaradását illeti a beszélőhöz képest, gyakran előfordult, hogy 10 mp-es különbséget is regisztráltak. Hozzáadték azonban, hogy ennek több oka is lehetséges. Előfordulhat, hogy a tolmács csupán vár egy bizonyos információra (pszichológiai tényező) de az is lehet, hogy a nyelvek eltérő struktúrája (nyelvi tényező) miatt „késlekedik” beszédprodukciónak. Kielégítő tolmácsteljesítmény esetén ezt az intervallumot 2–3 másodpercben határozták meg és hozzáadték, hogy ha ezt az időtartamot meghaladja a szünet, akkor később a tolmácsnak már nagyon nehéz lesz visszakapcsolódnia a tolmácsolási folyamatba. Más szóval a tolmács egy összetett helyzet résztvevője, melyben különböző stratégiákat kell alkalmaznia és kompromisszumokat kell kötnie pl. a pontosság terén, ha az időkorlát túlságosan szorossá válik.

Déjean Le Féal 1978-as doktori disszertációját az olvasott s a spontán előadások tolmácsolásának szentelte. Az általa vizsgált nyelvi irány a francia–német volt. Déjean Le Féal (1978) kutatása a forrásnyelvi előadó beszédének sebességét vizsgálta, és úgy találta, hogy az 102–170 szó/perc, míg a célnyelvi beszéd sebessége csupán 89–130 szó perc között váltakozik. Hozzá kell azonban tenni, hogy míg a tolmácsok mindig spontán szervezik kommunikációjukat, addig az előadók igen gyakran előre megírt beszédekkel olvasnak fel. Ezt a tolmácsok az esetek többségében hozzáadott nehézségként élik meg. A kutatás azt is bebizonyította, hogy előfordulhatnak esetek, ahol a tolmács csak úgy érzi, hogy a beszélő sebessége gyors, a valóság azonban ennek éppen ellenkezője. De vajon miért érzik a tolmácsok másként? Az előre megírt szövegeket a beszélő egészen másképp szegmentálja, mint a spontán beszédet. Míg olvasott szövegeknél az előadó 23 szó után tartott szünetet, addig spontán beszédnél ez már 7–9 szó után bekövetkezett. Ez a 7–9 szó pontosan megfelel az ember munkamemória kapacitásának, így nem okoz problémát. A 23 szó azonban „hozzáadott zajként” funkcionál, mely érthető módon hatással van a tolmács beszédészlelésére.

Chernov (1978) monográfiája volt az első, a szinkrontolmácsolás folyamatát mélyrehatóan vizsgáló, kísérleti s korpuszelemzési alapokon nyugvó kutatás. A korpusza 1968-ban rögzített, az ENSZ-ben elhangzott mindösszesen 40 órányi anyagot tartalmazó felvételtől, annak négy nyelvre történt (angol, francia, spanyol, orosz) hivatalos tolmácsolásából, valamint egy 1978-as a fejlődő országok közötti technikai együttműködésről szóló, Buenos Aires és az ENSZ New York-i központja között zajló, angolról spanyolra, franciára és oroszra történő távtolmácsolásból állt. A kutatást tolmácsshallgatókkal és profi tolmácsokkal is elvégezte.

A korpusz lehetőség adott számára, hogy megszámlolja az egyes beszédekben és a hozzájuk tartozó hallgatói tolmácsolásokban megtalálható szótagok számát. Az eredmények szerint az orosz szöveg több szótagot tartalmazott, mint az angol eredeti. Később megismételte ugyanezt a vizsgálatot tapasztalt tolmácsokkal is, melynek során ellentétes eredményekre jutott, vagyis az orosz szótagok száma kevesebbnek bizonyult az angol szótagokéval összehasonlítva. Chernov ebből azt a következtetést vonta le, hogy a tapasztalt tolmácsok „kompressziós” technikákat és kihagyást alkalmaztak, amelyek lehetővé tették, hogy a célnyelvi beszédprodukciónak globális volumene csökkenjen, ezzel ellensúlyozva az előadók túl gyors beszédtempóját. Chernov ezen kutatása könnyen lehetne az univerzálékutatások előfutára.

Lederer (1981) 1981-ben készült kutatásának célja a szinkrontolmácsolás összetevőinek feltérképezése, az értelem beszéd folyamán történő megjelenésének bizonyítása, valamint a tolmácsok által használt, saját egyidejű beszédük és hallgatásuk ellenőrzésére szolgáló technikák azonosítása. Elsősorban a folyamatra, azon belül is az egyidejűségre koncentrált. Korpusza egy nemzetközi pénzügyi csoport német nyelvű spontán beszélgetését és annak francia nyelvre történő tolmácsolását tartalmazta. Lederer számos példát hozott a szaknyelv hangzásbeli észlelése, illetve az írott, felolvasott szövegek befogadása során felmerülő nehézségekre. Úgy véli, nem csupán a tolmácsolás folyamata, de sok egyéb tényező is hozzájárul a tolmácsolás minőségéhez. Így az előkészítéshez szükséges dokumentumokhoz való hozzáférés és az előadás minősége, ezen belül is az, hogy a beszélő megnyilatkozása spontán, vagy előre megírt szöveget olvas fel, illetve, hogy az előadónak van-e akcentusa. Kutatásában sikerült azonosítania, elsősorban az eltérő szintaktikával rendelkező nyelvek esetén, egy kulcsfontosságú stratégiát, az anticipációt, melynek során a tolmács nyelvi és nyelven kívüli ismereteire támaszkodva megpróbálja kikövetkeztetni, hogyan zárul egy mondat, vagy milyen szó, kifejezés következik a beszédfolyamban. Lederer a könnyebb azonosítás érdekében 3 másodperces „egységekre” bontotta az eredeti német nyelvű, illetve a franciára tolmácsolt szöveget is. Az 55 perces beszélgetésben 78 anticipációt talált, azaz 85 másodpercenként egyet.

Lederer az anticipáció egy speciális esetére is felhívta a figyelmet: strukturális anticipáció során a tolmács egy egyszerű, semleges mondattal vezeti be mondanivalóját, ezzel elodázva az ige megjelenésének pillanatát a célnyelvi beszédprodukciónak (Lederer 1984). Érdekes, hogy Lederer magát a semleges mondat használatát nevezi anticipációnak, holott itt inkább arról van szó, hogy a tolmács egy tolmácsolási stratégia (azaz a semleges mondat használata) segítségével „húzza az időt” addig, amíg anticipálni tud.

/Pöchhacker (1994) a 145 angol és német szöveget tartalmazó ICSB (*International Council for Small Businesses*) korpuszon angol–német, német–angol és francia–német nyelvpárban és nyelvi irányban végzett kutatása úgynevezett „hangos hezitációkat” (*voiced hesitation*), azon belül is javított és javítatlan nyelvbotlásokat (*slip of the tongue*) és keveréseket keresett. Az eredmények azt mutatták, hogy a leggyakoribb jelenség a rossz indítás volt, amely egyaránt érintett lexikai elemeket vagy akár mondatokat is.

Az 1. táblázatban az átláthatóság érdekében igyekeztem összefoglalni az első tolmácsolási korpuszokat, és azok legfontosabb jellemzőit. Sajnos a szakirodalom nem egységes a korpusz nagyságát jelző paraméterekre vonatkozóan. Előfordul, hogy szószámban, máshol percben, vagy órában adják meg ezt az adatot, ezért az 1., 2. 3. 4. és 5. táblázatok sem egységesek ezeket az információkat illetően.

1. táblázat

Korpuszalapú tolmácsoláskutatás I.

Korpuszépítő	Korpuszépítés éve	Korpusz nyelvei	Korpusz szövegeinek forrása	Korpusz nagysága	Mit vizsgált?
Oléron és Nanpon	1965	angol, francia, német, spanyol	UNESCO spontán beszédek	7 perc	time lag, speed, fidelity
Déjean Le Féal	1978	francia–német	különböző beszédek	77 oldal anyag	spontán beszédek vs előre megírt beszédek tolmácsolásának nehézségei
Chernov	1978	angol, francia, spanyol, orosz	ENSZ beszédek, ENSZ távtolmácsolás	40 órányi anyag	redundancia, előrejelzés
Lederer	1981	német–francia	spontán beszélgetés	3 órányi anyag	théorie du sens bizonyítása
Pöchhacker	1994	angol–német, német–angol, francia–német	ICSB konferencia	14 órányi anyag	beszédebeesség, hezitációk, nyelvbotlások, szerkezetváltozások

3.2 A korpuszalapú tolmácsolástudomány második szakasza

A 90-es évek vége és 2009 között mindössze nyolc tolmácsolási korpusz született. Ennek oka igen összetett. A 70-es években, elsősorban a párizsi iskola hatására, a kutatók autentikus tolmácsolási korpuszokon végezték vizsgálataikat. Valós tolmácsolási eseményekről felvétel készíteni azonban korántsem olyan egyszerű, mint gondolnánk. A konferenciákon elhangzott beszédek gyakran tartalmaznak bizalmas információkat, így a kutatóknak előbb mindenképpen engedélyt kell kérniük, hogy rögzíthessék és felhasználhassák a beszédeket. A 80-as években a laboratóriumi vizsgálatok kerültek előtérbe, talán éppen a fent említett akadály miatt. Itt azonban egy másik problémával kellett szembenézniük a kutatóknak. A profi tolmácsok ugyanis általában érzékenyen reagáltak, amikor kísérleti kutatások résztvevőinek kérték fel őket. Kevesen vállalták a feladatot, és ha mégis, nem biztos, hogy egy időben egy helyen tudtak lenni, annak érdekében, hogy a kísérlet megvalósulhasson. Egy picit kedvezőbb volt a helyzet a tolmácsolókkal, akik nyitottabbak az ilyen típusú megkeresésekre, egyedül az ő eredményeik alapján azonban nem tudunk az egész tolmácsolószakra vonatkozó érvényes következtetéseket levonni. Ráadásul ezeket a kísérleteket gyakran érte kritika a túl művi körülmények, a valódi kontextus hiánya és a

gyakorlathoz csak kevésbé hasonlító feladatok miatt, melyek aláásták ökológiai érvényességüket.

A következő nehézséget az átírás okozta. Míg az input gyakran elérhető gépileg olvasható formátumban, addig a tolmácsok produkciója kizárólag szóbeli, vagyis átírás szükséges ahhoz, hogy feldolgozható legyen. A transzkripció pedig továbbra is időigényes feladat, így az egyetlen kutató által összegyűjthető anyagmennyiség igencsak korlátozott. Cencini (2002) szerint egy egyperces, több résztvevős beszélgetés átírása körülbelül egy órát vesz igénybe, mely időtartam tovább nőhet azon elemek számától függően, melyeket az átírásban szerepeltetni kívánunk. Az átírás ráadásul sosem teljes, az interakciónak csak részleges tükré, amely nem ad az eseményről teljes körű tájékoztatást (Edwards 1995: 19). A tanulmány megvalósíthatósága az átírásban megjelenő adatoktól függ. Ha minket egy speciális aspektus érdekel, de az átírást végző személy pont ezt az aspektust hagyta figyelmen kívül, az átírás azonnal használhatatlanná válik számunkra. Nem is beszélve a tolmácsolásnál kulcsszerepet játszó paralingvisztikai dimenzióról, amely az átírásban, érthető okok miatt, nem mindig jelenik meg. Egyes szerzők (Brown és Yule 1983) tartva attól, hogy az intonáció és prozódia jelölésével a beszélő mondanivalójának jelentéktelen, kevésbé fontos részeire terelődik a figyelem, a paralingvisztikai jellemzők figyelmen kívül hagyását javasolják, annál is inkább, hisz ahogy mondják, a kommunikáció egymással együttműködő felnőtt emberek között zajlik, akik inkább megnyilatkozásuk jelentésének megerősítésére, mintsem cáfolására használják pl. testbeszédüket (Brown és Yule 1983: 9–12). Gyakran előfordul az is, hogy az akcentust vagy dialektust korigálják átírás során, ennek oka a politikai korrektség. Egyetlen kivétel ez alól, ha a kutatás pontosan ezt a dimenziót célozza (Krouglov 1999).

A kutatók feladatát tovább nehezítette a tolmácsolási folyamat komplexitása, sok változója, amelyet mind figyelembe kell venni egy megfelelő kutatási kérdés megfogalmazásához és az érvényes eredményekhez (Shlesinger 1998: 3–4). Shlesinger ilyen változóként említi a tolmácsolás modalitását, a beszédeket, a felszólalókat és magukat a tolmácsokat. Alexievánál (1997) a téma, a szövegtípus, a szövegépítő stratégiák, a térbeli és időbeli korlátok, az esemény célja, a beszéd sebessége és a résztvevők szerepelnek a változók listáján. Ami Gile-t (1995) illeti, ő a megrendelő, az előadó, a tolmács, a forrásnyelvi hallgatók és a célnyelvi hallgatók „változókra” hívja fel a figyelmet. Valóban nem mindegy, hogy a beszélő a saját gondolatait fejezi ki vagy más nevében szólal fel, mint ahogy az sem, hogy tapasztalt előadóról van szó, vagy esetleg egy olyan beszélőről, aki életében először szerepel közönség előtt. Fontos lehet az is, hogy a szónok az anyanyelvén, vagy esetleg egy számára idegen, tanult nyelven fejezi-e ki magát. Ha idegen nyelven, akkor van-e akcentusa,

és ha van, milyen mértékű. A stílusa lehet formális és informális, beszélhet lassan vagy gyorsan, rögtönözhet, de az is lehet, hogy egy előre megírt szöveget olvas fel. A tolmácsok esetén „változó” lehet a tapasztalat, a tolmácsolás minősége függhet az egészségügyi állapotuktól, a munkakörülményeiktől. Nem mindegy, hogy kis csoportnak tolmácsolnak, ahol mindenkinek a célnyelv az anyanyelve, vagy egy nagyobbak, például egy nemzetközi konferencián, ahol egyes hallgatónak a célnyelv tanult nyelve is lehet. Ezzel már át is tértünk a hallgatók „változóira”. A beszéd szakmaisága, az információsűrűség, az input sebessége, sőt a beszéd hossza is mindig más és más (Gile 1995).

További problémát vet fel, hogy az átírás konvenciói nem standardizáltak. Minden kutató saját maga írja át az adott hangzó szöveget, így mindig a számára legérthetőbb jeleket, szimbólumokat használja (Cencini 2002). A megoldást mindenképpen egy közös kódolási rendszer, átírási séma létrehozása jelentené. Történtek már erre vonatkozó kísérletek, melyek közül a legérdekesebb minden bizonnyal a TEI (Text Encoding Initiative), melyet a British National Corpus kódolásához is használtak. Végül, de nem utolsó sorban az adatok értelmezése sem egyszerű.

Az ebben az időszakban keletkezett korpuszok a korai gépileg olvasható korpuszok közé tartoznak. Ilyen korpuszokon végezett kutatásokat Kalina (1998), Setton (1997, 1999), Wallmach (2000), Cencini (2000), Diriker (2001), Vuorikoski (2004), Monacelli (2005), Beaton (2007), Straniero (2012) és Dal Fovo (2016). Ezeket a korpuszokat a kutatók saját felhasználásukra építették, nagyközönség számára nem elérhetők.

Kalina (1998) első kutatásában egy 70 perces nyilvános előadás anyagának hat tolmácsoló, majd második, három évvel későbbi tanulmányában egy jogi szimpózium hat profi általi tolmácsolása során alkalmazott stratégiák tudatosságát vizsgálta. A stratégiákat olyan folyamatoknak tekinti, amelyek egy adott cél elérésére összpontosítanak, még akkor is, ha semmilyen terv nem irányítja azokat (Liontou 1996). Véleménye szerint a tolmácsolásban minden a stratégiáról szól. Ha a tolmács által kiválasztott stratégia nem vezet eredményre, akkor új stratégiához kell folyamodnia. Ha úgy dönt, hogy megoldatlanul hagyja a problémát, az is stratégiai jellegű folyamat, hisz így megakadályozhatja saját teljesítményének (és ezáltal a befogadó megértésének) romlását. A stratégiai folyamatok automatizálása szintén fontos szerepet játszik, mert ha csak a rutin döntési folyamatokat többé-kevésbé automatikusan hajtják végre, elegendő kapacitásuk szabadul fel a bonyolultabb, összetettebb problémák megoldására (1996). Kalina tisztában volt vele, hogy csak és kizárólag a tolmácsolások átírata nem elegendő, de legalábbis bizonytalan kimenetelű próbálkozás a stratégiák azonosításához, ezért a tolmácsoknak retrospektív verbalizációra is lehetőségük nyílt. Két csoportra osztotta a

kutatás során észlelt stratégiákat, melyek közül néhány megegyezik a későbbi univerzálékutatások során azonosított műveletekkel.

I. Megértést segítő stratégiák

- a) előkészítéshez kapcsolódó stratégiák: minden, a tolmácsolási helyzetet megelőző, a résztvevőkre vagy az előadás tárgyára vonatkozó információgyűjtés, terminológiai felkészülés
- b) következtetés: már ismert információkból levont logikus következtetések
- c) anticipáció: a szöveg, mondat folytatásának „jóslása”
- d) chunking: a bejövő forrásnyelvi szöveg szegmentálása

II. Célnyelvi szövegprodukción segítő stratégiák

II.I. Forrásnyelvi szöveghez kapcsolódó stratégiák (*source-text conditioned strategies*)

- a) szintaktikai átalakítás: a forrásnyelvi szöveg elemeinek sorrendjének megváltoztatása mondat és/vagy szövegszinten, mely segít elkerülni a forrásnyelvi interferenciát és természetes hangzású célnyelvi szöveget eredményez
- b) átkódolás: szó szerinti fordítás, amely nem árt a célnyelvi szöveg természetes hangzásának, leginkább nevek, számok tolmácsolásánál használatos.

II.II. Célnyelvi szöveghez kapcsolódó stratégiák (*target-text conditioned strategies*)

- a) EVS (fül-száj ívhossz): „a forrásnyelvi tolmácsolási egység észlelése és a célnyelvi megfelelő produkálása között eltelt idő nagysága” (Bakti 2007: 19)
- b) tömörítés: redundáns elemek kihagyása a szövegből
- c) bővítés: kiegészítő információk hozzáadása a célnyelvi szöveghez magyarázó céllal
- d) stilisztikai stratégiák: célja nem a nehézségek elkerülése, hanem az üzenet elegáns, kifejező kommunikációja (legjobb kifejezőeszközök kiválasztása)
- e) prezentációs stratégiák: célja nem a nehézségek elkerülése, hanem az üzenet elegáns, kifejező kommunikációja (intonáció, szünetek)

II.III. Vészhelyzetben használt stratégiák: a tolmács akkor kényszerül a használatukra, amikor úgy érzi, nem tud megbirkózni a rá nehezedő összetett feladattal, melynek oka számos lehet: túlzott információáramlás, fáradtság, háttérzaj stb.

- a) Tömörítés

- i) szelektálás: a célnyelvi szövegben benne hagyott vagy a célnyelvi szövegből kihagyott információk kiválasztása
- ii) kihagyás: a felesleges vagy a munkamemóriát megterhelő információk kihagyása
- iii) általánosítás: az adott forrásnyelvi szó pontos célnyelvi megfelelőjének hiányában általánosabb kifejezés használata
- iv) egyszerűsítés: az idő nyomása alatt nehezen tolmácsolható szövegek egyszerűsítése

II.IV. Javítási stratégiák: a tolmácsolás során előforduló hibák javítását célzó stratégiák

- a) önjavítás: a tolmács észleli a hibát és kijavítja
- b) javítás nélkülözése (*decision for no-correction*): a tolmács észleli a hibát, de úgy dönt, nem javítja ki, mert úgy véli, az nem befolyásolja károsan a jelentést vagy mert korrigálással csak megszakítaná a tolmácsolás folyamatát

II.V. Globális stratégiák

- a) monitoring: a beérkező szöveg és a már megfogalmazott hipotézisek, illetve az output koherenciájának ellenőrzése (Kalina 1998: 7)

Setton (1997) az Európai Büntetőjogi Szövetség alapító szimpóziumának német, francia és angol nyelvű beszédeiből illetve azok szinkrontolmácsolt változatából álló, a szimpózium helyszíne után Würzburgnak nevezett korpuszon vizsgáldott, kognitív-pragmatikai elemzéseket végzett és megalkotta szinkrontolmácsolási modelljét, mely fontos szerepet tulajdonít a tolmács „erőforrásainak, képességeinek, határainak, ismereteinek, általános műveltségének valamint a helyzet által megkövetelt nyelvhasználatnak” (Horváth 2015: 153). Setton véleménye szerint a tolmácsolás pragmatikai tényezői hatékonyan ellensúlyozzák a nyelvi, szintaktikai különbségeket, valamint megkönnyítik az anticipációt, ezáltal csökkentik a rövid távú memóriában tárolható információ mennyiségét.

Wallmach (2000) kutatásához a gautengi tartományi törvényhozás üléseinek angolról zulura szinkrontolmácsoló anyagából álló korpuszt használta. Azt vizsgálta, hogy az előadók szakmaisága és beszédsebessége milyen hatással van a tolmácsok teljesítményére, illetve milyen stratégiákkal próbálják ellensúlyozni a tolmácsok a felmerülő nehézségeket. Az üléseken ugyanis a felszólalók általában jogi szaknyelvet használnak, melynek stilisztikai tartománya egyszerre foglalja magába a spontán vitát, a komplex jogalkotási javaslatokat és az előre megírt beszédeket, témájuk is igen változatos, kezdve a mezőgazdaságtól egészen a

pénzügyig. A tolmácsok feladatát tovább nehezíti az időtényező, hisz a felszólalók rendelkezésére álló időkeret mindössze 5 perc, ami azt jelenti, hogy az esetek többségében felolvasott, jól szerkesztett, minden redundanciát, ismétlést nélkülöző szövegeket kénytelenek tolmácsolni. A tolmácsok a következő stratégiákkal próbáltak megküzdeni a fent felsorolt nehézségekkel: kihagyás; hozzáadás; egy meglévő kifejezés használata egy „hozzávetőleges” vagy „ideiglenes” megfelelő jelölésére (*the use of an existing term to denote an 'approximate' or 'provisional' equivalent*); parafrázis van egy fogalom magyarázata hozzá kapcsolódó vagy nem kapcsolódó kifejezéssel (*explanation of concept using a related/unrelated term*), melynek hátránya, hogy igen időigényes, hisz egy forrásnyelvi szót több célnyelvi szóval kell helyettesíteni; neologizmus; kölcsönszó használata; szóalkotás; a legkisebb elköteleződés stratégiája, melynek során a tolmács „nyitva” hagyja a mondatot, hogy később, amikor már pontosan tudja, hogyan kell befejezni, hozzáadhasson egy mellé- vagy alárendelt mellékmondatot (Riccardi 1998: 178); chunking; anticipáció. A Wallmach által megfigyelt stratégiák részben megegyeznek Kalina kategóriáival (hozzáadás, kihagyás, anticipáció, chunking), részben kiegészítik azokat (hozzávetőleges megfelelő, körülírás, neologizmus, kölcsönszó, szóalkotás, legkisebb elköteleződés).

A Marco Cencini által 2000-ben épített, angolul és olaszul összesen 36 000 szövegszót tartalmazó TIC (Television Interpreting Corpus) a TEI (Text Encoding Initiative) konzorcium által készített átírási szabvány tolmácsolt szövegekre való alkalmazására tett kísérlet eredménye. A pilot korpusz tolmácsolt médiaesemények 4 órás anyagának átíratát tartalmazza. A kutató saját bevallása szerint azért választotta a televíziós tolmácsolást, mert hazájában egyre népszerűbb a tolmácsolásnak ez a formája, melynek következtében a kutatás alapját képező anyag is viszonylag könnyen hozzáférhető főként, ha a konferenciákon készült felvételek elérhetőségével hasonlítjuk össze. Arról nem is beszélve, hogy a televíziós tolmácsolás számtalan kódolásra váró aspektust kínál. A kutatás megállapította, hogy a TEI elég rugalmas ahhoz, hogy a tolmácsolt szövegek gyakorlatilag bármely jellemzőjét kódolhassa, vagyis a következő lépés az lehetne, hogy a kísérleti korpusz után egy nagyobb referenciakorpuszon is tesztelhetnénk a szabvány alkalmasságát, amely aztán átvezethető lenne konferenciákra, bírósági vagy üzleti tárgyalásokra is.

Ebru Diriker (2001) angol és török nyelvű politikai és metafizikai szövegekből álló korpuszának segítségével három kérdésre kereste a választ: mikor válik a tolmács láthatóvá a török médiában, illetve a tolmácsolás mely aspektusait tartják fontosnak a média képviselői és a tolmácsok. A korpuszt egy török tolmácsközvetítő ügynökség sajtógyűjteményéből, illetve az ügynökség alkalmazottainak saját archívumából származó anyagok alkotják. A kutatás

rávilágított arra, hogy a tolmácsok elsősorban nagy események alkalmával kerülnek előtérbe, amely során ők is kulcsszerepet játszanak, teljesítményükkel emelik az esemény fényét, sikerét. Ezen kívül akkor kíváncsi rájuk a nagyközönség, ha kiemelkedően magas összeget kapnak egy-egy munkáért, ha nagyot „bakiznak”, ha valaminek köszönhetően ismertek lesznek, vagy ha éppen arról van szó, hogy a konferenciatolmácsolás, mint szakma, hatalmas jövő előtt áll. A második és harmadik kérdésre vonatkozó eredmények gyakorló tolmácsok számára nem hoztak meglepetést. A média négy kritérium szerint értékeli, melyek sorrendben a következők: a tolmácsolás folyamatossága, a tolmácsolás érthetősége, az eredeti szöveghez mért szinkronitás, valamint a szavakhoz való hűség. Ezzel szemben a tolmács számára a legfontosabb nem a szavakhoz, hanem az eredeti jelentéshez való hűség.

Vuorikoski (2004) négy nyelvű (angol, finn, svéd, német) 120 EP beszédből és azok tolmácsoló változatából álló korpuszán a retorikai eszközök tolmácsolás során történő megjelenését vizsgálta. A szövegek átírata, valamint a CNY-i verziójuk elektronikus formában kerültek tárolásra, némelyiknél még az audiofile-ra mutató link is megtalálható. Eredményei azt mutatják, hogy a téma és a konferencia típusának ismerete, illetve a forrásnyelv megfelelő mértékű ismerete elengedhetetlen a minőségi, pontos és hű tolmácsolás megvalósításához. Egyértelmű összefüggést azonosított a nyelvtudás és a kihagyások, hibák száma között. Az is bebizonyosodott, hogy a pontosságra negatív hatással van, ha egy tolmács több mint három munkanyelven dolgozik, illetve, ha előre megírt szövegeket kell tolmácsolnia tanult nyelvére.

Monacelli (2005) parlamenti beszédekből, oktatási és szakképzési témákban tartott előadásokból álló 119 percnyi angol, olasz és francia nyelvű anyagot felölelő korpuszán a tolmácsok túlélési stratégiáit, illetve az úgynevezett „ön szabályozás” (*self-regulation*) tolmácsok viselkedésére gyakorolt hatásait vizsgálta. Monacelli szerint a tolmács szerepét szakmai és személyes korlátok is befolyásolják, ezért ön szabályozásra kényszerülnek: folyamatosan pozícionálják magukat mind a szakmai, mind a személyes túlélés érdekében. A két véglet között helyezkedik el az interdimenzió, ahol a tolmácsok nem úgy érzékelik magukat, mint a FNY-i beszélőtől különálló egység, és megteremtik annak az illúzióját, hogy pontosan úgy viselkednek, mint az előadó. De a szerző szerint a tolmácsnak el kell mozdulnia ebből az interdimenzióból valamely véglet, akár a személyes, akár a szakmai felé. Ezért van az, hogy a tolmácsok általában hajlamosak az illokúciós erőt enyhíteni, távolságot tartani és személytelenséget sugározni. Ez egy normatív folyamat, amely akkor indul be, amikor a tolmácsolási rendszert külső helyzetek zavarják meg. Mindezek alapján a szerző arra a

következtetésre jut, hogy a dinamikus egyensúly a tolmács működési tudatosságának irányadó elve (147).

Beaton (2007) korpusza 2001 szeptemberében az EP-ben tartott plenáris viták közül kiválasztott három beszéd összesen 7,5 órás anyagából áll, melyek segítségével a szinkrontolmácsolás ideológiára gyakorolt hatását kívánta vizsgálni. Ez a mennyiségű anyag még kezelhető, ugyanakkor az elemzéshez elegendő adatot is szolgáltat. A beszédek kiválasztásánál szem előtt tartott legfontosabb jellemző az volt, hogy a viták aktuális politikai kérdéseket tárgyaljanak, hiszen ezek sokkal összetettebb retorikai érvelési stratégiákat mozgósítanak, mint a száraz tényyszerű kérdések, és ennek következtében az ideológiák változatosabb és gazdagabb kölcsönhatásának lehetünk szem-és fültanúi. A német forrásnyelvi szövegeken és angolra tolmácsolt verziójukon végzett összehasonlító elemzés a kulcsfogalmak és a legfontosabb fogalmi metaforák lexikai ismételtesére összpontosít. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a tolmácsok a fogalmi metaforák gyakori és széles körű használatával az EU intézményi hegemoniáját erősítik, ezzel bizonyítva, hogy ők az idegen nyelvi környezetben zajló kommunikáció „hozzáadott”, szubjektív résztvevői.

Falbo (2011) egyirányú CorIT (Corpus of Television Interpreting) korpusza az elmúlt 50 év televíziós tolmácsolásait tartalmazza különböző idegen nyelvekről olaszra, különböző tolmácsolási módokban és kommunikációs helyzetekben, kezdve a holdraszállásról szóló tudósítástól egészen az amerikai elnökválasztás és Cameron, Clegg és Brown brit miniszterelnök jelöltek 2012-es televíziós vitájának szinkrontolmácsolásáig. A korpusz kb. 2700 tolmácsolt szöveget foglal magában, melyeket eredetileg videokazettára vettek fel. Annak érdekében, hogy az átíráshoz szükséges szoftver olvasni tudja, DVD-re kellett menteni az anyagot. A CorIT nyitott korpusz, azaz folyamatosan fejlődik és részlegesen párhuzamos, hiszen néha a tolmácsolás modalitásának és a tolmácsolás megvalósításának feltételei következtében hiányzik az eredeti beszéd. A keresés megkönnyítése érdekében minden tolmácsolt szöveget egy kóddal láttak el, amely a tolmács nevére, a tolmácsolás módjára, az interakció típusára, a kommunikációs eseményben résztvevők nevére, a tolmácsolás időpontjára, a televíziós csatornára és a szövegtípusra vonatkozó információkat tartalmaz. A tolmácsolás átírására a WinPitch használták, az egyetlen olyan szoftvert, amely képes torzítás nélkül lelassítani az eredeti szöveget. A korpusz segítségével Eugenia Dal Fovo (2016) a tolmácsolt szövegek koherenciáját, Straniero Sergio (2012) a szótípus/szövegszó arányt, a leggyakrabban használt diskurzusjelölőket, túlélési stratégiákat és televízió-specifikus minőségre vonatkozó normákat vizsgálta. Dal Fovo egészen pontosan az 1988 és 2004 közötti amerikai elnökválasztás olasz televíziós közvetítéseinek kérdések-válaszok szekciójával

dolgozott. Négy kategóriába osztotta a kérdéseket: 1. eldöntendő kérdések 2. kiegészítendő kérdések; 3. rávezető kérdések (*leading questions*); 4. állító kérdések (*declarative questions*). Az eredmények azt mutatták, hogy a leggyakrabban ismétlődő kérdések a kérdőszóval bevezetett, a leggyakrabban kihagyott kérdések pedig az eldöntendő kérdések voltak. Amikor a kérdések struktúrája tolmácsolás során megmaradt, az eltolódások (pl. kihagyás, helyettesítés) nem feltétlenül eredményeztek sikertelen tolmácsolást vagy a koherencia hiányát. Ezzel szemben, amikor a kérdőmondatok típusa változott, még akkor is, ha nem jött létre eltolódás és a szegmens kohézív maradt, a koherencia gyakran hiányzott.

Straniero Sergio (2012) kutatásának anyagát a CorIT Forma 1-es sajtókonferenciáit magába foglaló alkorpusza adta: 340 sajtókonferencia 1997–2010 között, összesen 30 órányi felvétel. A Forma-1 óriási kihívás minden tolmács számára. A nehézséget elsősorban a szakzsargon, a kollokvialis kifejezések, a metaforák, a „túlzások” és a színes nyelvezet használata okozza (pl.: *it is very much like oil on my soul, the car was understeering like a pig, at the moment McLaren seems to have the legs on us...*). A kutatásban résztvevők közül egyik tolmács sem nyilatkozott úgy, hogy tökéletesen sikerült átadnia a beszélő üzenetét. 512 pilóta által adott válasz tolmácsolásából 249 pontatlan volt, ami a durva értelmi torzításokat és a releváns információk hiányát jelenti. Ami a kérdéseket illeti, a tolmácsok lényegesen jobban teljesítettek. 403-ból csak 95 volt pontatlan. Ez a teljesítménybeli eltérés Straniero szerint annak köszönhető, hogy a válaszokból kikövetkeztethetők voltak az azt követő kérdések, illetve, hogy a válaszok egy részét nem angol anyanyelvű (ír, skót, finn) pilóták adták. A tolmácsok a nehézségek leküzdésére túlélési stratégiákat alkalmaztak: összefoglaltak, kihagytak, a kérdésből kihagyott szegmens miatt a koherencia helyreállítása érdekében például kötőszavakat szűrtak be, ha lemaradtak a kérdés tolmácsolásáról a hiányzó információkat válasz első részéből következtették ki, az intertextuális koherencia helyett „legalább” az intratextuális koherencia elérésére törekedtek, általánosítottak, felesleges ismétléseket alkalmaztak. Ezek a stratégiák a szinkrontolmácsolásnak ebben a típusában normákká nőttek ki magukat.

A 2. táblázatban összefoglalva láthatók a fent részletesebben is ismertetett korpuszok legfontosabb jellemzői.

2. táblázat Korpuszalapú tolmácsoláskutatás II.

Korpuszépítő /Kutató	Kutatás éve	Korpusz nyelvei	Korpusz szövegeinek forrása	Korpusz nagysága	Mit vizsgált?
Kalina	1998	angol-német, német-angol, német-francia	nyilvános előadás	71 percnyi anyag	hibák és stratégiák azonosítása
Setton	1997	német, francia, angol	Würzburg korpusz	n.a.	nyelvi, kognitív-pragmatikai elemzés
Wallmach	2000	angol, zulu	Gauten tartomány törvényhozás	6-8 órányi anyag	szakmaiság, beszédsebesség hatása a tolmácsok teljesítményére
Cencini	2000	angol-olasz, olasz-angol	tolmácsolt médiaesemények (Television Interpreting Corpus)	36000 szövegszó	TEI standard alkalmazása
Diriker	2001	angol-török, török-angol	metafizikai, politikai konferencia	150 oldalnyi átírás	tolmácsolás szociológiai aspektusa
Vuorikoski	2004	német, angol, finn, svéd	EP viták	120 beszéd	politikai beszédek nehézségei, minősége
Monacelli	2005	angol, olasz, francia	parlamentari beszédek, oktatási és szakképzési témában tartott előadások	119 percnyi anyag	tolmácsok túlélési stratégiái, az önszabályozás tolmácsok viselkedésére gyakorolt hatása
Beaton	2007	német-angol	EP viták	7 órányi anyag	szöveg-diskurzus-ideológia kapcsolata
Straniero	2012	angol-olasz, olasz-angol	CorIT Forma-1 alkorpusz	340 sajtókonferencia, 30 órányi anyag	TTR, diskurzusjelölők, túlélési stratégiák, televízió-specifikus minőségre vonatkozó normák
Dal Fovo	2016	angol, francia, orosz, spanyol, német, portugál, szerb, bosnyák, albán, japán-olasz	CorIT-amerikai elnökválasztás	n.a.	tolmácsolt szövegek koherenciája

3.3 A korpuszalapú tolmácsolástudomány harmadik szakasza

A századforduló technológiai áttörése drámai hatással volt a különböző tudományterületek, így a nyelvészet és a fordítástudomány fejlődésére is. Bár az autentikus adatok hanghordozóra történő rögzítése továbbra is nagyobb nehézségekbe ütközik, mint írott, fordított szövegekhez hozzájutni, a folyamatosan gyarapodó online forrásoknak köszönhetően jóval több feldolgozható anyag áll a tolmácskutatók részére, mint eddig bármikor. A számítógépek nagyobb, több millió szövegszóból álló adatbázisok szisztematikus módon történő elemzését is lehetővé teszik. Az átírás továbbra is nagyon időigényes, de ma már egyre gyakrabban fordul elő, hogy beszédfelismerő szoftvereket használnak. Segítségükkel előzetes draftot hoznak létre, mely később már könnyen javítható. Az átírások standardizálására való törekvés is egyre hangsúlyosabb: a szöveget a számítógép által könnyen felismerhető tagekkel látják el, így azok olvasóbarát, XML-kompatibilis formátumban válnak elérhetővé a felhasználók számára. Nem elhanyagolható kérdés az sem, hogy milyen módszerekkel olvasható, elemezhető és alakítható át elektronikus formátumba a tolmácsolási korpusz. Manapság a kutatók számos szövegszerkesztő program közül választhatnak (Windows, MacIntosh...), amelyek formátuma azonban nem feltétlenül kompatibilis jelentenek minden számítógéppel.

Mindezek hatására egyre több tolmácsolási korpusz születik, elsősorban az olasz kutatók munkájának köszönhetően. E korszak korpuszalapú kutatásai két fő téma köré csoportosulnak: egyrészt a tolmácsolt szöveg nyelvi és paralingvisztikai jellemzőit, másrészt a tolmácsolás szociokulturális vonatkozását vizsgálják. Mivel jelen dolgozat témája az első

csoportba illeszkedik, ezért a korábbi ide tartozó kutatásokat részletesen, külön alfejezetben ismertetném, míg a második csoporthoz tartozó korpuszokat és a segítségükkel készült kutatásokat csak néhány szóban ismertetem az alábbiakban.

EPIC (European Parliament Interpreting Corpus, 2004)

Az EPIC-et, az Európai Parlament háromnyelvű (angol, olasz, spanyol) párhuzamos tolmácsolási korpuszát a Bolognai Egyetem tolmácskutatói, korpusznyelvészei és számítástechnikai szakemberei hozták létre 2004-ben, azzal a céllal, hogy az említett nyelvek kombinációjában jelentős mennyiségű, gépileg olvasható adat álljon a kutatók rendelkezésére a konferenciatolmácsolás tanulmányozásához (Russo et al. 2006). A korpusz mindenki számára ingyenesen hozzáférhető egy kimondottan erre a célra létrehozott internetes felületen. A 357 beszédet, azaz 180 000 szövegszót tartalmazó korpusz a három nyelv minden nyelvkombinációjában (9 alkorpusz) tartalmazza az elhangzott FNY-i beszédet, annak átíratát, az ezeknek megfelelő CNY-i verziót, video- és hangfájlokat, valamint a beszélőre és a beszédre vonatkozó metaadatokat. Az átírásban helyet kapott néhány paralingvisztikai elem is: rosszul kiejtett, félbehagyott szavak, szünetek stb. A korpuszon Russo et al. (2006) és Bendazzoli et al. (2011) végeztek kutatást. Előbbiek a lexikai sűrűsége és a lexikai változatosságra, utóbbiak a szinkrontolmácsolásban előforduló megakadásjelenségekre vonatkozó vizsgálatokat végeztek.

ECIS (Quality Evaluation in Simultaneous Interpreting, 2004)

Az ECIS korpuszt a Granada Egyetemen működő ECIS kutatócsoport építette az EP-ben 2003. március 10-13. között németül, franciául és angolul elhangzott beszédekből és spanyol nyelvre tolmácsoló változatukból.

A korpuszon Iglesias Fernandez (2015) vizsgálta a tolmácsok beszédsebességgel kapcsolatos nehézségeit, és megpróbálta bebizonyítani, hogy az előadó gyors beszédsebessége önmagában nem megbízható előrevetítője a problémáknak, mint ahogy az alacsony beszédsebesség sem a kényelmes, problémamentes tolmácsolásnak.

K2 korpusz (1999–2005)

Meyer hozta létre a K2 korpuszt, mely összesen 160 000 szövegszót eredményező egynyelvű és tolmácsoló orvos-beteg beszélgetés átíratát tartalmazza négy nyelven (német, török, portugál, spanyol). A tolmácsok általában kétnyelvű kórházi alkalmazottak voltak, vagy a

betegek hozzátartozói, azaz nem hivatásos konferenciatolmácsok. A korpuszt 6 éven keresztül, 1999–2005 között építették. Ez idő alatt közel 92 darab, összesen 24 órányi felvételt rögzítettek (Bendazzoli és Sandrelli 2009).

ARCHINT (Architecture in Interpreting, 1999–2007)

Az ARCHINT egy párhuzamos, kétnyelvű, egyirányú korpusz, mely tíz angol nyelvű építészeti témában tartott konferenciaelőadást, azok spanyolra tolmácsolását és a tolmácsolások átíratát tartalmazza, összesen 129 000 szövegszót.

Az ARCHINT Tamara Cabrera (2016) PhD kutatási projektjének részeként jött létre, amely elméleti és empirikus szempontból vizsgálta a szinkrontolmácsolás pontosságát, valamint igyekezett megfigyelni hogyan befolyásolják a terminológiai pontatlanságok a forrásüzenet célfelhasználók általi megértését.

K6 korpusz (2008)

Meyer 35 000 szövegszóból álló gépileg olvasható K6 korpusza portugál beszédeket és azok átíratát, valamint német megfelelőit tartalmazza. Segítségével Meyer szinkron és konszekutív tolmácsolásban vizsgálta a tulajdonnevek fordítását. Az eredmények azt mutatták, hogy a tulajdonnevek többségét az eredetitől eltérő módon adták vissza a tolmácsok, de Meyer nem talált jelentős különbséget a konszekutív- és a szinkrontolmácsok megoldásai között (Bendazzoli és Sandrelli 2009).

DIRSI (Directionality in Simultaneous Interpreting, 2010)

Bendazzoli (2010) tolmácsolás direkcionalitásának vizsgálatára létrehozott korpusza 136 000 szövegszót tartalmaz angol és olasz nyelven. A beszédeket Olaszországban tartott egészségügyi témában rendezett nemzetközi konferenciákon rögzítette. Az előadásokat követő „kérdések és válaszok” részek a magas fokú interaktivitásuk, valamint a párbeszédes jellegük miatt nem képezik részét a korpusznak. A korpusz nagy része POS tag-ekkel (szófaji egyértelműsítés) ellátott, lemmatizált (a szavak szótári alakját tartalmazza), indexált.

FOOTIE (Football in Europe, 2012)

Annalisa Sandrelli (2012) korpusza a 2008-as Svájcban és Ausztriában rendezett Európai Futball Világbajnokság sajtótájékoztatóinak anyagát tartalmazza olaszul, angolul, franciául és spanyolul. Ez a kommunikációs helyzet több szempontból is különbözik más korpuszokban

elemzett tolmácsmediált helyzetektől, hiszen magas interaktivitással járó párbeszéd kommunikációról van szó, amely speciális kihívást jelent a tolmácsok számára. A korpuszt azzal a céllal alkották, hogy ezen különleges helyzet jellemzőit félautomata keresések segítségével kutathassák.

EPICG – EPIC Ghent

Az EPIC-hez hasonlóan az EPIC Ghent is az EP (2008. szeptember–október között tartott) plenáris üléseinek beszédeit és azok tolmácsolását, valamint a tolmácsolások átíratát, összesen 190 000 szövegszót tartalmaz, elsősorban francia és spanyol forrásnyelvi és holland célnyelvi szövegeket. A korpuszon Defrancq (2015) végzett vizsgálatot annak megállapítására, hogy a rövid EVS hogyan befolyásolja a tolmácsolás minőségét.

Anglintrad (2018)

Az Anglintrad egy kétnyelvű (olasz–spanyol) intermodális, az Európai Parlament plenáris üléseinek szövegeit tartalmazó két alkorpuszból (szóbeli, írásbeli) álló korpusz. Létrehozásának ötlete abból a gyakorlati igényből származott, hogy rávilágítson az olasz–spanyol szinkrontolmácsolás egy különös kihívást jelentő jelenségére, az angol kölcsönszavak (*loan words*) gyakori használatára politikai beszédekben (Marzocchi 2007), valamint a kölcsönszavak integrációjának különböző mechanizmusaira (Tonin 2010). A jelenséget fordításkutatók széles körben vizsgálták már, de mindeközéig kevés figyelmet fordítottak arra, hogy ezek a kölcsönszavak hogyan hatnak a tolmács teljesítményére. Az Anglintrad szövegeit tehát a fentieknek megfelelően úgy válogatták, hogy mind megfeleljenek egy közös elvárásnak: nevezetesen, hogy az eredeti olasz szöveg tartalmazzon nem módosított angol kölcsönszót. A korpusz 241 ilyen szót tartalmaz. Az így összegyűjtött szövegeket összehasonlították a megfelelő spanyolra tolmácsolt szöveggel és a hivatalos fordítással. Az eredmények azt mutatják, hogy a tolmácsok hat különböző technikát alkalmaztak az angol szavak kezelésére: a kihagyást (*cancellation*), a változtatás nélküli ismétlést (*exact rendition*), az általánosítást, a szó lexikai vagy szintaktikai szinten történő újraformálását (*reformulation*), a fordítást és a kiterjesztést (*expansion*). A 3. táblázatban összefoglalva láthatók a fent részletesebben is ismertetett korpuszok legfontosabb jellemzői.

3. táblázat

Korpuszalapú tolmácsoláskutatás III.

Korpusz neve/korpuszépítő neve/Korpuszépítés éve	Korpusz nyelvei	Korpusz szövegeinek forrása	Korpusz nagysága	Kutató neve/kutatás éve	Mit vizsgált?
EPIC/Bologna-Forli/2004	angol, olasz, spanyol	EP ülések	180 000 szövegszó	Russo et al /2006	lexikai sűrűség, lexikai változatosság
EPIC/Bologna-Forli/2004	angol, olasz, spanyol	EP ülések	180 000 szövegszó	Bendazzoli et al/2011	megakadási jelenségek
ECIS/Granada Egyetem/2004	angol, német, spanyol, francia	EP viták	n.a.	Fernandez/2015	beszédsebességgel kapcsolatos nehézségek
K2/Meyer/1999-2005	német, török, portugál, spanyol	orvos-beteg párbeszéd	160 000 szövegszó	Meyer	n.a.
ARCHINT/Tamara Cabrera/1999-2007	angol-spanyol	építészeti konferencia	129 000 szövegszó	Cabrera	szinkrontolmácsolás pontossága, terminológiai pontatlanságok hallgatók általi megértésre gyakorolt hatása
K6/Meyer/2008	portugál-német	előadások	35 000 szövegszó	Meyer	tulajdonnevek fordítása
DIRSI/Bendazzoli/2010	angol, olasz	nemzetközi egészségügyi konferencia	136 000 szövegszó	Bendazzoli	tolmácsolás direkcionálitása
FOOTIE/Sandrelli/2012	angol, olasz, francia, spanyol	football sajtótájékoztatók	n.a.	Sandrelli	sajtótájékoztatók tolmácsolására vonatkozó jellegzetességek
EPICG-EPIC Ghent	francia, spanyol, holland	EP ülések	190 000 szövegszó	Defrancq/2015	rövid EVS hatása a tolmácsolás minőségére
Anglintrad/Bertozzi/2018	olasz, spanyol	EP ülések	n.a.	Bertozzi	angol kölcsönzavak

3.4 Tolmácsolási univerzálék témájában végzett kutatások párhuzamos/összehasonlítható korpuszon

Shlesinger (1989) 1989-ben vizsgálta Blum-Kulka explicitációs hipotézisét, kisméretű korpuszán, amely mindössze 4 héber és 4 angol nyelvű forrásnyelvi szövegből és azok célnyelvi tolmácsolásának átirat szövegeiből állt. A kutatás azonban nem igazolta a hipotézist. Pym (2007) szerint ez egyáltalán nem meglepő, és minden bizonnyal a tolmácsok kockázatkerülő stratégiájának következménye. Véleménye szerint a hallgatók és a beszélő is pontosabb tudással rendelkeznek az adott témában, mint a tolmács, aki, amikor nem biztos egy szóban, inkább egy általánosabb, fölérendelt kifejezést használ helyette, elkerülve az esetlegesen előforduló félreértéseket.

Mivel a tolmácsnak hiányosak a kontextusról való ismeretei, néhány kohéziós mintázat elkerülheti a figyelmét, ami végül az általa alkotott szövegben kevesebb explicitációt eredményez. Amikor nem biztos abban, hogy miről van szó, nem kockáztathatja meg, hogy kitalálja a mögöttes kapcsolatokat, melyekről maximum csak feltevései vannak. Sokkal jobb stratégia ebben a kétségekkel teli helyzetben, ha kevesebbet mond, fölérendelt kifejezést használ, és megpróbál a hallott szavak értelméhez minél jobban ragaszkodni. Így még ha ő nem is érti, nagy esély van rá, hogy a közönség fogja. Ezért

jelentős a lexikai implicitáció használata tolmácsolt szövegekben (Pym 2007: 11–12 fordította SzH)⁸.

Ebben a kutatásban Shlesinger két ontológiailag különböző (tolmácsolt és fordított) szöveg szóbeliségét is vizsgálta, nevezetesen, hogy a tolmácsolás befolyásolja-e a forrásnyelvi szövegekhez képest a célnyelvi szövegek beszélt nyelvi jellemzőinek erősödését.

A négy héber és négy angol nyelvű forrásnyelvi szövegből kettő-kettő jelentősen közelebb állt a kontinuum szóbeli végéhez, míg a másik kettő-kettő az írott végéhez. A szakirodalomban leggyakrabban idézett paraméterek közül négyet használt alapul a szóbeliség szempontjából releváns jellemzők elkülönítésére: a tervezettség mértéke, a megosztott tartalom és ismeretek, a szóképzlet, és az érintettség mértéke.

Az írott szövegeket előre megtervezik, megfogalmazzák, míg a hangzó szövegek inkább spontán megnyilatkozások. A tervezettség mértéke elsősorban az írott szövegekre jellemző nominalizálásnak, a módosítóknak, az alárendelt kötőszavaknak köszönhető nagyobb lexikai sűrűségben mutatkozik meg. A hangzó szövegek szintaxisa ezzel szemben töredezett, gyakran használnak mellérendelő kötőszavakat, több bennük a redundancia, az ismétlés, a szünet, és a beszélő folyamatos monitoringot alkalmaz, azaz ellenőrzi, hogy vajon a hallgatók értették-e, amit mondott.

A megosztott tartalom és ismeretek alatt azt érti Shlesinger, hogy a hangzó szövegek megkövetelik, hogy a hallgató többet tudjon a kontextusról, míg az írott szövegek szemantikai hivatkozásainak egyértelműbbnek kell lenniük. Shlesinger ezzel érvel amellett, hogy az explicitáció az írott szövegek jellemzője, mivel azok kontextustól függetlenebbek. Pym (2007) azonban megjegyzi; hogy a kohéziós markerek használatában megmutatkozó explicitáció lehet az írott szövegek nagyobb tervezettségének a következménye is.

A szókincs vagy szóképzlet vonatkozásában megállapítható, hogy a kollokvialis kifejezések használata és az „innováció” elsősorban a hangzó megnyilatkozásokra jellemző, míg az írott szövegek több kohéziós jelölőt használnak.

Végül az érintettség mértékének értelmében minél inkább hangsúlyozza egy szöveg a kommunikáció résztvevői között a kapcsolatot, annál inkább szóbeli.

A kutatás hipotézisei a következők voltak:

⁸„Because she lacks knowledge of the context, the interpreter actually misses some of the cohesion patterns, therefore resulting in less explicitation in the rendition. When you are not sure of what is going on, you cannot risk underlying relations that are no more than guesswork. A far better strategy in such situations is to say less, to use superordinates in cases of doubt, and to stay close to the given cues, since even if you don't understand, there is a good chance the audience will. Hence the use of considerable lexical implicitation (Pym 2007: 11–12)”

- (a) a szinkrontolmácsolás kiegyenlítő hatást gyakorol a szöveg helyzetére a szóbeliség-írásbeliség kontinuumon, i.e. markánsan csökkenti a szóbeli szövegek szóbeliségét, valamint az írott szövegek írásbeliségét. Így a szóbeliség-írásbeliség kontinuum tartománya szinkrontolmácsolásban csökken.
- (b) a szinkrontolmácsolás kiegyenlítő hatása erősebb, mint a célnyelvi szöveg helyzete a saját írott rendszerében (*literacy system*), erősebb, mint a nyelvek közötti transzferre jellemző explicitáció.

A kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy az írott szövegek tolmácsolás hatására következetesen szóbeli jellemzőket „vesznek fel”, azaz a szóbeliség-írásbeliség kontinuum közepe felé mozognak. Szóbeli forrásszövegek esetén a megállapítások kevésbé voltak egyértelműek.

Szintén Shlesinger (1995) vizsgálta egy pár évvel későbbi kutatásában az eredeti szövegek kohézív elemeinek megjelenését ugyanannak az angol szövegnek 13 hallgató által tolmácsoló verziójában. A leggyakrabban azonosított eltolódás elsősorban a közönség számára ismert illetve nem alapvető információkat magukban foglaló elemek teljes kihagyása volt. Az esetek többségében a mondat végén található szavak, diskurzusjelölők és a kötőszavak bizonyos típusai (*dismissive, temporal, empathic*) maradtak el a tolmácsoló outputból.

Shlesinger szerint a tolmácsok teljesítményét három tényező korlátozza. Az idő, a linearitás és az ismereteik. Először is a bemeneti szöveg célnyelven történő visszaadása attól függ, hogy mennyi idő áll a tolmács rendelkezésére a hallgatásra és a feldolgozásra. Másodsorban, a tolmácsnak nincs a teljes szöveghez hozzáférése, ami azt jelenti, hogy a globális és a helyi stratégiák alkalmazása félreértésekhez vezethet. Végezetül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hallgatóstól elvárt ismeretek és a tolmács által birtokolt tudás közötti eltérést sem.

Sajnálatos módon az egyik legfontosabb univerzálékkal foglalkozó tanulmány egy nem publikált, olasz nyelven írt doktori disszertáció, melyről mindössze annyi információt sikerült szerezni, hogy a korpusz, melyen Fumagalli (1999–2000) a vizsgálatot végezte, 18 angol forrásnyelvi szöveget és az azoknak megfelelő olasz célnyelvi szöveget magába foglaló párhuzamos, valamint 15 eredeti, célnyelven (olasz) írt szöveget tartalmazó összehasonlítható korpusz. Azzal a szándékkal jött létre, hogy segítségével a fordítási univerzálék (explicitáció, egyszerűsítés, normalizáció, kiegyenlítőedés) esetleges jelenlétét vizsgálják a tolmácsoló szövegekben. A korpusz kis mérete miatt nehézkes általános érvényű megállapításokat tenni, de jelen kutatás szempontjából is figyelemre méltó az eredmény, amely igazolni látszik, hogy a fent említett univerzálék megtalálhatóak a tolmácsoló szövegekben is.

A Nagoya Egyetem Integrált Akusztikai Információ Kutatási Központjában (*Center for Integrated Acoustic Information Research of Nagoya University, CIAIR*) 5 éven keresztül (1999–2004) építettek egy közel egymillió szövegszót tartalmazó japán–angol tolmácsolási korpuszt. A rögzített anyag hossza 182 óra. Tudomásom szerint jelenleg nem létezik ennél nagyobb tolmácsolási korpusz a világon. A korpuszt a nagy gyakorisággal előforduló szinkrontolmácsolási mintázatok kutatására hozták létre, hogy az ember által használt stratégiák megismerésével fejleszthessék a gépi szinkrontolmácsolást. A japán–angol nyelvpár eltérő szórendje miatt kitűnő alapot nyújt a szinkronitás megvalósításának vizsgálatához. Az angolban az alanyt általában az ige követi, és ezután jelenik meg a tárgy, míg japánban a tárgy megelőzi az igét. Így, ha az angol mondatnak hosszú a tárgya, akkor a japánra fordító tolmácsnak sokáig kell várnia, míg a számára nyelvtanilag helyes mondathoz szükséges információ elhangzik. Ilyenkor a szimultaneitás elérése érdekében, ahogy azt Matsubara (2004) kutatása kimutatta, előszeretettel alkalmazták a szegmentálás technikáját, melynek során a hosszú mondatokat rövidebbekre tagolták. Ennek következtében a tolmácsolásban a mondatok száma értelemszerűen több lett, mint az eredeti beszédben. A másik két gyakran alkalmazott technika a felesleges szavak, mondatok kihagyása, illetve az eredeti beszéd kevésbé fontos részeinek összefoglalása volt. Ebben az esetben, ellentétben az előzővel, csökkent a tolmács megnyilatkozásának mennyisége.

Annalisa Sandrelli és Claudio Bendazzoli (2004) az EPIC korpuszon vizsgálták, hogy a Laviosa által fordítási univerzáléként azonosított jellemzők (a fordított szövegekben alacsonyabb a lexikai sűrűség, vagyis alacsonyabb a lexikai szavak aránya a grammatikai szavakéhoz képest; a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegben magasabb; egy adott fordítási korpuszban a leggyakoribb szavak gyakran ismétlődnek; a fordítási szöveg leggyakoribb szavainak listája kevesebb lemmát tartalmaz) megtalálhatóak-e a tolmácsolás szövegekben is. A negyedik megállapítást kizárták a vizsgálat fókuszából, hiszen a kutatás idején a korpusz lemmatizálása még nem volt teljes, és a lemmatizált listák nem voltak megbízhatóak.

Kutatásaik ellentmondásos eredményeket hoztak. A lexikai sűrűség sem az angol alkorpuszban, sem az olasz alkorpuszban nem erősítette meg Laviosa megállapításait, nem sikerült jelentős eltéréseket kimutatni sem az eredeti és a tolmácsolás angol, sem az eredeti és a tolmácsolás olasz beszédek összehasonlítása során. Ugyanakkor a spanyolról olaszra tolmácsolás szövegek esetén már említésre méltó különbségeket fedeztek fel, de ez a kutatók szerint abból is eredhet, hogy ez volt az egyetlen újlatin a vizsgált nyelvpárok között.

A leggyakrabban előforduló szavak az angol tolmácsolt szövegekben alacsonyabb lexikai változatosságot mutattak, mint az eredeti angol szövegekben, ezzel alátámasztva Laviosa megállapítását, ugyanakkor pont az ellenkezője bizonyosodott be az olaszra tolmácsolt és az eredetileg olaszul elhangzott szövegek esetében.

A lexikai és funkcionális szavak eloszlását tekintve megállapították, hogy tolmácsolt angol szövegekben a lexikai szavak magasabb arányban fordulnak elő, mint az eredeti angol beszédekben, és ugyanez igaz az olaszra tolmácsolt és olasz eredeti szövegekre is. Mindez adódhat szinonimák, magyarázatok hozzáadásából, önkorrekciónál vagy abból, hogy a tolmácsok magyarázzák, ezáltal lexikai szavakban gazdagabbá teszik a tolmácsolt szöveget. Az egyetlen ellentétes tendenciát a spanyolról olaszra tolmácsolt beszédek esetén vélték felfedezni. Az ok itt is az azonos nyelvcsaládban rejtőzhet, ahogy ezt már többen is hangsúlyozták (Snelling 1992, Viezzi 1999, Falbo et al. 1999, Kelly et al. 2003, Donovan 2004).

Eva Gumul (2006, 2017) explicitációval kapcsolatos kutatásokat végzett. Korpusza öt-öt autentikus lengyel és angol nyelven elhangzott politikai beszédből és azok tolmácsolt változataiból, összesen mintegy 100 000 szövegszóból állt. A vizsgálatban résztvevő tolmácsolók első nyelvükről anyanyelvükre 481, míg a másik irányban 624 alkalommal explicitáltak. Ezen belül is a leggyakoribb eszköz a kötőszavak használata volt ezt követte, még mindig elég nagy arányban (B nyelvről, azaz első idegen nyelvről–A nyelvre, azaz anyanyelvre: 52, A–B: 96) a leginkább szókeresésből és önjavításból fakadó ismétlés, majd a jelentés részletes leírása (B–A: 26, A–B: 42) és végül az egyértelműsítő metaforák használata (B–A: 14, A–B: 32). Gumul érdekes kapcsolatot vélt felfedezni a kihagyás és explicitáció között. Szerinte az idő nyomása miatt szinte lehetetlen lenne úgy explicitálni, hogy azzal egyidőben ne hagynánk ki bizonyos részeket a forrásnyelvi szövegből, vagyis azért hagyunk ki, hogy az általunk hangsúlyosabbnak vélt szegmensnek helyet csináljunk.

Marta Kajzer-Wietrzny (2012) a TIC korpusz segítségével vizsgálta, hogy a fordítási univerzálékként azonosított egyszerűsítés, nagyobb explicititás és normalizáció jellemző-e a tolmácsolásra. A TIC egy egynyelvű, összesen 260 000 szóból álló összehasonlítható korpusz, amely tolmácsolt (franciáról, németről, spanyolról, hollandról angolra) és fordított (franciáról, németről, spanyolról, hollandról angolra) valamint eredeti, angol nyelven elhangzott és angolul írt szövegeket tartalmaz. A kutatás nem igazolta Kajzer-Wietrzny kezdeti hipotézisét, mely szerint minden tolmácsolási szöveg egyszerűbb, explicitebb és normalizáltabb, mint az eredetileg angol nyelven elhangzott beszédek.

A CEIPP (Chinese–English Interpreting Corpus for Premier Press Conferences) a kínai miniszterelnök 1998 és 2011 között tartott 14 éves sajtótájékoztatójának eredeti, kínai nyelven elhangzott és angolra tolmácsolt szövegeit tartalmazza, összesen több, mint 100 000 szövegszót (26 óra). A kutatásban szereplő hét tolmács profi, házon belüli, vagyis a kínai külügyminisztérium tolmács/fordító szekciójának munkatársa. A korpuszon Wang (2012) végzett kutatást a tolmácsolási stratégiák azonosítása céljából. A kutatás a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti eltolódásokra koncentrált. Toury (1995: 57) nyomán különbséget tesz kötelező és opcionális eltolódások között. Előbbiek azokat a szükségszerű változtatásokat jelölik, amelyeket a két nyelv nyelvrendszerének különbségei indokolnak, utóbbiak a tolmács döntéshozó folyamatának eredményeképp jelennek meg a tolmácsolt szövegekben. Érthető okokból a tanulmány kizárólag az opcionális, vagyis Toury definíciója szerint a tolmács döntéshozatali folyamatát, stratégiaválasztását tükröző eltolódásokat vizsgálja. A kutató háromfajta eltolódást azonosított: A, azaz hozzáadással (*additional*), R, azaz elvonással (*reduction*), valamint C, vagyis javítással (*correction*) járó eltolódásokat. Ezen belül is a leggyakoribb eltolódásoknak a logikai kapcsolatok explicitációja, információs tartalom hozzáadása, az megnyilatkozás explicitiségének növekedése, az önmonitorozás és javítás, valamint az összefoglalás, a redundáns elemek kihagyása bizonyultak. Wang szerint az elsődleges motiváció ezen stratégiák használatakor a kommunikatív hatás optimalizálása volt.

Bakti (2013) három tolmácsoló és három profi tolmács segítségével vizsgálta az explicitációt egy 6260 szóból (11 perc 42 másodperc) álló, a Pick Szeged Szalámigyár történetéről szóló angol–magyar párhuzamos korpuszon. Négy paraméter mentén haladt: szavak száma a forrásnyelvi és célnyelvi szövegekben, kihagyások a célnyelvi szövegekben, forrásnyelvi megfelelő nélküli szavak a célnyelvi szövegekben és ezen szavak típusai.

A szavak számára vonatkozó eredmények azt mutatták, hogy a tolmácsolt szövegekben minden tolmács esetén kevesebb volt a szavak száma, mint a forrásnyelvi szövegekben (átlagosan 190–200 szót hagytak ki a tolmácsok), melyet a két nyelv eltérő nyelvtani rendszere vagy a tolmácsolási folyamat természetéből adódó kihagyások magyarázhatnak.

A kihagyásokat tekintve megállapította, hogy a profi tolmácsok kevesebb szót hagytak ki a forrásnyelvi szövegből, mint a hallgatók, és hogy a kihagyások teljes mondatokat, tagmondatokat, szószerkezeteket vagy logikai kapcsolóelemeket érintettek.

Következő lépésben Bakti azt vizsgálta, hogy a tolmácsok hány olyan szót adtak hozzá az elhangzott szöveghez, amelyek nem rendelkeztek közvetlen forrásnyelvi megfelelővel. Az eredmények szerint a célnyelvi szövegek átlagosan 19,6 szóval voltak hosszabbak, vagyis a szinkrontolmácsok igyekeztek explicitebbé tenni a megnyilatkozásukat, de ezt a tolmácsolási

folyamat körülményei (korlátozott idő és mentális kapacitás) korlátozták. Leginkább logikai kapcsolóelemeket, háttérismereteket, szövegben előforduló ismereteket, igéket és módosítószavakat adtak a célnyelvi szöveghez.

A WAW az első angol és arab nyelvű tolmácsolási korpusz, mely 12 arab anyanyelvű tolmács bevonásával zajló, három katari nemzetközi konferencia (WISE 2013, ARC'14, WISH 2013) 521 ülésének 119 órányi hangzó anyagát tartalmazza. A WAW korpuszt a QCRI „beszéd-ről-beszédre” (*speech to speech*) tolmácsoló gépi rendszer fejlesztéséhez hozták létre. Az átiratokat kézzel annotálták. A metaadatok az alábbi információkat tartalmazzák: a felvételek hossza másodpercben, a tolmácsok neme, témák, az átiratok hossza szóban, az átiratokhoz tartozó tagek száma. Abdelali et al. (2018) az angolról arabra tolmácsolás online stratégiáinak gyakoriságát vizsgáló tanulmányukhoz ebből a korpuszból választottak 8 ülés 16 955 angol és 9 477 arab szóból álló anyagát. Öt tolmácsolási stratégiára koncentráltak: összefoglalás, önjavítás, kihagyás, hozzáadás, transliteráció (a forrásnyelvi szó módosítás nélküli alkalmazása célnyelven). A leggyakoribb stratégiának a kihagyás bizonyult, ezt a hozzáadás, majd az önjavítás és az összefoglalás követte.

A 4. táblázatban összefoglalva láthatók a fent részletesebben is ismertetett korpuszok legfontosabb jellemzői.

4. táblázat

Tolmácsolási univerzálék párhuzamos korpuszon

Korpusz neve/korpuszépítő neve/Korpuszépítés éve	Korpusz nyelvei	Korpusz szövegeinek forrása	Korpusz nagysága	Kutató neve/kutatás éve	Mit vizsgált?
Shlesinger/saját korpusz/1989	angol, héber	n.a.	8 szöveg és azok tolmácsolt változata	Shlesinger	Blum-Kulka explicitációs hipotézise > nem igazolta
Shlesinger/saját korpusz/1995	angol, héber	n.a.	egy angol szöveg és annak 13 tolmácsolt változata	Shlesinger	eredeti szövegek kohézió elemeinek megjelenése tolmácsolt szövegekben > kihagyás
Fumagalli/saját korpusz/1999-2000	angol, olasz	n.a.	33 szöveg	Fumagalli	explicitáció, egyszerűsítés, normalizáció, kiegyenlítőds jelenléte tolmácsolt szövegben =>igazolta
CIAIR/1999-2004	japán, angol	n.a.	182 óra, 1000000 szövegszó	Hitomi és Matsubara/2004	szegmentálás, kihagyás, összefoglalás
University of Bologna at Forlì/EPIC/2004	angol, olasz, spanyol	EP beszédek	357 beszéd, 117295 szövegszó	Sandrelli és Bendazzoli/2004	Laviosa fordított szövegekre vonatkozó megállapításainak érvényessége tolmácsolt szövegekben > ellentmondásos eredmények
Gumul/saját korpusz/2006	angol, lengyel	politikai beszédek	100 000 szövegszó	Gumul	explicitáció > igazolta
Kajzer-Wietrzny/TIC/2012	francia, német, spanyol, holland, angol	EP plenáris ülések	260 000 szövegszó	Kajzer-Wietrzny	egyszerűsítés, nagyobb explicitás, normalizáció jelenléte tolmácsolt szövegekben > nem igazolta
Wang/CEIPPC	kínai-angol	kínai miniszterelnök sajtótájékoztatói	100 000 szövegszó	Wang/2012	tolmácsolási stratégiák > hozzáadás, elvonás, javítás
Bakti/saját korpusz	angol, magyar	Pick Szeged Szalámigyár története	6260 szövegszó	Bakti/2013	explicitáció > igazolta
Abdelali et al/WAW corpus	angol-arab	nemzetközi konferenciák	119 órányi anyag	Abdelali et al/2018	tolmácsolási stratégiák > kihagyás, hozzáadás, összefoglalás

A párhuzamos korpuszok vizsgálata során a kihagyás/elvonás, a hozzáadás, az összefoglalás és a szegmentálás bizonyultak a leggyakrabban azonosított átváltási műveleteknek. Ellentmondásos eredményeket hoztak a normalizációra vonatkozó kutatások, hiszen míg Fumagalli (1999-2000) azonosította, addig Marta Kajzer-Wietrzny (2012) adatai nem támasztották alá annak univerzális jellegét. Hasonlóan ellentétes megállapításokat eredményeztek az egyszerűsítésre vonatkozó vizsgálatok: Fumagalli (1999-2000) igazolta, de sem a Sandrelli és Bendazzoli kutatópárosnak (2004), sem Kajzer-Wietrzny-nek (2012) nem sikerült bizonyítani jelenlétét. A kiegyenlítődést mivel kevesen kutatták, nem áll annyi információ a rendelkezésünkre, hogy azokból általános következtetéseket vonhassunk le.

A következő bekezdésekben a négy leggyakoribb átváltási műveletet igyekszem bemutatni.

Kihagyás

Egyes kutatók (Altman 1994, Barik 1994, Gile 1995, 1999, Setton 1999) a kihagyást vagy hibaként, vagy olyan technikaként kezelik, amelyet a tolmács csak és kizárólag extrém nehéz körülmények között használ, amikor megtapasztalja a kognitív túltelítettségét. Altman (1994) szerint a kihagyások mindegyike vagy információvesztéshez, vagy legalább a jelentés enyhe megváltozásához vezet. Barik (1994: 124) úgy véli, hogy az egyetlen elfogadott kihagyás a kötőszavak, szünetkitöltők és névelők kihagyása. Minden más típusú kihagyást hibaként kezel. Setton (1999) szerint a kihagyások a nem fókuszált figyelem következtében előforduló önellenőrzés hiányára utalnak. A kihagyást Gile (1995) technikaként értelmezi, amit a tolmács külső nehézség esetén kénytelen használni. Szerinte az alábbi körülmények okozhatják, hogy a tolmács esetleg nem képes visszaadni a hallottakat: előadó gyors beszédsebessége, nagy információsűrűség, idegen akcentus, helytelen nyelvtan, szóhasználat. Ha a tolmács nem érti, hogy mit mondott a beszélő, akkor kénytelen kihagyni bizonyos információkat. Ez nem a tolmács szándékos cselekedete, melynek során eldönti, hogy a beszéd egy redundáns részét kihagyja, hanem inkább szükség, ami vagy a beszéd nem megértéséből vagy a mentális telítettségéből ered.

Pym (2008) különbséget tesz alacsony rizikójú (*low-risk*) és magas rizikójú (*high-risk*) kihagyás között. Az alacsony rizikójú kihagyás az általános időgazdálkodás része (Pym 2008: 95). Pym megkérdőjelezi, hogy mindig törekedni kell-e a kihagyás kerülésére. Véleménye szerint kihagyni lehet úgy is, hogy az nem veszélyezteti a kommunikációs aktus alapvető céljait (Pym 2008: 93). Vagyis lehetséges (és néha tanácsos) egyes elemek kihagyása pragmatikai okokból, azaz azért, hogy a tolmácsolást koherensebbé, tömörebbé tegyünk,

elkerüljük a redundanciát, és a szövegben impliciten megtalálható információt ne ismételjük, mert irreleváns a hallgatók számára.

Viaggio (2002), Visson (2005) Pymmel egyetértve nem nem értésből eredő hibaként, hanem tudatos döntésként kezelik a kihagyást. Viaggio (2002) szerint a redundáns, irreleváns, vagy érthetetlen szavakat, elemeket nem kell tolmácsolni. Vission (2005) úgy véli, hogy a kihagyás a koherensebb tolmácsolást célzó kondenzációs technika.

Véleményem szerint a kihagyás, amely az esetek többségében tudatos döntés következménye, egyfelől segítheti, másfelől nehezítheti a megértést. Akkor segíti, ha valóban a redundancia, a felesleges, más csatornán is beérkező információ elhagyása céljából történik, és akkor nehezíti, ha a tolmács pl. nem ért egy kifejezést vagy a rendelkezésére álló idő, netén a memóriakapacitása nem elegendő egy szó pontos célnyelvi megfelelőjének lehívására, így tudatosan azt a döntést hozza, hogy kihagyja a nehézséget okozó kifejezést a célnyelvi megnyilatkozásból. Ez valóban vezethet információvesztéshez, és minősíthető hibaként. Ugyancsak információvesztésről beszélhetünk azokban az esetekben, ahol a tolmács azért hagy ki egy szót, egy szegmenst, mert bármilyen okból kifolyólag (hanghiba, párhuzamos hallgatás és megnyilatkozás stb.) nem hallja azt. Ilyenkor nem beszélhetünk tudatos döntésről, az ilyenfajta kihagyások a szinkrontolmácsolás „természetes” velejárói, és nem feltétlenül definiálhatók hibaként.

Explicitáció

Ahogy azt már korábban is (2.4.6) említettem, az explicitáció meghatározása a szakirodalomban sem egységes. Egyesek a célnyelvi szöveg forrásnyelvi szöveggel való összehasonlítása során érzékelhető megnövekedett explicititását értik alatta, míg mások fordítási műveletként utalnak rá.

Figyelembe véve az írásbeli és szóbeli fordítás közötti alapvető különbségeket, mint a tolmácsolási folyamat velejáró korlátai (pl.: időkorlát, linearitás, rövid távú memóriakapacitás) érthető, hogy az explicitációt más dimenzióban értelmezik tolmácsolásban. Az explicitáció lehetősége konszekutív tolmácsolásban, ahol a célnyelvi szöveg előállítása a memóriából és a jegyzetektől való visszakeresésen alapul, nyilvánvaló volt. Konferenciatolmácsolásban a továbbiakban (SI) azonban sokáig tartotta magát az a kezdeti feltételezés, hogy az SI-re jellemző korlátok kizárhatják a gyakori explicitációt. Azonban az eddig végzett vizsgálatok bizonyítékot szolgáltatottak arra, hogy konferenciatolmácsolásban is létezik ez a jelenség (Gumul 2008).

Shlesinger (1995) tanulmánya, melynek célja a kohézív minták szinkrontolmácsolás során bekövetkező változásainak vizsgálata volt, kiderült, hogy a tolmácsok további kohézív eszközök beillesztésével hajlamosak az implicit kapcsolatokat expliciten kifejezni.

Egy nagyobb tanulmányban, amelyben 28, lengyel és angol munkanyelvekkel dolgozó tolmácsoló vett részt, Gumul (2017) az explicitáció különféle formáit azonosította és elemezte a lexikai és szintaktikai szintektől egészen a pragmatikai szintig. Eredményei azt jelzik, hogy konferenciatolmácsolásban az explicitáció főként a kohézióhoz kapcsolódik. A hat leggyakoribb változás közé tartozik a kötőszavak hozzáadása, a referenciális kohéziótól a lexikai kohézió felé elmozdulás, a nominalizációk felcserélése igével, a lexikai elemek ismétlése, elliptikus szerkezetek bővítése, a parafrázis formájában történő, az azonos vagy részleges ismétlés.

Gumul (2006) egy másik tanulmányának adatai azt mutatják, hogy az explicitáció tolmácsolásban a legtöbb esetben nem tudatos, azaz nem stratégiai eljárás. A tolmácsolás megnyilatkozások elemzése és a retrospektív interjúk szerint a nem tudatos explicitációk az explicitációval járó eltolódások több mint 90%-át teszik ki.

Tömörítés

A tömörítés a tolmácsolás szövegalkotási szakaszában használatos. A lexikai és szemantikai szinten történő tömörítéstől egészen a szövegszintű tömörítésig terjed. Célja a forrásszöveg fő gondolainak vagy makróstruktúrájának megjelenítése eltekintve a kevésbé releváns részletektől. Látszólag ellentmond annak a „szabálynak”, hogy a tolmácsolásnak hűnek kell lenni a forrásnyelvi szöveghez.

Általánosságban elmondható, hogy a tömörítés könnyebb, ha a forrásbeszéd rögtönzött (Déjean le Féal 1982), és az oralitás jegyei jellemzik. Chernov, aki a beszédben az értelmezési folyamathoz alapvető előfeltételként hangsúlyozza a redundancia szerepét, a lexiko-szemantikai tömörítést a szótagok, szavak, szemantikai elemek számának csökkentéseként definiálja. Ez rövidebb célszöveget és nagyobb információsűrűséget eredményez (Chernov 1969, 1994). Nyelvi tömörítés is létezik, amikor a prozódia a verbális információ helyettesítésére használják, például amikor a jelzőket a célnyelvben a prozódikus hangsúly (*prosodic stress*) fejezi ki. A tömörítést gyakran ajánlott stratégiának tekintik konzekutív tolmácsolásban.

Konferenciatolmácsolásban a legtöbb szerző, beleértve Chernovot is, úgy véli, hogy a tömörítés a különösen gyors és lexikailag sűrű forrásnyelvi szövegekkel való megbirkózás egy módja. Kalina (1998) előtérbe helyezi a tömörítést, mint sürgősségi stratégiát konzekutív

és konferenciatolmácsolás esetében, mikor a forrás beszédsebessége túl gyors, ugyanakkor megjegyzi, hogy ez a jelentős kognitív erőfeszítés ahhoz kell, hogy azonosítsuk azokat az elemeket, amelyek kihagyhatók vagy kevesebb részletességgel is megjeleníthetők.

Nincs egyetértés abban, hogy a tömörítés elfogadható vagy szükséges stratégia főleg monológyszerű beszédek, pl. konferenciabeszédek során. Általában nem tekinthető elfogadhatónak jogi tolmácsolásnál, legalábbis amikor vádlottak, gyanúsítottak, tanúk szavait adják vissza jogi szakemberek számára. Ezzel szemben összefoglaló megnyilatkozásokra lehet szükség például bírósági tárgyaláson, amikor a jogi eljárásokat „suttogó módban” (*chuchotage*) folytatják le azon résztvevők számára, akik nem értik az eljárás nyelvét. Mivel a tömörítést különböző célokkal használják, részét kell képezze a tolmácsképzésnek (Cheung 2007). Több tolmácsolás előtti gyakorlattal (Viaggio 1989, Gillies 2013) taníthatják a tanulóknak, hogyan azonosítsák a beszéd legrelevánsabb részeit és foglalják össze a fő érveket és makrostruktúrát.

Szegmentálás

A szegmentáció terminust a tolmácsolási folyamatra vonatkozóan különböző értelemben használjuk. Vonatkozhat a beérkező, valamint a kimenő megnyilatkozás feldolgozására is. Az alapvető, elsődleges jelentése a beszéd/szöveg feldolgozás szempontjából releváns egységekre való felbontása.

A szinkrontolmácsolás vizsgálatának korai, pszicholingvisztikai megközelítései az input output szegmensekhez mért hosszúságára, vagy Barik (1973) szavaival élve „beszédszakadásokra” (*speech bursts*), valamint a tolmács által a produkció megkezdése előtt feldolgozott input szegmens jellegére vonatkoztak. Goldman-Eisler (1972) az input outputhoz képesti időbeli szegmentálási mintákat (szünetek közötti szószekvenciák) összehasonlítva megállapította, hogy csak az esetek 10%-ban valósult meg, és hogy a tolmácsok többnyire saját szegmentálási módszerükhöz igazodtak a kimenet megfogalmazásakor. Véleménye szerint a különböző bemeneti szegmentálási minták, amelyeket nyelvi és üzenettel kapcsolatos tényezők is befolyásolnak, a tolmács kapacitásának vagy preferenciájának kérdése is lehetnek, vagyis a szegmentálás egy az értelmezési folyamat alatt használt stratégia.

Ezzel az elképzeléssel összhangban, Kalina (1988), a szegmentációt (*chunking*) megértésorientált stratégiának tekinti, amely a memória tárolási feladatainak megkönnyítését segíti elő. Gile (1995) és Setton (1999) szerint a szegmentálás szinkrontolmácsolásban produkciós stratégia az input szintaktikai kihívásainak kezelésére. Ahelyett, hogy a tolmács

megvárná, hogy az összetett bejövő mondat befejeződjön (ezzel megkockáztatva a rövid távú memória túltelítettségét), egyszerű mondatok sorozatává alakítva adja vissza az eredeti bonyolult mondatot. Ez a stratégia (*chunking* vagy *saussissonnage*) nagyjából megfelel annak, amit Seleskovitch és Lederer (1989) úgy írtak le, hogy a tolmács az értelem alegységeivel dolgozik. Setton (1999) korpuszalapú kutatása alapján megállapítja, hogy az előzetes (*pre-emptive*) szegmentálás kvázi automatikussá, a szinkrontolmácsolási technika szerves részévé válhat, függetlenül a nyelvpártól vagy helyi mondatszerkezettől.

Meulement és Van Beisen (2009) 16 szinkrontolmács részvételével vizsgálták a szintaktikai szempontból kihívást jelentő inputtal történő megküzdéshez használt tolmácsolási stratégiákat. A tolmácsoknak hollandról franciára kellett tolmácsolni egy többszörösen összetett szerkezeteket tartalmazó beszédet. A tolmácsolás során majdnem minden tolmács a szegmentálást választotta megoldásnak, és a legtöbb esetben elfogadható megnyilatkozások születtek.

3.5 Kutatások intermodális korpuszon

A korpuszalapú fordítás-és tolmácsolástudományban sokáig csak két megközelítés létezett. A fordított szövegeket és a tolmácsolás megnyilatkozásokat vagy FNY-i eredetijükhöz (párhuzamos korpusz) vagy ugyanazon/hasonló témában írt/elhangzott autentikus szövegekhez (összehasonlítható korpusz) hasonlították, nem átlépve ezzel az adott modalitás kereteit. A párhuzamos korpuszok elsősorban a fordítók/tolmácsok stratégiáinak vizsgálatára voltak alkalmasak, míg az összehasonlítható korpuszokkal szabályszerűségeket, azaz univerzálékat kerestek a fordított /tolmácsolás szövegekben.

2004-ben Gile *Translation Research versus Interpreting Research: Kinship, differences and prospects for partnership* című cikkében felvetette, hogy a fordítástudomány és a tolmácsolástudomány együttműködéséből számos előnye származna a kutatótársadalomnak. Shlesinger (2008) Gile gondolataival összhangban elsőként javasolta a tolmácsolás és az autentikus hangzó szövegek egynyelvű összehasonlító korpuszának fordított szövegekkel való kiegészítését, azaz egy intermodális korpusz létrehozását, majd ezt a gyakorlatban is megvalósította.

[...] a fordításkutatók sokat tanulhatnak az (írott) fordítás folyamatáról és magáról a fordított szövegről azáltal, hogy többet megtudnak a tolmácsolásról – és a tolmácsoláskutatók is levonhatnak következtetéseket a fordításnak erről a nagy nyomás alatt végbemenő folyamatáról, miközben a lassabb, jobban

megfigyelhető (írott) fordítás folyamatát és eredményét vizsgálják.
(Shlesinger és Ordan 2012: 44 fordította SzH)⁹

De miért kellett erre ilyen sokáig várni? Ennek oka minden bizonnyal az anyaggyűjtés nehézségében keresendő, hiszen kevés olyan tolmácsolási helyzet adódik, ahol elegendő mennyiségű az előre meghatározott szempontoknak megfelelő kutatási anyag, így nemcsak maga az eredeti nyelven elhangzott beszéd, de a tolmácsolás output átírata és annak fordítása is a kutatók rendelkezésére áll. Ráadásul egyesek (Bernardini et al. 2018) feltételezhetően a párizsi iskola nézetét képviselve, mely szerint a tolmácsolás folyamatáról való elméletalkotás egyedüli hiteles alapját a hivatásos tolmácsok valós tolmácsolási eseményeken szerzett tapasztalatai és megfigyelései képezhetik, ragaszkodnak az autentikus, azaz autentikus tolmácsolás szövegekből, ugyanezen szövegek autentikus írott fordításából, valamint autentikus spontán beszédekből álló intermodális korpuszokhoz. Ez még inkább megnehezítette a korpuszépítést. Nem véletlen tehát, hogy a legtöbb kutató az EP plenáris üléseinek anyagait használta korpuszépítéshez. A beszédek, az EU 23 hivatalos nyelvére történő tolmácsolásuk, a beszéd standardizált változata és annak fordítása mindenki számára ingyenesen hozzáférhető az EP honlapján. Ezzel a kutató időt spórol, melyet saját munkájának szentelhet, és biztos lehet abban, hogy a kutatása alapjául szolgáló szövegek minden elvárásnak megfelelnek, hiszen a tolmácsolást és fordítást az EP hivatásos tolmácsai/fordítói szolgáltatják, ugyanolyan, a standardnak megfelelő munkakörülmények és technikai feltételek között. Tudomásom szerint az elmúlt majdnem 10 évben mindössze négy nagyobb intermodális korpusz született, melyből kettő az EP anyagait használta.

Shlesinger (2008) kutatásához szükséges korpusz összeállításához kísérleti körülmények között gyűjtött anyagot. Hat profi tolmács-fordítót kért fel arra, hogy előbb tolmácsolják majd (3 évvel később) fordítsák le ugyanazt az angol FNY-i szöveget anyanyelvükre, a héberre. Az így létrehozott intermodális-párhuzamos korpusz összesen megközelítőleg 17 000 szövegszót (szinkrontolmácsolás szövegek: 8327 szövegszó, fordított szövegek: 8968 szövegszó) tartalmaz. A kísérlet egy sor fontos különbséget fedett fel a két modalitás outputjai között, elsősorban a lexikai változatosság, valamint lexikogrammatikai, stiláris és pragmatikai jellemzők tekintetében, melyek mind a tolmácsolás szóbeliségét tükrözik. A

⁹ „[...] translation scholars can learn about the process and product of (written) translation by finding out more about interpreting – and interpreting scholars can infer about this high-pressure form of translation by observing the slower, more readily observable process and product of (written) translation.” (Shlesinger and Ordan 2012: 44)

szótípus/szövegszó (*type/token*) arány, azaz a lexikai változatosság kulcsmutatója tekintetében azt találták, hogy a vizsgálatban részt vevő mind a hat adatszolgáltatónál alacsonyabb volt a tolmácsolt, mint a fordított outputban. A beszédrészek eloszlása szintén jelentős eltérést mutatott: a névmások száma jóval magasabb volt szinkrontolmácsolás során, mint fordításban, ami Shlesinger (2008) szerint a héberben az oralitás egyértelmű jele. A lexikai elemek választása szintén illeszkedett ebbe a szóbeliséget tükröző tendenciába. Tolmácsolás során a vizsgálati személyek az informális, kollokvialis kifejezéseket részesítették előnyben, valamint jóval gyakrabban fordult elő, hogy a célnyelven is ismert és használt idegen szavak eredeti formájukban kerültek bele a tolmácsolt szövegbe, míg fordításnál inkább az adott szó standard célnyelvi megfelelőjét igyekeztek megkeresni.

2012-ben Shlesinger Ordannal (2012) együtt folytatta a munkát és vizsgálta tovább a fordított és tolmácsolt szövegek közötti különbségeket. Ehhez a kutatáshoz azonban a korábbival ellentétben autentikus, konferenciákon rögzített adatokat használtak, és kibővítették a vizsgálódás kereteit egy újabb aspektussal. Ezúttal már nem csak írott fordításokkal, hanem eredetileg héber nyelven elhangzott spontán beszédekkel is egybevetették a tolmácsolt outputot. Ez az intermodális-összehasonlítható korpusz ennek megfelelően 3 alkorpuszból állt, melyek mindegyike 24 000 tokent tartalmazott.

Az eredmények alapján a szófajok többségének megoszlása nagyobb hasonlóságot mutatott a tolmácsolt szövegek és az eredeti, spontán beszédek, mint a tolmácsolt és fordított szövegek között. A kutatók vizsgálták a névmások és a határozószók számát. Mindkettő jóval gyakrabban fordult elő a tolmácsolt (névmások: 1524; határozószók: 1401), mint a fordított szövegekben (névmások: 659; határozószók: 851) vagy eredeti szövegekben (névmások: 1492 határozószók: 1132).

A korábbi kutatás nem vizsgálta sem a tulajdonneveket, sem az indulatszavakat, ezúttal azonban ezen a téren is meggyőző eredmények születtek. A tulajdonnevek 73 százalékkal kevesebb alkalommal fordultak elő tolmácsolásban, mint az írott fordításban. Ez összhangban van a névmások gyakoribb használatával a szinkrontolmácsolás során, hiszen a tulajdonneveket általában névmásokkal váltják ki (Meyer 2008). Az indulatszavak 383 százalékkal jelentek meg gyakrabban a tolmácsolt szövegekben, mint az írottban. Az eredmények a tolmácsolás beszélt nyelvi jellegét bizonyítják.

A CECIC (*Chinese-English Conference Interpreting Corpus*), vagyis a kínai–angol szinkrontolmácsolási korpusz azzal a céllal jött létre, hogy segítségével tanulmányozhassák a tolmácsolási szöveg jellemzőit, a tolmácsolási normákat és a tolmácsolás kognitív folyamatait. A korpusz három, összesen 500 000 szövegszót tartalmazó alkorpuszból áll:

sajtókonferenciák angol nyelvű korpusza, sajtókonferenciák tolmácsolásának kínai–angol párhuzamos korpusza, a kínai kormány munkajelentéseinek kínai–angol párhuzamos korpusza. A korpuszon Hu és Tao (2013) vizsgálták a fordítás két univerzális jellemzőjének, a normalizációnak és az explicitációnak a megjelenését a tolmácsolt szövegekben. A kutatók egy tipikus angol nyelvtani elem, a passzív szerkezet tolmácsol, fordított és eredeti angol nyelven írt szövegekben való előfordulásának statisztikai elemzésével igyekeznek megállapítani, hogy jellemző-e a normalizáció a tolmácsolási szövegekre. Az explicitáció jelenlétét pedig az opcionális „*that*” kötőszó és a „*to*” főnévi igenevet bevezető partikula használatának elemzésével próbálták igazolni. Az opcionális „*that*” kötőszót a főnévi és névmási mellékmondatok bevezetésére használjuk. Ugyanakkor a tárgyként vagy névmási mellékmondatként funkcionáló főnévi mellékmondat esetén gyakran elmarad. A „*to*” partikula főnévi igeneves szerkezeteket vezet be, két vagy több főnévi igenév esetén azonban előfordul, hogy csak az első főnévi igenév előtt jelenik meg. Mivel az angol passzív szerkezet jóval nagyobb gyakorisággal fordul elő a tolmácsolt szövegekben, mint a fordított (1.66-szor gyakrabban) vagy a nem fordított, eredetileg angol nyelven írt szövegekben (2.74-szer gyakrabban), megállapították, hogy a tolmácsolt szövegek nyilvánvaló tendenciát mutatnak a normalizációra való törekvésre. A korpuszon végzett elemzés szerint a mellékmondatot bevezető „*to*” partikulák száma a tolmácsolt szövegekben 2.65-ször volt több, mint az eredeti angol szövegekben és 3.8-szor gyakrabban használták a fordított szövegekhez képest. A kutatók azzal magyarázzák a gyakori előfordulásukat, hogy egyrészt a tolmácsok szeretik kihangsúlyozni az új információkat, amire leginkább a szenvedő szerkezet alkalmas, másrészt, hogy a tolmácsolásban a „*that*” kötőelemet és a „*to*” főnévi igenevet bevezető partikulát leginkább a hallgatóság szövegfeldolgozását megkönnyítő diskurzusjelölőként használják.

Defrancq et al (2015) a PIC (Parallel Intermodal Corpus) korpuszon vizsgálták a kötőszavak fordítását és tolmácsolását. A PIC az EP 2008. szeptember 1. és október 21. között tartott beszédeit tartalmazza, összesen 39 francia forrásnyelvi szöveget és azok hollandra és angolra tolmácsolt változatát, valamint a beszédekből készült szó szerinti jegyzőkönyvet és azok fordításait, összesen 190 000 szövegszót. A szövegek egy kivételével a beszélő rendelkezésére álló korlátozott idő miatt nem spontán, hanem előre megírt felszólalások, melyet viszonylag gyorsan, 200 szó/perc sebességgel olvasnak fel. Az eredmények azt mutatták, hogy mind a fordításban, mind a tolmácsolásban előfordul kihagyás és hozzáadás, de a kihagyások száma jóval magasabb tolmácsolásban, mint fordításban, ami

egybevágtat Shlesinger (1995) megállapításával. Ennek oka a tolmácsolás sajátjaként nevezhető kognitív telítettség és a strukturális áttekintés (overview) lehetőségének hiánya.

Silvia Bernardini, Adriano Ferraresi, Maja Milicevic (2016) az egyszerűsítést kutatták mediált (tolmácsolt és fordított) szövegekben a kétirányú (angol, olasz) intermodális, 175 000 szövegszót tartalmazó *EPTIC* korpusz (*European Parliament Translation and Interpreting Corpus*) segítségével. Laviosa-Braithwaite (1998) fordított szövegekre alkalmazott módszertanának segítségével elemezték a szövegeket. Négy paraméter mentén haladtak: lexikai sűrűség, átlag mondathossz, alapszókincs és a szövegekben leggyakrabban előforduló szavak (*list head*). Megállapították, hogy az EPTIC-ben található tolmácsolt szövegek következetesen egyszerűbbek, mint fordított megfelelőik. Az egyszerűsítés paramétereit azonban a vizsgálat eredményei szerint különböző módon alkalmazzák a nyelvek. Míg az angolra tolmácsolók inkább támaszkodnak pusztán lexikai forrásokra (szívesebben használnak gyakori szavakat és szövegen belüli ismétléseket), addig az olaszra tolmácsolók szintaktikai eszközökkel (rövidebb mondatok és több funkciószó használatával) is élnek egyszerűsítés esetén.

He, Boyd-Graber és Daumé (2016) japán–angol fordított és szinkrontolmácsolt szövegek korpuszán végeztek vizsgálatokat. A fordított szövegeket saját maguk gyűjtötték, a tolmácsolt szövegeket a CIAIR (*Center for Integrated Acoustic Information Research*) által épített szinkrontolmácsolási korpusz biztosította. Előzetes hipotézisük szerint a tolmácsolási stratégiákat két nem kizárólagos kategóriába sorolták. Az elsőbe a késedelem minimalizálására (*delay minimization*), a másodikba pedig a memóriaigény minimalizálására irányuló stratégiák (*memory footprint minimization*) tartoztak. A kísérlet eredményei szerint a tolmácsok által leggyakrabban használt stratégiának a szegmentálás, a passzivizálás, az általánosítás és az összefoglalás bizonyultak. A vizsgálati személyek az esetek 73 százalékában szegmentáltak. Ennek során a forrásnyelvi mondatokat több rövidebb részre bontották, és megpróbálták az új információt az előző részleges fordításhoz hozzátenni a *which is* vagy egy kötőszó használatával. A passzivizálást nemcsak a normalizálásra való törekvés motiválhatja, de hasznos stratégia lehet a balra ágazó (*head-final*) nyelvekről jobbra ágazó (*head-initial*) nyelvekre történő tolmácsoláskor. Ahelyett, hogy a tolmács megvárna, míg a forrásnyelv egyik központi eleme a megnyilatkozás végén megjelenik, passzív szerkezetté alakítva a célnyelvi mondatot szinte késedelem nélkül követheti a beszélőt. Ennek ellenére a kísérlet csak az esetek 57,1 százalékában igazolta a passzív szerkezet használatát. Oka minden bizonnyal az, hogy a passzivizálás tanult képesség, vagyis nem mindenki képes nehézségek nélkül alkalmazni. A kísérletet végzők azt is megfigyelték, hogy a tolmácsok

inkább a mondat lényegére összpontosítanak, és ennek kifejezésére az esetek többségében inkább gyakori szavakat használnak, mert ezek lehívása a rövid távú memóriából kevesebb időt vesz igénybe. A tolmácsoknak óriási információmennyiség kezelésével kell megküzdeniük munkájuk során, ezért hatékonyan kell a jelentést értelmezniük és átültetniük. Ez indokolja, hogy gyakran összefoglalnak, kevésbé fontos szavakat vagy esetleg egész mondatokat kihagyhatnak, azaz egyszerűsítenek elsősorban akkor, amikor jelentősen lemaradnak a beszélő mögött. Ez utóbbi két stratégiát is gyakran alkalmazták a tolmácsok, annak ellenére, hogy nem a tolmácsolási feladat elválaszthatatlan velejárói, inkább a korlátozott rövidtávú memória termékei.

Az 5. táblázatban összefoglalva láthatók a fent részletesebben is ismertetett korpuszok legfontosabb jellemzői.

5. táblázat
Tolmácsolási univerzálék intermodális korpuszon

Kutató neve/korpusz neve	Korpusz nyelve/mérete	Eredmények a tolmácsolási nyelvre vonatkozóan
Shlesinger, saját korpusz (2008)	angol-héber, kb.17 000 szövegszó (SI:8327, TR:8968)	TTR: alacsonyabb a tolmácsolt szövegekben > oralitás Beszédrészek eloszlása: névmások száma magasabb tolmácsolt vs. fordított szövegben > oralitás Lexikai elemek választása: informális, kollokvialis kifejezések, idegen szavak gyakoribb használata tolmácsolt vs. fordított szövegben > oralitás
Shlesinger és Ordan, saját korpusz (2012)	angol-héber, 72 000 szövegszó	Beszédrészek eloszlása: névmások, határozószók száma magasabb tolmácsolt vs fordított szövegben > oralitás Tulajdonnevek száma: kevesebb a tolmácsolt vs fordított szövegben
Hu és Tao, CECIC (2013)	kínai, angol, 500 000 szövegszó	Passzív szerkezetek száma: magasabb tolmácsolt vs. fordított szövegben > normalizáció Opcionális "that" és "to" száma: magasabb tolmácsolt vs fordított szövegben > explicitáció
Defrancq et al, PIC (2015)	francia, holland, angol, 190 000 szövegszó	Kihagyások száma: magasabb a tolmácsolt szövegekben vs fordított szövegek
Bernardini, Ferraresi, Milicevic, EPTIC (2016)	angol, olasz, 175 000 szövegszó	Egyszerűsítés: a tolmácsolt szövegek egyszerűbbek vs fordított szövegek > igazolva
He, Boyd-Graber és Daumé, CIAIR (2016)	japán, angol, kb. 1 millió szövegszó	szegmentálás, passzivizálás, általánosítás, összefoglalás >igazolva

Az intermodális korpuszokon végzett kutatások szerint a tolmácsolt szövegek inkább az oralitás jegyeit viselik magukon, hiszen a fordított szövegekhez képest alacsonyabb szótípus/szövegszó arány, a névmások gyakoribb használata, valamint a tulajdonnevek alacsonyabb száma jellemzi őket. Derancq et al. 2015-ös kutatása azt is kimutatta, hogy a kihagyások száma erőteljesebb a tolmácsolt, mint a fordított szövegekben. Bernardini és kutatótársai (2016) szintén arra a következtetésre jutottak, hogy a tolmácsolt szövegek egyszerűbbek, mint a fordítottak.

4. fejezet

SZINKRONTOLMÁCSOLÁS

A szinkrontolmácsolás igen komplex tevékenység, melynek során nagyon leegyszerűsítve a tolmács „egyszerre hallgat és beszél”, azaz pár másodpercnyi különbséggel észleli a forrásnyelvi szöveget és hozza létre egy másik nyelven a célnyelvi produkciót. Valójában azonban a tolmácsolás jóval több, mint interlingvális transzfer. A szinkrontolmácsolás ugyanis

[...] összetett tevékenység, amelyhez jóval többre van szükség, mint két nyelv kiváló ismerete. [...] összetett kognitív feladat: egyszerre kommunikáció, beszédfolyamat, nyelvhasználat, kreatív problémamegoldás és döntéshozatal, valamint információfeldolgozás, amelynek elsajátítása egész életen át tartó tanulással jár (Horváth 2017: 9)”

A szinkrontolmácsolás során olyan kognitív folyamatok mennek végbe, amelyek sem a fordítás folyamatában, sem normál kommunikáció esetén nincsenek jelen (Neubert 1997: 9). Sokan, sokféle aspektusból vizsgálták már, hogy mi történik a „fekete dobozban”, azaz a tolmács agyában tolmácsolás közben, hiszen ez részben megmagyarázhatja, indokolhatja a fejezetben bemutatott kutatások által azonosított műveletek, stratégiák használatát. A különböző folyamatok és a kognitív szükségletek magyarázatára számos elméleti modellt dolgoztak ki.

4.1 A szinkrontolmácsolás szakaszai

A tolmácsolást igen nehéz szakaszokra bontani, hiszen a folyamatok gyakran egyidejűleg zajlanak, de ha mégis erre kényszerülünk, akkor az alábbi három alapvető szakaszt tudjuk megkülönböztetni: hallgatás–megértés (4.1.1), tárolás (4.1.2), beszédprodukció (4.1.3).

4.1.1. Hallgatás – megértés

A hallgatás–megértés egy olyan interaktív folyamat, amelynek során a szövegben megtalálható nyelvi információ interakcióba lép a kommunikatív helyzetből eredő pragmatikai információval, a hallgató (jelen esetben a tolmács) háttértudásával, elvárásaival,

céljaival, így hozva létre a kommunikációs esemény mentális modelljét (Buck 2001, Flowerdew és Miller 2005).

Ebben a szakaszban elsősorban a tolmácsolási helyzet vagy más szóval élve kontextus, valamint a tolmács hallgatás-megértési képességei határozzák meg a tolmácsolás minőségét. A következőkben mindkettőt szeretném bővebben ismertetni.

4.1.1.1 A tolmácsolási helyzet

A helyzet, azaz a tolmácsolás időbeli és fizikai feltételei, laikusok számára is könnyen meghatározható. Az előadóhoz (beszédsebesség, akcentus, intonáció stb.), a forrásnyelvi szöveghez (információsűrűség, szövegjellemzők, a szöveg típusa stb.) és a körülményekhez (háttérzaj, rossz minőségű vagy régi tolmácsolási eszközök) kapcsolódó jellemzőket értjük alatta, amelyek mind nehezítő tényezőként szerepelhetnek egy-egy tolmácsolási szituációban.

Az előadóhoz kapcsolódó jellemzők

Az „ideális” előadó „jó hanggal” rendelkezik, tisztán ejti a szavakat, nincs akcentusa és elég lassan beszél ahhoz, hogy ne terhelje a tolmács hallgatás-megértési képességét, de nem annyira lassan, hogy egy adott szót vagy kifejezést túl sokáig kelljen a rövid távú memóriában tartani, hiszen ezzel kognitív szaturációt okozhat. Továbbá odafigyel a mondatok, beszédegységek között tartott szünetekre, hogy a tolmács kognitív folyamatai „megpihenjenek” és elegendő idő álljon az adott mondat vagy beszédegység fordításának befejezésére (Gile 1995). A konferenciákon előadók általában nincsenek tudatában ezeknek a velük szemben támasztott kívánalmaknak (mert nem gyakorlott beszélők, idegesek a nagy nyilvánosság miatt), így az esetek többségében a tolmácsoknak kell felülkerekedniük a problémákon.

Az előadó beszédsebessége

A beszédsebesség az eredeti szöveg jellemzője, amely értelemszerűen befolyásolja a tolmácsok produkcióját. Számos kutató problematikus elemként említi (Seleskovitch 1965, Alexieva 1990, Gile 1995, Vuorikoski 2004), mert a túl gyors beszéd kognitív telítettséget okoz, és ennek következtében a tolmácsolás minőségi romlását idézheti elő. Galli (1990) figyelte meg orvosi konferenciákon, hogy a nagyobb beszédsebesség több kihagyást, a kétértelmű szegmensek rossz tolmácsolását eredményezte. Shlesinger (2003) és Iglesias Fernandez (2010) nem erősítették meg, hogy a gyors beszédsebesség feltétlenül a tolmácsolás alacsonyabb minőségéhez vezetne.

Gile (2018) szerint az egyik legfontosabb kognitív kihívás tolmácsolás során az a hatalmas nyomás, amely a tolmács mentális forrásaira nehezedik, és amely abból a tényből ered, hogy az előadó beszédtempójában kell megértenie és egy másik nyelven létrehoznia egy szöveget. Ha túl gyors az előadó beszédsebessége, a tolmács kénytelen rövid időn belül sok bejövő információt analizálni, ami a nehezíti a befogadást.

A tolmácsolás nagy öregjei (Seleskovitch, 1978; Lederer, 1981) a 70-es évek végén, 80-as évek elején, 100–120 szó/percben határozták meg az ideális beszédsebességet, míg az AIIC a 130 szó/percet javasolja. A gyakorlatban ez azonban ritkán valósul meg, általában 150–190 szót realizálnak a beszélők percenként. Az ilyen sebességgel előadott beszédek már feszegetik a tolmácsok képességeinek határait, aminek következményei a beszédprodukciónál kihagyások, helyettesítések, kiejtési hibák formájában nyilvánulhatnak meg (Pio, 2003) valamint csökkenthetik az anticipációt, azaz az előrejelzés pontosságát (Seeber, 2005). Shlesinger (2003) és Iglesias Fernandez (2010) nem erősítették meg, hogy a nagy beszédsebesség feltétlenül a tolmácsolás gyengébb minőségéhez vezetne.

A beszélő kiejtése és a forrásnyelvi input fonetikai minősége

Mint minden észlelési folyamat, így a beszédhangok felismerése is nagymértékben függ az előzetes tudástól, és bármilyen eltérés az ismert akusztikai-fonetikai mintáktól megnehezíti az észlelést a tolmács számára. Az AIIC által 2002-ben végzett tanulmány kimutatta, hogy a tolmácsok 62%-a számára a legnagyobb stresszt a nehezen érthető akcentus okozza. Az akcentus szinkrontolmácsolás minőségére gyakorolt káros hatását számos tanulmány bizonyította. Clarke és Garrett (2004) például kimutatták, hogy egy anyanyelvi beszélő több megértésbeli hibát vét egy második, tanult nyelven beszélőt hallgatva, vagyis a beszédfeldolgozása ilyen esetben kevésbé hatékony (Floccia et al. 2006). Pöchhacker (2004) szerint az idegen kiejtés messze túlmutat a fonemikus eltéréseken és kiterjed a prozódiai, lexikai és szintaktikai eltérésekre is.

Intonáció

Egy a 70-es években végzett kísérletében, Gerver (1971) a prozódiai aspektusból lerontott input konferenciatolmácsok teljesítményére gyakorolt hatását mérte. Hat profi tolmács tíz rövid szöveget tolmácsolt franciáról angolra. A kazettára rögzített forrásnyelvi szövegek felét normál prozódiával, normál ütemben (100 szó perc) míg másik felét minimális intonációval és a 250 milliszekundumnál hosszabb szünetek mellőzésével olvasták fel. A helyesen tolmácsolt szavak aránya alapján, Gerver úgy találta, hogy a monoton, egyhangú, kifejezéstelen

szövegek esetében a tolmácsok szignifikánsan kevesebb pontot értek el, és több helyettesítési hibát (*error of substitution*) vétettek. A tanulmány tehát bizonyítja, hogy a prozódikus jelek, például a szünetek, az intonáció, segítséget nyújtanak a tolmácsoknak a forrásnyelvi üzenet szegmentálásában és feldolgozásában.

A forrásnyelvi szöveghez kapcsolódó jellemzők

Információsűrűség

A nagy információsűrűségű szövegek a tolmácsolási problémák leggyakoribb forrásai. Ezek általában az előre megírt, olvasott beszédek (Déjean LeFéal, 1978), illetve azok a szövegrészek, amelyben az egyes szavak mindenféle grammatikai kapcsolat nélkül, felsorolásként követik egymást. A számok például – az ismert dátumok kivételével – még fogalmi reprezentációkhoz sem köthetők, nehezen, vagy inkább egyáltalán nem anticipálhatók, nem tartalmaznak redundáns információt. Mazza (2001) és Pukova (2006) vizsgálatai megerősítik, hogy a számokat tartalmazó szegmensek tolmácsolása során jelentősen csökken a tolmácsolás minősége. A spontán beszédek a rövidebb beszédszakaszoknak, ennek következtében a nagyszámú szüneteknek, a hezitációs szüneteknek és a (véletlen vagy szándékos) magasabb fokú redundanciának köszönhetően könnyebben feldolgozhatók.

Nyelvek lexikai és szintaktikai tulajdonságai

A tág értelemben vett szövegjellemzők tekintetében, mindenképpen beszélnünk kell a nyelvek eltérő lexikai és szintaktikai tulajdonságairól. Előbbi elsősorban a beszélt nyelvekre és a kisebb lexikonnal, szókinccsel rendelkező jelnyelvi tolmácsolásra jellemző. Ez esetben igen sok időt és kognitív erőfeszítést igényel a beszélt nyelvben lexikai formában létező, de jelnyelvben jellel nem rendelkező koncepció kifejezése. Ugyanez történik a reáliák, azaz az egy kultúrára, nyelvközösségre jellemző, más kultúra számára azonban ismeretlen fogalmak, tárgyak nevének tolmácsolása során is.

Szintaktikai különbség fennállása esetén a tolmács, ha szeretné elkerülni, hogy nagyon lemaradjon az előadó mögött, kénytelen anticipálni, azaz elkezdni a megnyilatkozás fordítását még azelőtt, hogy minden, a befejezéshez szükséges elem a rendelkezésére állna, ezáltal mentesítve online memóriáját (Gile 1995). Chernov (1994) szerint ez csak redundáns szövegek esetén lehetséges.

A forrásnyelvi szöveg típusa

Dillinger (1994) tanulmánya profi és képzésben nem részesült tolmácsok teljesítményét hasonlította össze két különböző típusú szöveg tolmácsolása során. Mindkét csoport szignifikánsan jobban teljesített a narratív, mint egy más típusú pl.: egy eljárást leíró szöveg esetén. Mivel a két szöveg szavak, mondatok, kohézív elemek szempontjából nagyon hasonlított egymásra, Dillinger megállapításait az információs struktúra hatásának tulajdonította.

A körülményekhez kapcsolódó jellemzők

A körülményekhez kapcsolódó jellemzők alatt általában a háttérzajt, vagy a fülhallgatón érkező rossz hangminőséget értjük. Egyes kutatók (Broadbent 1958) már az 1950-es, 1960-as években megállapították, hogy a rossz minőségű input felismerésére fordított erőfeszítés együtt járhat az egyidejűleg végzett feladatok minőségi romlásával. Gerver (1974) 1974-ben 12 szinkrontolmács segítségével vizsgálta tolmácsok teljesítményét csendes, kissé zajos és nagyon zajos körülmények között. A tolmácsok közül néhányan szinkrontolmácsolták, míg mások a shadowing módszerét alkalmazták a hat előre rögzített francia nyelvű UNESCO beszéd célnyelvre történő átültetése során. Az eredmények egyértelműen azt mutatták, hogy a tolmácsok jobban lemaradtak a beszélő mögött és jóval több hibát vétettek zajos körülmények között, mint shadowingos társaik, vagyis a zaj hátráltatta a beérkező üzenet feldolgozását, és a tolmácsok kevesebb kapacitást tudtak a fordításra és az önellenőrzésre összpontosítani.

Bár az 1980-as években megalkották a megfelelő átviteli minőséghez szükséges műszaki standardokat, a jel minőségének problémája a XXI. század fejlődésével ismét előtérbe került, elsősorban a telefonos vagy videokonferenciák során. Nem véletlen kéri a tolmácsok a szervezőktől, hogy láthassák a beszélőt és a konferencia résztvevőit, vagyis vizuálisan hozzáférhessenek olyan nonverbális jelekhez, mint a beszélő gesztusai, arckifejezése, vagy a közönség visszajelzései, reakciói. Balzani (1990) tizenkét utolsó éves tolmácsshallgatóval végzett kutatása alátámasztotta, hogy a vizuális úton érkező, kiegészítő információ javítja a tolmácsok teljesítményét. A tolmácsshallgatók kazettáról, illetve videóról lejátszott rövid spontán és olvasott beszédeket fordítottak. Teljesítményüket hűség, célnyelvi pontosság és előadás tekintetében vizsgálták. Az eredményekből egyértelműen látszott, hogy a spontán videós anyag tolmácsolásakor a hallgatók jobban teljesítettek. Ugyanakkor sem Anderson (1994), sem Tommola és Lindholm (1995) tanulmánya nem azonosított hasonló szignifikáns különbséget videóval vagy videó nélkül végzett tolmácsolás során. Ugyanez a számomra meglepő eredmény született Alonso Bacigalupe (1999) kutatása során is, melyben a

gesztikuláció és az arckifejezések látványának pozitív hatásait vizsgálta. Nyolc végzős tolmács hallgatót kért fel kinezikával megerősített és azt nélkülöző beszédek tolmácsolására, de nem sikerült bizonyítani az előbbieket hatékonyságát.

4.1.1.2 A hallgatás-megértési képességek

A hallgatás-megértési képességek fogalma részletesebb magyarázatra szorul. Azt jelenti, hogy a tolmács képes automatikusan, valós időben feldolgozni a hangzó szöveget, megérteni a beszédben tárolt nyelvi információkat, a szöveg lényegét és levonni a szövegben explicit módon kifejezett vagy implicit módon bújtatott következtetéseket (Buck 2001). Míg a hagyományos hallgatás-megértés a szelektív hallgatásra épül, vagyis a befogadó csak a számára releváns információra figyel, a többit „szinte meg sem hallja”, addig a tolmács hallgatás-megértése az aktív hallgatás, vagy ahogy Burley-Allen (1995) hívja az empatikus hallgatás elvén kell alapuljon.

Aktív hallgatás, figyelem

Aktív hallgatás során a tolmácsnak bele kell helyezkednie a beszélő helyzetébe és az ő perspektívájából, szemével látni. Ez a fajta hallgatás figyelembe veszi a nem verbális kommunikációt is, a beszélő gondolatait, érzéseit. Első hallásra könnyű feladatnak tűnhet, de nem jön magától, nem jön természetesen, főleg nem második nyelven, hisz ilyenkor ösztönösen az üzenet megértésére koncentrálnak. Az aktív hallgatás vagy másképpen figyelem kapacitása korlátozott, lehetetlen egyszerre több dologra tartósan és hatékonyan koncentrálni. Azt, hogy a tolmács mennyire képes aktívan figyelni, nagymértékben javíthatja a feladatra való pszichológiai felkészülés. Teljesen természetes ugyanis, ha egy tolmács egy tolmácsolási helyzetben ideges, ugyanakkor bíznia is kell magában, tudnia kell, hogy ha nehézségek adódnak felül tud kerekedni rajtuk. Sokat segíthet továbbá a szöveg redundanciájának tudatos „használata”, vagyis az a képesség, hogy a tolmács meg tudja különböztetni a hasznos információkat a feleslegesektől, és képes csak az előbbiekre koncentrálni.

Háttértudás

A hallgatás-megértés folyamatát megkönnyítheti továbbá a háttértudás, amellyel akár a gyengébb nyelvi jártasság és a kevesebb szókinccs is ellensúlyozható. A háttértudás fontosságát már Herbert (1952) is kiemelte, egészen pontosan úgy fogalmazott, hogy a tolmácsnak „rendkívül széles általános kulturális ismeretekkel” kell rendelkeznie, „igazi élő

lexikonként” kell funkcionálnia. Háttértudással kapcsolatos vizsgálatokat többek között Díaz-Galaz (2012) is végzett. Eredményei arra engednek következtetni, hogy azok a tolmácsok, akiknek előzetesen hozzáférésük volt a témához kapcsolódó anyagokhoz pontosabban tolmácsoltak, mint azok, akiknek nem. A tárgy „nem ismerete” még a tapasztalt tolmácsok esetén is kihagyásokhoz, általánosításokhoz vezetett, ezáltal csökkentette a célnyelvi szöveg egyértelműségét és sajátosságait.

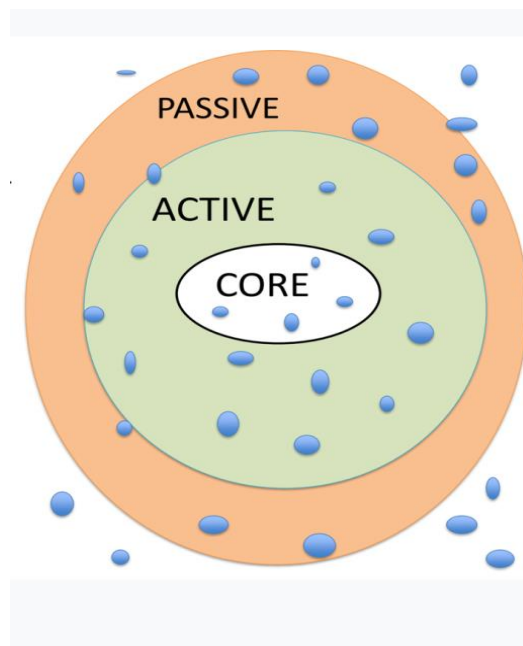
Nyelvi jártasság

Mindezidáig kevés szó esett a nyelvi jártasság hallgatás-megértés során játszott szerepéről. Bloomfield (Bloomfield et al. 2010) úgy véli, hogy a nyelvi jártasság pontos definíciójának hiányában ezt igen nehéz meghatározni, de egyes erre vonatkozó indirekt mérők, így például a szókincs alapján előrevetíthető a hallgatás-megértés teljesítmény. Nemrég készült tanulmányok (Nation 2006, Staer 2009, van Zeeland és Schmitt 2012) szerint, ahhoz, hogy valaki optimális hallgatás-megértést realizáljon (a szavak 95%–98%-nak megértése egy szövegben) a szókincsének 6 000–7 000 szócsaládot kell számlálnia.

Gile (2009) véleménye szerint az üzenet megértésének képessége, a jelentésének, értelmének megragadása annak érdekében, hogy egy másik nyelven adjuk azt vissza, a tolmácsoláshoz szükséges legfontosabb kompetencia, amelyhez elengedhetetlen a tolmácsok aktív nyelvtudása. Ezt illusztrálja a „nyelvi hozzáférés gravitációs modellje” (*Gravitational model of linguistic availability*), amely a szavak mentális elérhetőségét mutatja be (lásd 1. ábra).

1. ábra

A nyelvi hozzáférés gravitációs modellje

A modell szerint azok a pontok, amelyek a mag körül keringő pályákon gravitálnak, nyelvi alkotóelemeket képviselnek. Minél távolabb helyezkednek el a magtól, annál több feldolgozási kapacitásra és időre van szükség, hogy előhívjuk őket. Az aktív zónában található magot körülvevő pályák azok a nyelvi alkotóelemek, amelyek könnyen, nagy erőfeszítés nélkül hozzáférhetők. Ezzel ellentétben a passzív zónában található pályák olyan nyelvi elemeket jelképeznek, amelyeket értünk ugyan, de nem azonnal hozzáférhetőek a megértés vagy beszédprodukciónak számára (Gile 2009). A tolmácsnak a tolmácsolási helyzet komplexitásából adódóan azonnal képesnek kell lennie hozzáférni minden idegen nyelvű nyelvi és kulturális tudásához. Ritkán van ideje szavakon, kifejezéseken gondolkodni, ezért ezeknek könnyen felismerhetőnek kell lenniük, azaz a lehető legközelebb kell lenniük a maghoz. Ha nem így van, az mentális telítettséghez, az üzenet részleges megértéséhez, a kifejezési fázisában hibákhoz vezet. Talán nem véletlen, hogy a tolmácsok a kognitív erőfeszítések legnagyobb részét (80%) a hallgatásnak és megértésnek szentelik, és csupán 20%-ot fordítanak a beszédprodukciónak (Bajo et al. 2000). Az ebben a szakaszban adódó problémák megoldására Gile (2009) közép- és hosszú távú hatással bíró előkészítő stratégiák (*preparation strategies*) és azonnali vagy majdnem azonnali hatással járó online döntéshozatalt, az ő szavaival élve taktikák (*tactics*), valamint különböző megértést segítő taktikák (*comprehension tactics*) használatát javasolja.

Előkészítő stratégiák

Az előkészítő stratégiák a konferenciára való felkészülést, az ülések napirendjének, programjának, a résztvevők nevének, az absztraktoknak, a powerpoint prezentációknak, a témához kapcsolódó újságcikkeknek, könyveknek a megismerését jelentik. Ezeknek a dokumentumoknak köszönhetően a tolmácsok a témáról új háttérinformációkat szereznek, felfrissítik a meglévő tudásukat és felkészülnek a terminológiából. Az előkészítő stratégiák segítenek feloldani a lehetséges kétértelműségeket, megkönnyítik a megértést és a produkciót azáltal, hogy csökkentik a bejövő jelek elemzéséhez szükséges feldolgozó kapacitást és időt. A tolmácsok által kidolgozott glosszáriumok alkalmasak a megértés és beszédprodukciónak folyamatok felgyorsítására.

Online taktikák

Az online taktikák lehetnek kollaboratív és egyéni taktikák. „A tolmácsok fontosnak tartják a kabintársuktól kapott segítséget. A leggyakoribb támogatási forma a számok, nevek

jegyzetelése” (Seresi, Láncoš 2020: 43). Az egyéni taktikák nagyon változatosak, nem véletlen, hogy jóval nagyobb a szakirodalmuk is.

Megértést segítő taktikák

A beszédprodukciónak késleltetése

Ha a tolmácsnak problémája akad egy szó vagy mondat megértésével, pár másodpercig késleltetheti a beszédprodukciónak. Ez a rövid idő néha tökéletesen elegendő arra, hogy gondolkodjon, és még több, a megértést segítő információ érkezhessen be. A taktika hátránya, a rövid távú memóriában felhalmozódó információ és az ehhez kapcsolódó információvesztés kockázatának növekedése.

A szöveg kontextus segítségével történő rekonstrukciója

Ez a fajta rekonstrukciós folyamat a mindennapos beszédmegértés szerves része is. Ha nem hallunk tisztán egy szakszót, egy nevet, számot vagy egyéb beszédsegmenst, megpróbálhatjuk nyelvi, a tárgyról való és nyelven kívüli ismereteink segítségével rekonstruálni azt. Az előző taktikához hasonlóan itt is szükséges egy pár másodperc a megvalósításhoz, vagyis a következményei is hasonlóak lehetnek: memóriatelítődés és/ vagy egyéni hibák.

Írott vagy elektronikus források használata a kabinban

E taktika hatékonysága különböző helyzetekben igen másféle lehet. Egy adott szakszó szótárban való keresése tolmácsolás közben sok időt és feldolgozási kapacitást képes elvonni a valós feladattól. Ugyanakkor, ha egy általunk összeállított, gyakran forgatott, jól szerkesztett, megfelelő jelölésekkel ellátott glosszárumban keresünk, akár gyorsan is megtalálhatjuk a hiányzó elemet. Néha az is elég, ha néhány fontosabb szót, nevet felírunk egy kis papírra és magunk előtt tartjuk szükség esetére. Manapság egyre elterjedtebb a kisméretű, könnyen hordozható számítógépek kabinban történő használata. Ezekben a gépekben egyszerre több szótárhoz, enciklopédiához, könyvhöz, cikkhez férhetünk hozzá.

4.1.2. Tárolás

Emlékezetünk három „helyen” tárolja a beérkező információt: a szenzoros tárban, a rövid-, és a hosszú távú memóriában. A szenzoros tár rövid ideig raktározza az inger lenyomatát vizuális (ikonikus tár) és auditív (echoikus tár) módon. Az ikonikus tárban 0,25 mp-ig, az

echoikus tárban 3,25 mp-ig „élnek” a nyomok. A szenzoros tárból az információ átmeneti időre a rövidtávú memóriába kerül, de mivel ez utóbbi kapacitása is korlátozott (7 ± 2 információegység), így az információt minél előbb, ha lehet absztrakt információvá alakítva, (pl. vizualizáció segítségével, melynek során a tolmács kép formájában **elképzeli**, amit a beszélő mond), hogy az így felszabadult energiát a tolmács ismét az egyidejű hallgatásra és beszédre tudja összpontosítani, tovább kell juttatni a hosszú távú memóriába, amely hosszú időre vagy örökre megőrzi azt.

Az információ rövidtávú raktározásáért felelős memóriáról először William James (1890) beszélt még a XIX. század végén. Kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a memória két rendszerből áll: a néhány másodpercig tartó és az információt a tudatunkban raktározó elsődleges (rövid távú), valamint a korlátlan ideig tartó és előhívható másodlagos memóriából. A rövidtávú memória kapacitását elsőként Joseph Jacobs (1887) mérte 1887-ben. Már ekkor ugyanarra a következtetésre jutott, mint 60 évvel később Miller (1956): az ember maximum 7 ± 2 információegységre képes emlékezni. Jacobs hozzátette, hogy ez az eredmény az információegységek csoportosításával és hangos olvasással javítható.

Az epizodikus, szemantikus, deklaratív és procedurális emlékezetből álló hosszú távú memória hagyományos elképzelését (Kintsch 1998: 217) napjainkban felváltotta az implicit és explicit memória megkülönböztetésén alapuló megközelítés. Előbbi az internalizált képességeket, utóbbi a tudatosan előhívható tényeket tárolja. Mivel a tolmácsolás során a nyelv és a tudás is szerepet játszik, mindkét memóriatípust segítségül hívjuk.

A munkamemória első modelljét Baddeley és Hitch dolgozta ki a 70-es évek elején (1974). Kísérletükben párhuzamosan végeztettek az alanyokkal két, memóriát igénylő feladatot. Az első egy 3-6 elemű számsor megtanulása, rögzítése volt, a második egy következtetési feladat. Azt feltételezték, hogy az első feladat annyira igénybe veszi majd a munkamemória kapacitását, hogy a másodiknál a teljesítmény nagymértékben romlani fog. Hipotézisük nem igazolódott, így arra jutottak, hogy munkamemória több alrendszerből áll, és a tárolást és feldolgozást két különböző terület, a fonológiai hurok és a téri-vizuális vázlattömb végzi. Működésük ellenőrzéséért a központi végrehajtó felel. Baddeley (2000) 2000-ben a feldolgozott és beépített információ raktározására szolgáló epizodikus pufferrel egészítette ki modelljét.

Cowan (2005) beágyazott folyamatok modelljének nevezett munkamemória modellje szerint nem létezik munkamemória-rendszer, csak munkamemória-jelenségek, vagyis a figyelem központjába került, aktivált, hosszú távú emlékezeti reprezentációk, figyelmi fókuszon kívül eső, de aktív állapotba került hosszú távú emlékezeti emléknymok, valamint

hívóingerrel rendelkező inaktív emlékezeti reprezentációk. Ezek szerint ahhoz, hogy egy inger kapcsolatba léphessen a hosszú távú reprezentációkkal, előbb a figyelem középpontjába kell kerülnön. Cowan (1999) szerint a munkamemóriára két tényező van hatással: az időkorlát és a kapacitás korlát. A figyelem fókuszának kapacitása körülbelül négy elem. Az aktivált memória időkorlátja kb. 10–30 másodperc. Ugyanakkor Cowan úgy vélte, hogy az egyidejűleg aktivált, azaz az aktivált memóriában tárolt elemek száma nem korlátozott.

A rövid távú memória már a tolmácskutatás korai szakaszában is érdeklődésre tartott számot a tolmácskutatók között. Seleskovitch (1978) a tolmácsolás mérföldkövének, Darò, (1989) és Bajo et al. (2000) a tolmácsolás alapjának, elengedhetetlen feltételének tartották a kiváló memóriát. Az empirikus kutatások elsősorban a tolmácsok és nem tolmácsok (tolmácshallgatók, tolmácsképzésben nem részesülő kétnyelvűek) munkamemóriájának különbségeire fókuszáltak, és azt igyekeztek bebizonyítani, hogy előbbiek memóriakapacitása nagyobb, mint a nem tolmácsoké (Padilla et al., 1995, Christoffels et al. 2006). A tudósok ma már egyetértenek abban, hogy nem arról van szó, hogy a tapasztalt tolmácsok abszolút ételemben magasabb memóriakapacitással rendelkeznek, hanem hogy a folyamatos gyakorlás képessé teszi őket, hogy a korlátozott kognitív forrásaikat hatékonyabban és rugalmasabban használják, amikor lexikai és szemantikai információt dolgoznak fel.

A telítettség kockázatának, és így az egyéni hibák kockázatának mérséklésére Gile (2009) megelőző taktikák (*prevention tactics*) használatát javasolja.

Megelőző taktikák

Jegyzetelés

Elsősorban nehezen megjegyezhető nevek, számok esetén használatos taktika. Hátránya az idővesztés, valamint a jegyzetelés alatt beérkező információk elvesztésének lehetősége. Könnyebb a helyzet, ha a kabinban a passzív kollega tud jegyzetelni.

EVS meghosszabbítása, lerövidítése

Az EVS, azaz a fül-száj ívhossz Shlesinger megfogalmazásában az az idő, ami az input elhangzása és az üzenet célnyelven történő visszaadásáig tart (Shlesinger: 2000). Ha a tolmács csökkenti ezt az időt, csökkennek a rövid távú memóriával szemben támasztott követelmények is. Másfelől azonban megfosztja magát az anticipáció lehetőségétől, ezáltal növelve a kibontakozó mondat rosszul értelmezésének kockázatát. Ha növeli a fül-száj ívhosszt, akkor nő ugyan a megértés esélye, de telítődhet a rövid távú memória.

4.1.3. Beszédprodukción

A beszédprodukción nem más, mint „a továbbítandó üzenet mentális megjelenésétől a beszédtervezésen keresztül a beszédterv végrehajtásáig terjedő műveletek sorozata, beleértve az önellenőrzést és szükség esetén az önkorrekción is (Gile 1995: 163 fordította SzH)¹⁰”. Az a tény, hogy beszédprodukción során szinte mindenki követ el hibákat, hümmög, vagy nyelvtanilag helytelen szerkezetet használ, azt feltételezi, hogy a folyamat hatalmas követelményeket támaszt nyelvi rendszerünkkel szemben (Matthei és Roeper 1985: 114).

A pszichológiában egy adott folyamat működésének feltárására gyakran alkalmazzák a folyamat helytelen működésének bizonyítására szolgáló hibák megfigyelését. A beszédprodukción során megjelenő hibákat hibázási korpuszok segítségével vizsgálják. Az első ilyen korpuszt Meringer és Mayer építették 1895-ben. Két alapvető hibatípust: a jelentés- és a formaalapú hibázást különítették el. Azóta számos korpusz született: az egyik leggazdagabb angol nyelvű korpusz at interneten is elérhető UCLA Speech Error Corpus vagy a Gósy-féle Nyelvbtlás-korpusz (2005), amely 5000 spontán élőbeszédben azonosított megakadást tartalmaz. Gósy kategóriái: freudi elszólás, morfológiai-szintaktikai hiba, kontamináció, téves szótalálás, „nyelvem hegyén van” jelenség, változtatás, újraindítás, perszeveráció, anticipáció, metatézis, egyszerű nyelvbtlás, többféle osztályozási lehetőség.

Garrett (1975) a szavak, valamint a beszédhangok értelmes, de a szemantika ellen vétő felcserélését találta leggyakoribb hibának. Ezek alapján azt a következtetést vonta le, hogy „a produkcion során a szavak kategóriájának kijelölése, illetve általában a nyelvtani szerkezet felállítása, és a beszédhangok, illetve morféma sorrendjének kijelölése egymástól független feldolgozási szinteken történik” (Csépe et al. 2008). Erre a megállapítására építette négy szintet elkülönítő beszédprodukcións modelljét, mely szerint az üzenet szintjén fogalmazzuk meg mondanivalónkat, a funkcionális szinten hozzuk létre a mondat nyelvtani szerkezetét, a pozicionálási szinten illesztjük a megfelelő helyre a fonémákat és morfémaakat, végül az artikulációs szinten mondjuk ki a szavakat.

Dell (1986) nyelvészeti előfeltételezéseken alapuló modellje a beszédprodukciónt egy interaktív-aktivációs folyamatként képzei el. Az első és legfontosabb alapfeltétel, hogy a produkcion hibák is a produktivitás működésének következményei ezért ugyanazok a szabályok hozzák létre őket, mint a normál produkcion folyamatokat. A másik, hogy a beszédprodukción során kétféle információnt használunk: a fent említett szabályokat és a

¹⁰ „[...] set of operations extending from the mental representation of the message to be delivered to speech planning and the performance of the speech plan, including self-monitoring and self-correction when necessary.” (Gile 1995:163).

mentális lexikon nyelvi egységeit, amelyeket a szabályok segítségével kombináljuk. Hasonlóan Garrett modelljéhez, itt is négy különálló szintet, a szemantikai, szintaktikai, morfológiai és fonológiai szintet különböztetünk meg, bár a szintaktikai szinttel Dell nem foglalkozik részleteiben. Minden szinten aktivációs egységek jelölik az azon a szinten található jellemzőket. Az egységek kétirányú, serkentő jellegű kapcsolatokkal kötődnek. Mindig a legnagyobb aktiválási szinttel bíró egységek kerülnek kiválasztásra, és ezek adják át az aktivációt a hozzájuk kapcsolódó egységeknek. Ezáltal jön létre az interaktivitás. A modell működése különböző típusú hibákat feltételez: kimeneti torzításokat (hangcsere), hasonlósági hatást (a hangzásban és jelentésben hasonlító szándékolt és hibás elem felcserélése), távolsági hatást (egymáshoz közeli, szomszédos elemek felcserélése), beszédtempó hatást (minél gyorsabban beszélünk, annál több hibát vétünk).

A beszédproduktions modellek közül Levelt (1989) modellje a legismertebb és a legáltalánosabban elfogadott. A modell a beszédszándéktól egészen a beszédproduktio megvalósításáig, azaz a kiejtésig öleli fel a folyamatokat. Elemei a pragmatikai és szemantikai tervezésért felelős fogalmi szint, a nyelvtani és fonológiai szervezésért felelős átalakító, valamint a beszéd motoros megvalósításáért felelős artikulátor.

A beszédtervezés folyamata a makrotervezésből és a mikrotervezésből tevődik össze. A makrotervezés során a beszélő előbb eldönti, hogy milyen információt szándékozik a hallgatónal közölni, másképp megfogalmazódik az illokúciós szándék, majd az információt sorba rendezi. A mikrotervezés maga az üzenet megformálása. A grammatikai kódolás két folyamatból áll. Az átalakító a mentális lexikonban aktiválja az üzenetben szereplő fogalmakhoz kapcsolódó lemmákat, és ezzel párhuzamosan a lemmákhoz rendelt szintaktikai jellemzők segítségével zajlik az üzenet szerkezetének létrehozása. A fonetikai tervezés három szinten, a morfológiai szinten, a szó fonológiai összeállításának szintjén és a szótagok fonetikai tervét kialakító fonetikai tervezés szintjén valósul meg. A terv végrehajtása az artikuláció. A beszédproduktio fontos része a monitoring, mely a szemantikai és grammatikai tervezés (a koncepcionális és a grammatikai rendszerben), és a fonológiai-fonetikai tervezés során is megvalósulhat.

Ha az egynyelvű, mindennapi beszédproduktio együtt jár a fent említett problémákkal, akkor el tudjuk képzelni, hogy a tolmácsolás során végbemenő beszédproduktio még nagyobb nehézségeket okozhat. Amikor az ember a saját maga nevében beszél, akkor a saját gondolatait önti szavakba és képes kikerülni az esetleges nehézségeket úgy, hogy átrendezi mondanivalója fonalát, kihagy vagy módosít valamit. Ezzel szemben a tolmácsok egy más által választott úton haladnak (Gile 1995).

Setton (1999) kognitív-pragmatikai tolmácsolási modelljének beszédprodukciónak összetevője Levelt elképzelésére épül. A fogalmi tervezést Setton modelljében a teljes beszédmegértési rendszer és a végrehajtó valósítja meg. A tolmács az itt létrehozott propozíciók, attitűdök és szándékok kifejezésére a nyelvtani tervezés során választja ki a megfelelő szavakat, struktúrákat, intonációt. A monitoring itt is alapvető fontossággal bír. Gerver (1976) úgy képzei el a folyamatot, hogy amikor a tolmácsok megalkotják a célnyelvi megfelelőt, egyből le is tesztelik. Ha megfelel az úgynevezett preartikulációs teszt által támasztott elvárásoknak, akkor kiejtik, majd ismét tesztelésnek vetik alá. Amennyiben hibásnak találják, úgy új megfelelőt hoznak létre. Ezeket a feladatokat Setton modelljében a pre-és posztartikulációs elágazással rendelkező önellenőrzési hurok végzi.

A beszédprodukciónak sikerességét az előző szakaszok sikeressége, az ebben a szakaszban elvégzendő feladatok kivitelezése, valamint egyéb tényezők is befolyásolhatják. Következményei a megakadásjelenségek, így az újraindítások, a morfológiai-szintaktikai hibák, a téves szótalálások vagy az interferencia. Gósy szerint (2005: 103) az újraindítások a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából erednek. Ez egy nagyon összetett feladat, melynek során előfordul, hogy a tolmács kénytelen az összes mentális energiáját erre összpontosítani. Az újraindítások oka leggyakrabban az, hogy ugyan a tolmács aktiválta a megfelelő lemmát, de nem tud eljutni a lexéma szintjére. A morfológiai-szintaktikai hibákért a forrásnyelv nyelvtani szerkezetei felelősek, a téves szótalálásokat pedig a lexikai hozzáférés folyamatainak problémái okozzák.

Bakti (2010) a megakadásjelenséget, mint a lexikai hozzáférés és a grammatikai tervezés jeleinek hatásait vizsgálta profi tolmácsok, valamint tolmácsolók beszédprodukciónak. Kutatásai eredményeire támaszkodva azt állítja, hogy előbbieknél azért alacsonyabb a téves szótalálások aránya, mert náluk automatikusabban zajlik a tolmácsolás folyamata „vagyis kevesebb energiát köt le a célnyelvi megfelelők kiválasztása”, és több energiájuk marad önellenőrzésre. Az interferencia leggyakrabban összetett szavak esetén fordul elő. Oka, hogy a tolmácsok nem deverbilizálnak, hanem szó szerint fordítanak (Bakti és Bóna 2010). A lexikai hozzáférés és az artikulációs tervezés közötti koordinációval kapcsolatos problémákból eredő kognitív telítettség miatt a grammatikai hibák is gyakoriak.

Bakti és Bóna (2010) vizsgálták a forrásnyelvi szövegek aktuális tagolásának, valamint hangsúlymintázatának beszédprodukciónak gyakorolt hatását is. Úgy találták, hogy az aktuális tagolás nagymértékben „meghatározza a célnyelvi szöveg akusztika-fonetikai sajátosságait és a szövegben előforduló bizonytalanságból eredő megakadásokat. A hangsúlymintázat tekintetében csak részlegesen tudták megerősíteni a korábbi kutatások (Ahrens 2005,

Shlesinger 1994, Williams 1995) eredményeit, melyek szerint a beszélő a hangmagasságát automatikusan hozzáigazítja a beszélgetőpartner hangjának magasságához, és az esetleges hangsúlyhibákat nem javítja (2010).

Az ebben a szakaszban jelentkező nehézségek leküzdésére Gile (2009) a következő beszédprodukción segítő taktikák (*production tactics*) használatát részesíti előnyben.

Beszédprodukción segítő taktikák

A beszédprodukción késleltetése

Ugyanaz a taktika, amit a megértésnél már említettem. Amíg kívülről úgy tűnik, hogy a tolmács nem csinál mást, csak vár, addig belül, tudat alatt vagy tudatosan keresi a hiányzó szót, mondatstruktúrát. A taktika hátránya itt is a rövid távú memória telítődése, valamint a feldolgozási kapacitással szemben támasztott követelmények növekedése.

A kabintárs segítsége

A passzív tolmács sokat segíthet ebben a szakaszban is. A rendelkezésre álló idő rövidege miatt nem magyaráz, hanem egyszerűen csak leírja a kifejezéshez szükséges hiányzó szót.

Írott és elektronikus eszközök használata a kabinban

A tolmácsok a beszédprodukción során is használnak glosszáriumokat, szótárakat, elektronikus szótárakat. Ez a taktika amellet, hogy segíthet egy az előadás során gyakran használt vagy fontosnak tűnő szó, szakszó, kifejezés felkutatásában, időt és feldolgozási kapacitást vesz igénybe.

Szegmens helyettesítése hiperonímával, általánosabb szegmessel

Ha a tolmács nem ért egy beszédsegmenst vagy nem tudja kifejezni azt célnyelven, akkor élhet azzal a lehetőséggel, hogy az üzenetet kevésbé precízen, szó esetén hiperonímával, mondat esetén általánosabb jelentésű mondattal továbbítja. Ez a módszer kevesebb időt vesz igénybe, de információvesztéssel járhat. Ha azonban a hallgatóság jártas a témában vagy egy következő mondatban újra feltűnik a szó, és időközben a tolmácsnak eszébe jutott a célnyelvi megfelelő, vagy utánanézett valahol, akkor nem is biztosan kell információvesztésről beszélnünk.

Magyarázat, körülírás

Abban az esetben, ha a tolmács érti a forrásnyelvi szót, de nem találja a célnyelvi megfelelőjét, folyamodhat magyarázathoz, körülíráshoz. Ez egész biztosan időt és kapacitást igényel, ráadásul a hallgatók számára világossá válhat, hogy a tolmács nem ismeri az adott szakkifejezést.

Egy adott forrásnyelvi szó ismétlése célnyelven

Általában nevek, szakszavak esetén fordul elő, hogy a tolmács megismétli az adott idegen nyelvű kifejezést célnyelven. Gile azt írja róla, hogy nem túl „intelligens taktika”, de nagy előnye, hogy nem igényel komplex kognitív műveleteket. Sok esetben a hallgatóság nem is érzékeli, és eszébe sem jut hibaként aposztrofálni.

Instant naturalizáció

Az instant naturalizáció tulajdonképpen nem más, mint a forrásnyelvi szónak a célnyelv morfológiai és vagy fonológiai szabályaihoz történő igazítása. (FR: télédétection – N: teledetection, EN: driver – FR: driver francia kiejtéssel). Ez a taktikai elsősorban a morfológiailag hasonló nyelveknél (mint az angol és francia), valamint az angol, mint átadó nyelv (*loan language*) esetén bizonyul hasznosnak. A japán és a héber nyelv napi szinten használ angol szavakat, így, ha egy tolmács is ezt a taktikát alkalmazza, egyáltalán nem botránkoztatja meg a hallgatóságát.

Átkódolás, forma alapú tolmácsolás

A tolmácsolás minőségét tekintve ma már megegyeznek a vélemények abban, hogy a tolmácsolás alapja az értelem kell legyen és nem a forma. Így kevesebb nyelvi interferenciával biztosítható a beszélő szándékának jobb megértése és az üzenet hatékonyabb célnyelvi kifejezése. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyes esetekben (pl.: számok, tulajdonnevek) nem megengedett vagy nem előnyösebb a szó szerinti fordítás. Ha pedig végképp nincs más lehetőség, még mindig jobb, ha a tolmács legalább szó szerint lefordítja a forrásnyelvi egységet, mint ha semmit sem mond.

Kihagyás, beszéd egy szegmensének kihagyása

Annak, hogy egy forrásnyelven elhangzott információ nem kerül bele a célnyelvi szövegprodukcióba számos oka lehet. Előfordulhat, hogy a tolmács észre sem veszi, hogy kimarad valami, mert nincs elegendő kapacitása a hallgatás-elemzés erőfeszítéséhez. Az is

megecsik, hogy az adott szegmens „kipottyan” a munkamemóriából, annak telítettsége miatt. A tolmács szándékosan is kihagyhat egy-egy információt, ha úgy ítéli meg, hogy az kevésbé fontos, mint egy másik, amit viszont mindenképpen át szeretne adni a hallgatóságnak. Egy másik, véleményem szerint vitatható eset, ha a tolmács azért mellőz egy információt, mert úgy véli, hogy az sérti a beszélő érdekeit vagy nagyban befolyásolja a megbeszélés szándékolt kimenetelét, esetleg diplomáciai „balesetet” okoz. Én ebben a helyzetben egy kevésbé erőteljes megoldást, az üzenet erősségének mérséklését javaslom. Bírósági tolmácsolás esetén pedig talán még ezt sem. Utóbbi esetben túlságosan komolynak tartom az ügyet és fontosnak a végkimenetelét ahhoz, hogy a tolmács saját jogon döntse el, melyik információ értékes és melyik nem.

Párhuzamos beszédprodukción

A párhuzamos beszédprodukción egy igen extrém, kizárólag a legnagyobb körültekintéssel végezhető megoldás. Ha rosszak a körülmények, de a tolmács úgy érzi, folytatnia kell a beszédprodukción, mert a folyamatos beszéd fontosabb, mint a tartalom, annak ellenére, hogy nem érti, vagy nem tudja újraformálni az üzenetet, akkor egyszerűen kitalál egy olyan befejezést, ami az addig hallottakkal kompatibilis. Gile ennek a taktikának az oktatását elsősorban a képzés végén javasolja, amikor a hallgatók már tisztában vannak az etikai követelményekkel, elvárásokkal.

Mikrofon kikapcsolása

A 60-as 70-es évekre jellemző taktika volt, amikor a rossz munkakörülmények miatt a tolmácsok gyakran érezték úgy, hogy nem tudnak vállalható, minőségi munkát kiadni a kezükből. Remélték, hogy ezzel felhívhatják a szervezők figyelmét a tolmácsot segítő dokumentumok fontosságára.

Gile listáját talán ki lehetne egészíteni egy további taktikával, az úgynevezett vattázással, melynek során, elsősorban a szünetek kitöltése érdekében, a tolmács új információt nem tartalmazó beszédfordulattal egészíti ki a megnyilatkozást.

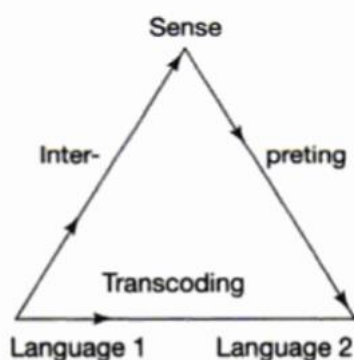
4.2. Tolmácsolási modellek

A tolmácsolási folyamatok legkorábbi és legáltalánosabb leírása Herbert nevéhez fűződik (1952: 9). Ő azonban elsősorban a nyelvi problémákra, valamint a tolmácsolási technikákra koncentrált, és kevés figyelmet szentelt a tolmácsolás során végbemenő mentális folyamatoknak.

A tolmácsoláselmélet alapelveit Seleskovith (1976) fogalmazta meg elsőként a 70-es évek második felében. Kognitív aspektusból vizsgálta mind a konsekutív, mind a szinkrontolmácsolást, majd megalkotta az interpretatív elméletet vagy másképpen a „théorie du sense”-t. A modell középpontjában (lásd 2. ábra) nem a nyelvi transzkódolás (ez elsősorban nevekre, számokra, és speciális kifejezésekre korlátozódik), hanem az értelmezés áll, mely az értelemegységek segítségével történik. Az értelemegységek a nyelvi elemek és a tolmács hozzájuk kapcsolódó releváns ismereteiből születnek, majd sorban, egyik a másik után hozzáadódik az addig elhangzottakhoz, így hozva létre a jelentést. A következő lépésben a tolmács megfosztja a jelentést nyelvi köntösétől (deverbalizáció). A deverbalizáció 7–8 másodpercenként megy végbe. Ennek következtében kizárható a nyelvek közötti interferencia, illetve a szó szerinti fordítás, vagy másképpen transzkódolás. Végül a reverbalizáció szakaszában a tolmács a célnyelv szokásait, szabályait figyelembe véve újrafogalmazza a jelentést. Ez a folyamat, műfajtól és nyelvtől függetlenül, minden fordítás alapvető közös, univerzális jellemzője.

2. ábra

Az interpretatív elmélet modellje

Seleskovitch úgy véli, hogy mivel a tolmácsok nem szavakat, mondatokat, hanem értelmet, üzenetet tolmácsolnak, így a különböző nyelvpárok nincsenek hatással a tolmácsolás

nehézségére. Ha a tolmácsok csak a nyelvet fordítanák, „ahelyett, hogy a szöveget fordítanák, azaz csak a nyelvi tényezőket veszik figyelembe, akkor nehézkes, néha egyszerűen hamis szöveget alkotnának, amelyet a másik nyelv jellegzetességei határoznak meg” (Seleskovitch idézi Helikon 1986. 1–2: 172) Számára a nyelv csupán egy eszköz az értelem közvetítéséhez.

Daró (1994) cáfolja Seleskovitch elméletét, véleménye szerint jóval gyakoribb, hogy a tolmács nem érti meg az üzenet valós tartalmát, hiszen nem ismerheti a beszélő sorok mögött rejlő célzásait, de a felszíni szerkezetet gond nélkül le tudja fordítani, vagyis szerinte egy szinkrontolmácsolás akkor is lehet jó, ha a tolmács nem érti a beszéd pontos tartalmát.

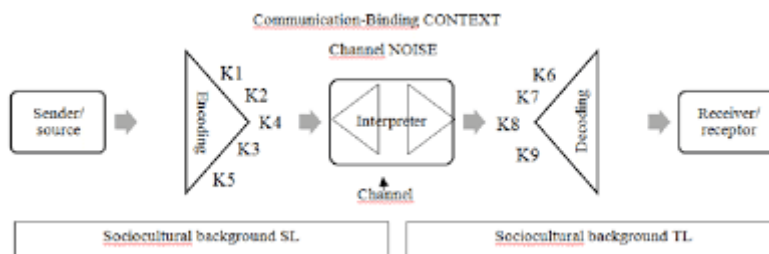
Gran (1989) szerint a tolmács nem mindig deverbilizál. Általában követi a logikus gondolatmenetet és valóban a jelentést továbbítja, de előfordulhat, hogy külső zavaró körülmény (akcentus, nagy információsűrűség, fáradtság...) hatására a felszíni struktúrák között szemantikai és szintaktikai elemek szintjén közvetít, és minőségében és hatékonyságában gyengébb tolmácsolást produkál (Szabari 1999). Ez az esetek többségében automatizált folyamat, melyet kevesebb figyelem ráfordítással is képesek vagyunk véghez vinni. Ilyenkor „egy alacsonyabb szinten, a mentális lexikonból lehívott kifejezések szerint történik meg az átváltás a két nyelv között, és elmarad a bejövő információknak a tárolt ismeretekkel való egybevetése, a kontextus és a beszélői szándék szerinti értelmezés, valamint a szükséges kompenzációk megtétele és az önkorrekciók elvégzése is” (G. Láng 2005: 168). Gran véleményét a deverbilizációról Isham (1994), aki szerint a deverbilizáció inkább csak egy potenciális stratégia, és Bakti is osztja. Bakti (2010) úgy véli, hogy a deverbilizáció egy tanulható stratégia, melynek használatát még profi tolmácsok esetén is befolyásolhatja a fáradtság vagy a stressz is. Gile (1995) sem osztja mindenben Seleskovitch meglátását. Szerinte az interpretatív elmélet az ideális tolmácsolás modellje. A tolmácsok valójában nagyon gyakran transzkódnak, például, ha a mentális energiáik kimerülőben vannak. Hiányolja továbbá az elmélet empirikus kutatásokkal történő alátámasztását, illetve kétségbe vonja, hogy a nyelvpárnak nincs hatása a tolmácsolás nehézségi fokára.

Seleskovitch elméletét Lederer (1980) fejlesztette tovább. Ez már egy részletesebb, nyolc mentális folyamatot felölelő modell, amelyek közül két vagy több folyamat folyamatosan egymással párhuzamosan zajlik: ilyen a hallgatás, a nyelvi megértés, a konceptualizáció (kognitív emlék létrehozása a nyelvi input előzetes tudásba történő beépítésével). Ezen kívül léteznek még folyamatos mögöttes műveletek szakaszos megnyilvánulással, mint a szituáció ismerete és az önellenőrzés, valamint a szakaszos folyamatok, mint a transzkódolás és a specifikus lexika előhívása. A főbb feldolgozási szakaszokat (nyelvi input észlelése, konceptualizáció, kifejezés) a rövid- és hosszú távú memória működéséhez köti.

A Kirchhoff-féle (1976) „coding” megközelítés egy információelméleten alapuló nyelvfeldolgozási modell, mely éles ellentéte a fogalmi feldolgozáson alapuló *théorie du sens*-nak. Feltételez egy küldőt (*Sender*), egy forrásnyelven kódolt verbális és nem verbális részből álló üzenetet, amelyet a tolmács dekódol (*decoding*), majd célnyelven újrakódol (*encoding*) a befogadó (*Receiver*) számára és ellenőriz. A tolmács hidat (*Channel*) képez a forrás- és célnyelv szituációs és szociokulturális háttere között (*Sociocultural background SL*; *Sociocultural background TL*), de kívül esik az elsődleges felek által megosztott kommunikációs helyzeten.

3. ábra

A Kirchhoff-féle „coding” modell

A bemeneti szegmensek rövid távú tárolása a memóriában valósul meg, különös tekintettel a forrás- és célnyelvek közötti szintaktikai eltérésekre. Ebben a tekintetben Kirchhoff többfázisú modellje tükrözi a nyelv felszíni szerkezetével kapcsolatos problémákat. A modell figyelembe veszi a pszicholingvisztikai feldolgozási nehézségeket is, elemzése fókuszában a kognitív telítettség és a feldolgozókapacitás áll. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy egyes feladatok bizonyos és változó mennyiségű feldolgozási kapacitást igényelnek, Kirchhoff kitér azokra az esetekre, amelyekben a tolmácsolás nem vezet tökéletes eredményekhez, és torzításokat és információvesztést okoz.

Gerver (1975) 1975-ben profi tolmácsokkal végzett, time lagre, a memória használatára és a beszédprodukciónak ellenőrzésére irányuló kutatásainak eredményei alapján megalkotott pszicholingvisztikai modellje az egyik úttörő kísérlet a szinkrontolmácsoláshoz kapcsolódó kognitív folyamatok rendszerezésére. Négy fő részre osztja a tolmácsolás folyamatát: input folyamatokra, azaz a forrásnyelvi szöveg rövid távú memóriába fogadására, melyet a forrásnyelvi szöveg és a szegmentálási stratégia által befolyásolt input rutinok kontrollálnak; munkamemóriára, vagy ahogy Gerver nevezi, működési memóriára (*operational memory*), melynek feladata a későbbiekben feldolgozandó beérkező információ rövid távú raktározása; az inputot nyelvi aspektusból feldolgozó dekódolásra és újrakódolásra; valamint a

kétféleképpen működő output folyamatokra, melyek során a tolmács dönthet úgy, hogy azonnal, ellenőrzés nélkül ad utat a szövegprodukciónak, vagy választhatja azt a lehetőséget, hogy előbb megvizsgálja kielégítő-e az általa létrehozott fordítás.

Gerver (1976) szerint a forrásnyelvi szöveget egy bemeneti puffer tárolja, majd innen további feldolgozásra kerül. A szövegfeldolgozás a hosszú távú memóriával együttműködve zajlik, amely aktiválja a megfelelő nyelvi egységeket. Ez a szakasz tisztán nyelvi. A feldolgozott anyag egy kimeneti pufferen keresztül távozik, ahol a már fent említett opcionális monitoring folyamaton esik át. A modell előnye, hogy ez az első, amely a rövid és hosszú távú memóriát is figyelembe veszi, ezáltal egy kissé explicitebb leírást adva a folyamatról. A két puffer létezése, egy a forrásnyelvnek és egy a célnyelvnek, nagyon modern koncepció, amely csak nála található meg. Ugyanakkor Moser-Mercer (1995) kifogásolja, hogy Gerver modellje figyelmen kívül hagyja az anticipációt, illetve, hogy a modell bizonyítására semmiféle kísérletet nem végeztek.

Moser-Mercer (1978) a tolmácsolás közbeni információfeldolgozást szekvenciális folyamatnak képzei el, amely a forrásnyelvi szöveg auditív észlelésétől az input rövidtávú memóriában történő raktározásán keresztül egészen a célnyelvi produkcióig tart. Minden az első lépésre épül, s a figyelem, emlékezet, gondolkodás, cselekvés csak egymást követően jöhetnek létre. A folyamat egyes szakaszainál a tolmácsnak döntési lehetősége van, hogy továbblép, vagy visszakapcsol az előző szakaszhoz (monitorozás). A modell előnye, hogy segítségével jól látható, hogy a tolmácsolás mennyire komplex feladat, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja azt a már fentebb említett tény, mely szerint a tolmácsolás különböző folyamatai gyakran egyidejűen mennek végbe, mint ahogy azt is, hogy a tolmácsra nem csak az akusztikus input hat, hanem a vizuális információk is. Jesse és kutatótársai (2000), a bimodális információfeldolgozás hívei szerint ez utóbbi nagymértékben segíti a forrásnyelvi szöveg befogadását, hisz „a vizuális jelek a tolmácsolás során megerősítik az akusztikus inputot” (Horváth 2015: 151).

Dilinger (1989) modellje Dijk és Kintsch (1983) szövegértés modelljére és Frederiksen és kollégái (1989) folyamatmodelljére épül, valamint két átfogó összetevőt is beépít az előbbiekből: a nyelvi feldolgozót (Dijk és Kintsch, 1983) és az általános kognitív feldolgozót (Frederiksen et al. 1989). Előbbi a lexikai hozzáférés két alkotórészét, a pre- és prolexikális folyamatokat és a szintaktikai elemzést (a szintaktikai folyamatok feltehetően pufferolják a kategorizált lexikai elemeket mindaddig, amíg egy egész mondat, mellékmondat szemantikai információ nélkül létrejön) (1983: 22), míg utóbbi a következtetéseket és a mondatok felépítését foglalja magában. Modellje igazolására Dilinger tapasztalt tolmácsokkal

és tolmácsolásban nem jártas kétnyelvűekkel végzett vizsgálatot. Az eredmények azt mutatták, hogy a tapasztalat csupán minimális hatással van a tolmácsolásra, hiszen a profik mindössze 16,6 %-kal teljesítettek pontosabban két ismeretlen témáról szóló szöveg tolmácsolása során, mint a kétnyelvűek. Megállapította továbbá azt is, hogy a mellékmondat-sűrűség (mellékmondatok száma szintaktikai szegmensenként) épp csak egy kis mértékben befolyásolja a tolmácsolást vagy az előhívást, ami arra utal, hogy az összetett szövegek szintaktikai feldolgozása automatikus. A modellt több kritika érte, elsősorban Moser-Mercer (1995) részéről, aki meglepettségét fejezte ki a profi tolmácsok és a tolmácsolási gyakorlattal nem rendelkező kétnyelvűek közötti eredményeket látva és megkérdőjelezte a modell érvényességét, mivel arra nem tér ki, hogy az eredmények ugyanezek lennének-e összetettebb szövegek vagy gyorsabb előadás esetén is, azaz a kutatás csak a megértésre fókuszált, és figyelmen kívül hagyta a memóriát és a szövegprodukción.

Valéria Daró és Franco Fabbro (1994) a kortárs pszichológia memóriára vonatkozó eredményeit felhasználva dolgozták ki modelljüket. Központjában a memória áll. Minden más folyamatot és szerkezeti entitást figyelmen kívül hagy. A modell két memóriarendszert feltételez: a munkamemóriát és a hosszú távú memóriát, melyek további alrendszerekre bonthatók. A munkamemória elképzelése Baddely és Hitch (1974) modelljén alapul, Daró és Fabbro csak a verbális rendszert és a központi végrehajtó komponenst vették át, de utóbbit semmilyen speciális feladattal vagy funkcióval nem látták el. Ennek Timarova (2008) szerint több oka is lehet. Így pl. a kortárs pszichológia, ahol a kutatókat elsősorban a tárolási funkciók érdekelték, vagy az a tény, hogy Darót és Fabbrot a verbális memória aspektusai foglalkoztatták.

Setton (1999) modellje az összefüggések alapmechanizmusait hangsúlyozó relevancia elméletre, a jelentések és koncepciók mentális reprezentációit logikai formába szervező kognitív szemantikára, a mentális modellekre és a beszélő, a hallgató és a tolmács között szükséges pragmatikai kapcsolatokat biztosító beszédaktus-elméletre (*speech act theory*) épül.

Ötvözi az információfeldolgozással kapcsolatos és az interpretatív elméleteket. Előbbiek a tolmácsolást részfolyamatokra bontva vizsgálják, ezért itt kognitív alapú modellt érdemes alkalmazni, míg utóbbiak a kommunikációs helyzetnek és szándéknak tulajdonítanak nagy jelentőséget, vagyis a pragmatikai megközelítést kerül előtérbe. Az ezredfordulóig a tolmácsoláskutatók inkább az információfeldolgozó modelleket preferálták, ezért Setton úgy vélte, a pragmatikai oldalt kell támogatni (Tóth 2013). „A jelentés felépítésének folyamatát Setton a relevanciaelmélet alapján igyekszik modellálni, amellyel szerinte feloldható a tevékenység komplexitása és gyorsasága között feszülő ellentmondás” (G. Láng 2005: 41). A

modell előnye, hogy hangsúlyozza a kontextus, a kommunikációs szándék, az explicit és implicit információk fontosságát a tolmácsolási folyamatban.

Gile (1988) 1988-as erőfeszítés modelljét egészen a század végéig tökéletesítette. A modell a kognitív pszichológiából és a pszicholingvisztikából merít. A szinkrontolmácsolást három jelentős energiaráfordítást igénylő folyamatra/erőfeszítésre bontja: a hallás utáni szövegértés és elemzés, a beszédprodukción és a rövid távú memória erőfeszítésre. A hallás utáni szövegértés és elemzés a hang észlelése és a szöveg megértése között zajló mentális műveletek összességét jelenti. Ebben a szakaszban a tolmácsra három dolog van hatással. Az első az időfaktor, hiszen az észlelt hangok elemzése időbe telik. Minél nagyobb az információ mennyisége, annál több időt vesz igénybe az elemzés. A következő a feldolgozási kapacitás, azaz a figyelem. Itt is, épp úgy, mint az előbbi esetben, az információ mennyiségének növekedése a feldolgozási kapacitás növekedésének szükségességét vonja maga után. A harmadik a rövidtávú memória, melynek munkáját a szónok beszédének ritmusa, valamint az információmennyiség nagysága nehezíti.

A beszédprodukción erőfeszítés azokat a műveleteket foglalja magába, amelyek aközött mennek végbe, hogy a tolmács eldönti, hogy átadja a hallott információt, és hogy a megnyilatkozás akusztikailag meg is jelenik. A beszédprodukción erőfeszítés esetében is több kihívással kell a tolmácsnak szembenéznie. Ismeretei minden bizonnyal szerényebbek, mint az előadóé, aki a téma jó ismerője, ezért nehezebb a CNY-en az üzenetet újra kifejeznie. Ezenkívül alkalmazkodnia kell a beszélő ritmusához és folyamatos a nyelvi interferenciákkal való küzdelem.

A rövid távú memória erőfeszítés a beszéd szegmentumok memóriában történő raktározásától a célnyelvi felépítésükig tart.

Az erőfeszítés modell szerint tehát szinkrontolmácsolás során a szükségletek összességét a hallgatás és elemzés + a rövid távú memória + a beszédprodukción, valamint az előzőek koordinálásához szükséges erőfeszítések adják.

Ideális esetben, mondja ki Gile tighrope hipotézise, ez az energiaszükséglet pont ugyanannyi vagy kevesebb, mint a rendelkezésre álló kapacitás. Ha nem így van, az hibához vezet, ami különböző formákban jelenik meg a beszédprodukciónban. Lehet ez információvesztés vagy torzulás, esetleg a CNY-i produkcion nyelvi minőségének romlása, kevésbé világos, kevésbé meggyőző teljesítmény (1999). Anticipacion alkalmazásával azonban a tolmács képes a rendelkezésre álló kapacitását az erőfeszítések között optimálisan megosztani. Csökken az új információ mennyisége, kevesebb időre és energiára van szüksége

annak feldolgozásához, következésképp több energiát tud szentelni a beszédprodukciónak és a memória erőfeszítésre.

Chernov (2004) azon kevés szinkrontolmácsok közé tartozott, akik már a kezdetektől együttműködtek a kor meghatározó pszichológusaival. Ennek az együttműködésnek köszönhető a valószínűség-előrejelzés modell megalkotása is, melynek alapja az aktivitásemélet. E szerint „minden mentális aktivitást, főképp az észlelést, a valóságról való anticipációs gondolkodás vezérel. Az élő szervezet úgy alkalmazkodik a külvilághoz, hogy megpróbálja előre jelezni a külvilág eseményeit (Anokhin 1978: 18, idézi Chernov 1994: 91 fordította SzH.)¹¹.”

Ezt az elméletet fejlesztette tovább és vonatkoztatta az emberi viselkedésre az orosz pszichológiai iskola. Véleményük szerint

a múltbeli tapasztalatok és a jelen helyzet alapot szolgáltatnak az elkövetkező eseményekről való hipotézisek felállításához. Azaz az ember felismeri azt, hogy már volt hasonló szituációban, tudja, hogy akkor hogy viselkedett, ennek segítségével fel tud készülni a jövőbeni helyzetben való azon cselekvésekre, melyek a legnagyobb valószínűséggel segítenek elérni egy bizonyos célt. (Feigenberg és Zhuravlev 1977: 3, idézi Chernov 1994: 93 fordította SzH.)¹²

Chernov (2004) szerint a szinkrontolmácsolást lehetővé tevő alapvető mechanizmus is a valószínűség előrejelzés, mely azonban csak megfelelő redundanciaszinttel rendelkező szöveg esetén lehetséges. A szükséges és elegendő mértékű redundancia objektív és szubjektív redundanciából áll. Az objektív redundancia az üzenet befogadójától független. Ez pl. maga a beszéd, az abban található ismétlések, amire a tolmácsnak nincs ráhatása.

A szubjektív redundancia a befogadó nyelvi, kognitív, szituációs és pragmatikai következtetéseiből épül fel. E nyelvi és nyelven kívüli tényezőket figyelembe véve a tolmács egy belső programot alakít ki: egy hosszú- és egy rövidtávú hipotézist. Egyrészt a beszélő és a téma alapján van egy általános elképzelése a tolmácsolandó szöveg egészét tekintve, másrészt

¹¹ „[...] mental activity, specifically perception, is driven by a basic principle of anticipatory reflection of reality. According to this principle, an organism tends to anticipate events in the outside world [...]” (Feigenberg és Zhuravlev 1977: 3, idézi Chernov 1994: 93)

¹² „Past experience and the current situation supply grounds for hypotheses about forthcoming developments, a certain probability being ascribed to each of the latter. In accordance with such a prognosis the subject is set, or prepared, for such actions in the forthcoming situation that would help attain a certain objective with the highest possibility.” (Feigenberg és Zhuravlev 1977: 3, idézi Chernov 1994: 93)

a megkezdett mondat alapján egy előzetes feltevése az éppen elhangzó mondat tartalmáról (Chernov és Zimnyaja 1991 idézi Klaudy 1997: 43).

A redundancia minden beszédszinten – szótag, szó, kifejezés, megnyilatkozás, szöveg és szituáció – jelen van. Az egyes szintek redundanciája összeadódik, így hozva létre az üzenet összredundanciáját. Minél magasabb egy szöveg redundancia szintje, annál nagyobb a valószínűsége, hogy pontosan anticipáljuk, jelezzük előre annak haladását. Ugyanígy az anticipáció is jelentkezhethet akár már szótag szintjén, de gyakori mondat és diskurzus szintjén is. A tolmács ismeretinek gazdagsága egyenesen arányos az előrejelzés helyességének valószínűségével. A különböző szintek együttműködése az előadó színrelépésekor (esetleg korábban) megkezdődik, és az előrejelzés vagy fentről lefelé (a szemantikai struktúrára, jelentésre vonatkozik) vagy lentől felfelé (az üzenet egészére vonatkozik) bontakozik ki (Tóth 2013).

Időként a tolmács visszakapcsol az aktív hallgatásra, hogy ellenőrizze hipotézise helyességét. Ha meggyőződik arról, hogy a hipotézise helyes, az alapján dolgozik tovább. Ellenkező esetben egy rövid időre abba hagyja a tolmácsolást, és aktívan figyeli a szónokot mindaddig, amíg a helyes hipotézis újra kialakul. Ezután ismét a belső program alapján dolgozik, hogy behozza a lemaradást (Klaudy 1997: 44).

Camayd-Freixas (2011) a szinkrontolmácsolás kognitív folyamatainak átfogó elméletének kidolgozására tett kísérletet. Elmélete a kognitív pszichológia és a nyelvészet releváns elvein nyugszik. Célja a szinkrontolmácsolásban résztvevő kognitív folyamatok leírása, a feladatok izolálása a megfelelő képességek fejlesztése érdekében, a zökkenőmentes tolmácsolás feladatfolyamának és a helyes technikák leírása a teljesítmény optimalizálása érdekében, valamint a képzési módszerek alapjainak lefektetése. Megkülönbözteti a tolmácsolás hat legfontosabb folyamatát, így a hallgatást, a megértést, az elvonatkoztatást (*abstracting*), a megfogalmazást (*formulating*), az átadást (*delivering*) és a monitoringot. Minden szakaszhoz egy adott időt rendel hozzá, amely egy esetleges probléma esetén befolyásolja a többi szakasz idejét. Végezetül ajánl néhány technikát (parafrazálás, szegmentálás), amelyek a tolmácsok hasznára lehetnek a probléma elkerülése érdekében.

5. fejezet

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS BEMUTATÁSA

A 2., 3. és 4. fejezetekben igyekeztem a tolmácsolási univerzálékra vonatkozó, megismerésükhöz elengedhetetlen szakirodalom elméleti és gyakorlati aspektusait is bemutatni, valamint azokat a tolmácsolás során végbemenő komplex és egyidejű mentális folyamatokat részleteikben ismertetni, amelyek fizikai kivételűen, eredményei az általam tolmácsolási univerzáléként feltételezett jelenségek. Ezt a fejezetet a módszertani háttér ismertetésének szenteltem. Megfogalmazom a kutatás célját, áttekintem a kutatási hipotéziseket, jellemzem a kutatási korpuszt és a megismételhetőség érdekében pontosan leírom a kutatási módszert, amely mentén a kvantitatív és a kvalitatív elemzéseket végeztem.

5.1 A kutatás célja

A kutatásom feltáró jellegű, primer kutatás, konkrét kutatási céllal, melynek során első kézből származó információk gyűjtése, valamint kvalitatív és számszerű eredményeket produkáló kvantitatív elemzése történt. A mintavétel célja, hogy az alapsokaságot reprezentáló, de annál kisebb elemszámú sokaság vizsgálata során kapott eredményekből következtetni lehessen az alapsokaság eredményeire. A kutatás során előzetes hipotéziseket vizsgálunk, vagyis a kutatás kerete merev, jól strukturált.

A kutatás célja kettős. Mindenekelőtt arra a kérdésre keresem a választ, hogy léteznek-e tolmácsolási univerzálék. A tolmácsolási univerzálék meghatározását a fordítási univerzálék definíciójára (Baker 1996, Laviosa 1998) építem, azaz olyan közös nyelvi jelenségeket keresek, amelyek a tolmácsolás során keletkezett szövegeket jellemzik, függetlenül a tolmácsolásban résztvevő nyelvpártól, nyelvi iránytól, valamint a tolmácsolandó szöveg típusától, és nem a nyelvek közötti interferencia eredményei, hanem a tolmácsolási folyamat elkerülhetetlen velejárói. Hatásukra a tolmácsolás szövegei eltérnek a forrásnyelvi szövegektől és az eredetileg célnyelven született megnyilatkozásoktól, vagyis létrejön a tolmácsolási szöveg. Mivel a kutatási korpusz lehetőséget ad rá, összevetem a fordított és tolmácsolás szövegeket is, így jutva közelebb annak feltárásához, hogy a tolmácsolás szövegekre ontológiájuk vagy modalitásuk van-e nagyobb hatással.

A kutatás, bár empirikus, tapasztalati úton nyert információkat dolgoz fel, alapvetően elméletorientált kutatás, melynek célja, hogy javítsuk vagy bővítsük a már meglévő

tudásunkat az adott témában. A kutató személye, szubjektív véleménye, jelenléte nem befolyásolja az eredményeket.

Másodlagos célom egy olyan jól dokumentált, megismételhető, reprezentatív kutatás, amely alapja lehet későbbi ezirányú kutatásoknak, és amely ezzel párhuzamosan felhívja a tolmács-és fordítóhallgatók figyelmét a kutatások fontosságára, és ösztönzi őket a tudományos munkavégzésre.

5.2 Kutatási kérdések

Kérdéseim feltáró jellegűek, elsősorban a tolmácsolt szövegek sajátos tulajdonságainak és ezáltal a tolmácsolási szövegnek a létezését kutatják három nyelv négy kombinációjában (1. kérdés, 4. kérdés). Két kérdés (2. kérdés, 3. kérdés) arra keresi a választ, hogy a tolmácsolt szövegek a fordított szövegekhez vagy inkább a spontán beszédekhez hasonlítanak-e jobban.

1. Vannak-e a tolmácsolási szövegnek univerzális jellemzői, és ha igen, melyek ezek? (párhuzamos és összehasonlítható korpusz alapján)
2. A tolmácsolás sajátos kontextusának köszönhetően eltérnek-e, és ha igen, miben a fordítási szöveg univerzális jellemzőitől? (intermodális korpusz alapján)
3. Mihez áll közelebb a tolmácsolási szöveg: a fordítási szövegekhez vagy a beszélt nyelvi szövegekhez? (intermodális és összehasonlítható korpusz alapján)
4. Hogyan alakulnak a tolmácsolási szövegek jellemzői magyar–angol és magyar–francia nyelvpár esetén? (párhuzamos, összehasonlítható és intermodális korpusz alapján)

5.3 Kutatási hipotézisek

Saját tolmácsolási tapasztalataim, valamint a témában releváns, az előző fejezetekben bemutatott hazai és nemzetközi szakirodalom (Hitomi et al. 2004, Kajzer-Wietrzny 2012) tanulmányozása alapján a következőket tételezem fel:

1. Az eddigi szakirodalmat (Hitomi et al. 2004, Kajzer-Wietrzny 2012) olvasva az implicitációval járó műveletek – elsősorban a kihagyások és az általánosítások – nagy számát várom a tolmácsolási szövegekben. Ennek háttérben minden bizonnyal elsősorban a tolmácsolás speciális körülményei, sajátos kontextusa, nevezetesen a feladat végrehajtásához rendelkezésre álló idő rövidege és a munkamemória korlátozott kapacitása áll. Mivel azonban mediált szövegről beszélünk, ahol a célközönség megértésének segítése a mediátor

elsődleges célja, arra számítok, hogy lesznek explicitációval járó, elsősorban magyarázó szándékkal „beszúrt” kifejezések, mondatok is (Gumul 2006).

2. Továbbra is abból az alaptézisből kiindulva, hogy mind a fordítás, mind a tolmácsolás egy forrásnyelv és egy célnyelv között zajló fordítási folyamat eredménye, bizonyára lesznek olyan univerzális tulajdonságok, amelyek mindkettőre jellemzők. Az a tény azonban, hogy az egyik írott, a másik szóbeli folyamat eredménye, szükségszerűen eltéréseket okoz a két szövegtípus között. A szóbeliséggel járó korlátok, mint az időkorlát vagy a rövid távú memória limitált tárolási kapacitása nagyban befolyásolhatja a mindkét szövegre jellemző közös tulajdonságok arányát – például a kihagyások, szegmentálás (He, Boyd-Graber, Daumé 2016), egyszerűsítés jóval gyakoribb előfordulását a tolmácsolt, mint fordított szövegekben –, és az esetlegesen csak a tolmácsolásra jellemző, pontosabban csak itt kimutatható és mérhető univerzálék előfordulását, például az anticipációt. Ahogy korábban már írtam, számítok betoldásokra, esetleg konkretizációra is, de sokkal kisebb arányban, mint a fordításokban.

3. Ha valahol azt olvassuk, hogy a „tolmácsolás sajátos kontextusa”, akkor először mindenkinek az általam is említett korlátok jutnak eszébe. Nem szabad azonban megfélemlenünk ennek a sajátos kontextusnak az egyik (egyetlen?) előnyéről sem, ez pedig a paralingvisztikai dimenzió jelenléte, mely több esetben is indokolhatja, kompenzálhatja az implicitáció erősebb jelenlétét, éppen úgy, ahogy a spontán beszédhelyzetekben. Ugyanez vonatkozik a szerkesztettségre, vagy ebben a helyzetben inkább a kevésbé szerkesztettségre, ha úgy tetszik a szerkesztettség alacsonyabb fokára is. Hátterében egyrészt állhatnak az említett korlátok, másrészt nagymértékben befolyásolhatja az a tény is, hogy a tolmács jogosan számít a kontextusra, a gesztusokra, és pontosan a korlátok határainak kiszélesítése (idő- és memóriaspórolás) érdekében hagy ki néhány, a nem nyelvi kommunikációban is visszaköszönő elemet a célnyelvi szövegből. A korlátok jelenléte nélkül ugyan, de ugyanez vonatkozik az egynyelvű kommunikáció szereplőire is. Ezenkívül, mivel hangzó szöveg esetén nincs lehetőség visszaolvasásra, nincs idő a hosszas értelmezésre, a tolmácsnak „online” kell megkönnyítenie a feldolgozást. Erre a legalkalmasabb művelet a szegmentálás, amelyet beszélt nyelvben is alkalmaznak, hasonló okokból. A fentieknek megfelelően, véleményem szerint a tolmácsolási szöveg inkább a spontán hangzó beszéd jellemzőit viseli magán.

4. Az univerzálék terminus jelentése értelmében, illetve azért, mert az idő- és memóriakorlát minden nyelv és nyelvi irány esetében ugyanúgy fennáll, úgy vélem magyar, angol, és francia nyelvek és nyelvkombinációik esetén is ugyanazok a tolmácsolási univerzálék lesznek

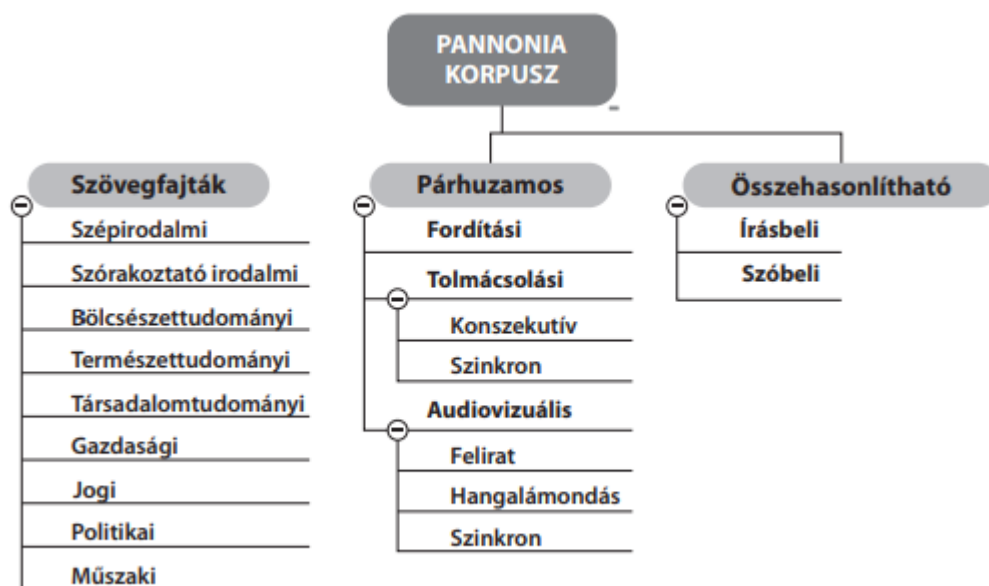
azonosíthatók, mint a korábbi, más nyelvpárokra vonatkozó kutatásokban. Az eltérés egyes univerzálék előfordulásának arányában lehet.

5.4 Kutatási korpusz

A Pannónia korpusz egy komplex, multimodális, párhuzamos és összehasonlítható komponenst is tartalmazó korpusz (4. ábra). A mai modern nyelvhasználatot tükrözi, ugyanis a korpusz építésekor kritérium volt, hogy csak 2000 után keletkezett szövegeket foglalhat magába. Nyelvek tekintetében jelenleg még az angol és a magyar hangsúlyos, de a korpusz építői tervezik más idegen nyelveken született szövegekkel (francia, német) is bővíteni a meglévő állományt.

4. ábra

A Pannónia Korpusz felépítése

Az összehasonlítható rész eredetileg is magyar nyelven született, írásbeli és szóbeli autentikus szövegeket tartalmaz. A párhuzamos korpusz három alkorpuszból – fordítási, tolmácsolási és audiovizuális – épül fel. A fordítási korpusz írásos, többségében publikált fordításokat, míg az audiovizuális korpusz szóban elhangzott beszédek feliratait, illetve mozifilmek és filmsorozatok transzkripcióval rögzített hangzó szövegét, szinkronfordítását, eredeti és fordított feliratát, továbbá dokumentumfilmek hangalámondásos fordítását tartalmazza. A tolmácsolási korpusz az EPTIC mintájára már elhangzott beszédeket és azok írásba foglalt normalizált változatát öleli fel, valamint a szinkrontolmácsolás és az írásos, fordított

szövegeket is. A korpusz számos különböző fordító, tolmács munkáját tükrözi, valamint egyetlen szerzőtől sem származik 200 000 szövegszónál több eredeti írásmű vagy fordítás.

A jelenleg 12 millió szövegszót számláló korpusz teljes egészében digitális, egy internetes felhőszolgáltatás biztosít neki tárhelyet. A szövegállomány félautomatikusan kereshető egy Excel táblázat segítségével, amelyben a kutatónak lehetősége van a szövegek szerzője, címe, kiadási éve, műfaja, szövegfajtája, illetve fordítója alapján válogatni, amennyiben nem a teljes korpuszban kíván kutatni, hanem saját paraméterek alapján szeretné összeállítani a korpuszát (Robin et al. 2016). EP szövegek esetén sajnos nincs lehetőség sem a tolmácsok, sem a fordítók szerinti válogatásra.

A korpusz kétirányú (angol–magyar, magyar–angol) intermodális, az EP felszólalásait tartalmazó komponense MIK (Magyar Intermodális Korpusz) néven került a szakirodalomba (Götz 2017). Azóta már bővült francia és német szövegekkel. Jelenleg 164 felszólalásból, 171 792 szövegszóból áll. Minden felszólaláshoz négy szövegváltozat tartozik. Az eredeti felszólalás írott, normalizált változata, ez szolgál a fordítások alapjául, a célnyelvi fordítás, a forrásnyelven elhangzott felszólalás, valamint a szinkrontolmácsolás átírata. EP szövegek esetén sajnos nincs lehetőség sem a tolmácsok, sem a fordítók szerinti válogatásra.

A statisztikai elemzésekhez használt nagyobb kutatási korpuszomat (a továbbiakban KK), valamint a kvalitatív kutatás alapját képező kisebb korpuszomat (a továbbiakban K5) a MIK korpuszból kiválasztott szövegekből építettem. Mind a KK, mind a mindössze 5–5 magyar, angol, francia forrásnyelvi szöveget és a hozzájuk tartozó három szövegváltozatot tartalmazó K5 korpusz szövegeinek kiválasztásnál egyetlen szempont vezérelt: a különböző alkorpuszok kiegyensúlyozottsága. Mivel a Pannónia Korpusz metaadatai nem tartalmaznak arra vonatkozó információt, hogy a FNY-i beszédek olvasottak vagy spontán megnyilatkozások, így mindkét típusból kerültek a kutatási korpuszba. Mindkét korpusz három alkorpuszból, egy párhuzamos, egy intermodális, illetve egy összehasonlítható korpuszból áll. A 6. táblázat a KK korpusz szószámokra vonatkozó adatait tartalmazza.

6. táblázat

Szavak száma a KK korpuszban

Párhuzamos korpusz (PKK)				Intermodális korpusz (IKK)				Összehasonlítható korpusz (ÖKK)	
EN, HU				EN, HU				EN	
ENFNYH	16361	HUFNYH	16150	ENFNYH	16361	HUFNYH(en)	16150	ENFNYH	16361
HUT	11787	ENT	17310	HUT	11787	ENT	17310	ENT	16348
FR, HU				ENFNYI	16074	HUFNYI(en)	16173	FR	
FRFNYH	16950	HUFNYH	16473	HUF	14262	ENF	22251	FRFNYH	16950
HUT	11200	FRT	19199	FR, HU				FRT	17037
				FRFNYH	16950	HUFNYH(fr)	16523	HU	
				HUT	11200	FRT	19199	HUFNYH	16431
				FRFNYI	15520	HUFNYI(fr)	16338	HUT	16217
				HUF	11250	FRF	24627		

A 6. táblázatban található rövidítések feloldása az alábbiak szerint alakul:

PKK: párhuzamos nagy korpusz

IKK: intermodális nagy korpusz

ÖKK: összehasonlítható nagy korpusz

ENFNYH/FRFNYH: angol/francia forrásnyelvi hangzó

ENT/FRT/HUT: angolra/franciára/magyarra tolmácsolt

HUFNYH(en)/HUFNYH(fr): az angolra/franciára tolmácsolt szövegekhez tartozó magyar forrásnyelvi hangzó szövegek

ENFNYI/FRFNYI: angol/francia forrásnyelvi írott

ENF/FRF/HUF: angolra/franciára/magyarra fordított

HUFNYI(en)/HUFNYI(fr): az angolra/franciára fordított magyar forrásnyelvi írott szövegekhez

(A dolgozatban szereplő összes táblázat rövidítéseinek feloldását a 3. függelék tartalmazza.)

5.5 A tolmácsok

Az Európai Parlamentben dolgozó képviselőknek az igazságosság jegyében az Európai Parlament eljárási szabályzatában foglaltak szerint joguk van ahhoz, hogy az üléseken az általuk választott hivatalos nyelven szólaljanak meg, megnyilatkozásaik hivatásos tolmácsok segítségével jutnak el a más nyelvet beszélő képviselőtársakhoz.

Az Európai Parlament tolmácsolási szolgálata a DG LINC (Directorate-General for Logistics and Interpretation for Conferences) 350 állandó tolmácsot foglalkoztat. Munkájukat

szükség esetén további 400 szabadúszó segíti. Az Európai Parlament huszonnégy nyelven dolgozik, ami 552 lehetséges nyelvpárt jelent. A hangszigetelt kabinokban, ahonnan közvetlenül látható az ülésterem, a tolmácsok két- háromfős csapatokban dolgoznak. A kutatásban „résztvevő” tolmácsok az EP hivatásos tolmácsai. Mivel a tolmácsokról nincsenek az EP honlapján információk, ezért jelen értekezés szerzője nem is rendelkezik pontos információkkal személyükre, nyelvkombinációjukra vonatkozóan. A videók alapján feltételezhetően magyar anyanyelvű tolmácsokról beszélünk, akiknek az angol és a francia B vagy C nyelvük.

5.6 Az átírók

Az elhangzott beszédek és azok tolmácsolt változatának átírását az ELTE fordító-és tolmács MA képzésének hallgatói végezték. Az átíráshoz mintaszövegek álltak az átírók rendelkezésére, és az elvek objektív és következetes alkalmazása érdekében próbaátírást is végeztek. Bár a cél a beszédprodukciók leírása (a megakadásjelenségekkel együtt), és nem javítása volt, néhol előfordult, hogy a kereshetőség megkönnyítése érdekében, meghatározott jelölés alkalmazásával, a rontott mellett a helyes szó is leírásra került. A részletes átírási elveket és jeleket a 4. és 5. függelék tartalmazza (196. 197. oldal).

Az elhangzott szövegek írott változatát és azok fordítását az EP 660 fordítója és 250 asszisztens készíti. Az alapelvek, amely mentén az átírásokat végezték nem elérhetők a nagyközönség számára.

5.7 A kutatás módszerei és lépései

A kutatás fókuszában a tolmácsok által végzett átváltási műveletek álltak. A szövegeket három, kétnyelvű párhuzamos (1), intermodális (2) és egynyelvű összehasonlítható (3) aspektusból vizsgáltam. Az összehasonlítások száma így az alábbiak szerint alakult:

- a1, angol nyelven elhangzott szövegek átírata vs magyar nyelvű tolmácsolás átírata (kétnyelvű párhuzamos)
- a2, francia nyelven elhangzott szövegek átírata vs magyar nyelvű tolmácsolás átírata (kétnyelvű párhuzamos)
- a3, magyar nyelven elhangzott szövegek átírata vs angol nyelvű tolmácsolás átírata (kétnyelvű párhuzamos)
- a4, magyar nyelven elhangzott szövegek átírata vs francia nyelvű tolmácsolás átírata (kétnyelvű párhuzamos)

- b1, angolról magyar nyelvre történt fordítások vs angolról magyar nyelvre történt tolmácsolások átirata (egynyelvű intermodális)
- b2, franciáról magyar nyelvre történt fordítások vs franciáról magyar nyelvre történt tolmácsolások átirata (egynyelvű intermodális)
- b3, magyar nyelvről angolra történt fordítások vs magyar nyelvről angolra történt tolmácsolások átirata (egynyelvű intermodális)
- b4, magyar nyelvről franciára történt fordítások vs magyar nyelvről franciára történt tolmácsolások átirata (egynyelvű intermodális)
- c1, angol nyelvre tolmácsolt vs nem tolmácsolt, autentikus angol nyelvű felszólalások átirata (egynyelvű összehasonlítható)
- c2, francia nyelvre tolmácsolt vs nem tolmácsolt, autentikus francia nyelvű felszólalások átirata (egynyelvű összehasonlító)
- c3, magyar nyelvre tolmácsolt vs nem tolmácsolt, autentikus magyar nyelvű felszólalások (egynyelvű összehasonlítható)

A párhuzamos, az intermodális és az összehasonlítható elemzés során mind a KK, mind a K5 korpusz szövegeit előbb statisztikai/gépi elemzésnek vettem alá, majd a K5 korpuszt manuálisan, kontrasztív elemzés formájában is megvizsgáltam. Itt tehát kevert módszertant (mixed-method) alkalmaztam. Korábban a kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek együttes alkalmazása ugyanazon kutatáson belül nem volt általános, a két módszertan episztemiológiai (ismeretelméleti) és ontológiai különbségei miatt (Bryman 1984, 2008), napjainkban azonban egyre elfogadottabb a kombinált használatuk, olyannyira, hogy egyesek szerint ez már egy önálló kutatási perspektíva (Small 2011: 62).

A kvantitatív kutatás célja egyes jelenségek szisztematikus vizsgálata. Statisztikai elemzést alkalmaz, számszerűsíti az adatokat, ennek köszönhetően általánosítható eredményekkel szolgál a kutató számára. Megfelelő dokumentáltság mellett bármikor megismételhető, és az eredményekből, melyek így összehasonlíthatók, következtetéseket vonhatunk le egy nagyobb sokaságra vonatkozóan.

A kvalitatív kutatás minőségi megközelítés, kis mintán alapul, az okok megértését szolgálja, célja a feltárás. Számszerű adatokkal szolgálhat ugyan (megmutatja, hogy a mintában hányszor jelenik meg az adott összefüggés), de statisztikai szempontból nem értékelhető, hiszen a minta nem reprezentatív. Az adatgyűjtés és az elemzés rugalmasabb, kevésbé standardizált, mint kvantitatív kutatás esetén. Ugyanakkor a kétféle kutatás között nincs szigorú határvonal. A kvantitatív adatok alapja kvalitatív kutatói döntés, az eredmények

értékelése is kvalitatív módon, értelmezések segítségével történik. A kvalitatív adatok pedig leírhatók számokkal.

A kutatások során mindig a megbízhatóság, a validitás és a reprezentativitás a legfontosabb elvárás. Gile 1998-as cikkében kiválóan foglalja össze, miért nehéz ezeknek az elvárásoknak megfelelni, és megoldásokat is javasol, amelyek segítségével, ha nem is teljes mértékben, de kizárhatunk néhány olyan tényezőt, amely aláásná kutatásunk validitását és/vagy reprezentativitását és/vagy megbízhatóságát.

Az adatok validitásához kapcsolódó legfontosabb gyengeség, hogy interaktív vizsgálatok esetén a válaszokat „mesterségesen váltják ki”, és a válaszadókat nagy mértékben befolyásolja a kérdésfeltevés módja, az interakció a megkérdezettek és a kérdező között, valamint az, hogy mit gondol a válaszadó azzal kapcsolatban, hogy a válaszai alapján hogyan vélekednek róla. A válaszadók szubjektív valóságészlelése is félrevezető lehet. A validitási problémák még súlyosabbak lehetnek kísérlet esetén, különösképpen hipotézistesztelés során, illetve olyan kutatásoknál, amelyeket nem tolmácsok végeznek. Általában kifogásolják a tolmácsolókkal vagy képzéssel nem rendelkező amatőrökkel végzett kutatásokat. Kétségeiket fejezik ki a "valós" tolmácsolási feladatok és kísérleti vizsgálatok feladatai közötti összehasonlíthatósággal, valamint az olyan szövegekkel kapcsolatban, amelyeket mesterségesen állítottak össze, hogy bizonyos nyelvi jellemzőkben gazdag legyen. Esetleg azt kifogásolják, hogy laboratóriumi körülmények között nem biztos, hogy a tolmácsok látják a beszélőt, ennek következtében nem érzik a valós konferencia atmoszféráját.

Saját kutatásom nem interaktív, hanem megfigyeléses vizsgálat autentikus környezetben, valós tolmácsolási feladattal, hivatásos, végzett, gyakorlott tolmácsokkal, ahol a kutató személye nem befolyásolja a résztvevőket, hiszen nem is szereplője az adott tolmácsolási helyzetnek.

Ami az adatok reprezentativitását illeti, a minták tolmácsoláskutatásban általában igen kisméretűek. Kisméretű mintán a statisztikai eljárás csak részben ellensúlyozza az egyéni eltéréseket. Az a tény, hogy a minta nem random, alááshatja a rajta végzett statisztikai teszt érvényességét, nem zárja ki az elfogultságot, így az is lehetséges, hogy nem az átlagpopulációra vonatkozik. A minta gyakran a legkönnyebben elérhető alanyok produkciója. A tolmácsolási körülmények sokfélék lehetnek számos paraméter tekintetében: a beszéd témája, a tolmács előzetes tudása a témáról, a beszéd sebessége, fáradtság, motiváció, munkakörülmények stb. Ezért az általánosítás kockázatos lehet. Az egyéni tolmácsolási teljesítmény időbeli változása szintén korlátozhatja egyes kísérletek reprezentativitását. Ezen változók mindegyikét nagyon nehéz kontrollálni, ez saját kutatásomra is rányomja a bélyegét,

hisz korpuszom kizárólag politikai beszédek tartalmaz, azaz következtetéseket csak a politikai beszédek tolmácsolására vonatkozóan vonhatok le az eredményekből. Ugyanakkor, ha végigtekintünk a felsorolt változókon, szinte ki is jelenthetjük, hogy a teljes, szó szoros értelemben vett reprezentativitás egy-egy kutatás keretein belül nem megvalósítható.

A validitással kapcsolatos problémák megoldása az interaktív megfigyeléses tolmácsoláskutatásban lényegében ugyanaz, mint egyéb tudományágak kérdőíves vagy interjúalapú tanulmányaiban, ezért ezekben a tudományágakban kidolgozott módszerekkel, stratégiákkal lehet küzdeni ellenük. A kísérletekben problémásabb a validitási kérdések megoldása. Túl kevés adat áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy megállapításokat tegyünk pl.: a diákok és profi tolmácsok teljesítményére vonatkozó adatok összehasonlításával kapcsolatban, aktív nyelvre vs passzív nyelvre tolmácsolás között. Gile úgy gondolja, hogy nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, ahogy a jelenség megtörténik, mint pl.: a megfigyelésekben. A kísérletek mesterséges környezetet kreálnak. Szerinte észszerűnek tünne olyan kísérletek tervezése, amelyek során a gyakorló szakemberek szerint releváns tényezőket is figyelembe veszik. Másik lehetőség a probléma megoldására: összehasonlítani a kísérleti és a valós körülmények között mért eredményeket és tanulmányozni a lehetséges különbségek irányát és amplitúdóját.

Nem könnyű a megoldás a reprezentativitási problémákra sem, mert a minták kicsik, a munkakörülmények sokfélék lehetnek, épp úgy, mint a tolmácsok egyéni paraméterei. Gile szerint a legjobb megoldás erre a problémára a replikáció. Lehet, hogy a replikáció csak részleges (pl: más feltételek), de olyan adatokat generál, amelyek legalább az eredeti adatokkal összehasonlíthatóak. A kutatókat azonban kevésbé érdeklik a replikációk. Gile abban bíz, hogy a helyzet megváltozik, ha kutatóközpontok és programok jönnek létre.

Gile azzal a gondolattal zárja cikkét, hogy a megfigyeléses és kísérleti tanulmányokra egymást erősítő, sokkal inkább, mint egymást kizáró lehetőségként kell tekinteni. Egyes problémák könnyebben kezelhetőek a megfigyelés segítségével, míg mások a kísérleti kutatásokkal.

A megbízhatóság érdekében a szövegelemzést kettős kódolással (Károly 2002) végeztem, azaz felkértem egy második személyt, hogy az előzetesen meghatározott szempontokat figyelembe véve elemezze a korpusz szövegeit.

5.7.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés

A számítógépes elemzés elsősorban az első és negyedik kutatási kérdésre vonatkozó válaszadást segítette, vagyis, hogy felfedezhetőek-e statisztikailag is kimutatható eltérések a

forrásnyelvi és az eredetileg célnyelven született, valamint a célnyelvre tolmácsolt szövegek között. Az eddig végzett kutatások nagy része is számítógépes elemzéseket használt, ezért az így kapott adatok könnyen összevethetők a korábbi vonatkozó eredményekkel. A statisztikai elemzést a Wordsmith Tools 6.0 segítségével végeztem. A WordSmith Tools egy elsősorban nyelvészek számára készített, a korpusznyelvészet területén használatos szoftvercsomag. A szoftver 80 nyelvet kezel és Windows alapú. Az interneten bárki számára hozzáférhető, ingyenesen letölthető. A kutatás kezdetekor a 6.0 verziót használtam, és a későbbiekben is kitarítottam mellette, de mindenképpen meg kell említeni, hogy azóta már a 8.0 változat is létezik. A programon belül három lehetőség közül választhatunk, mindhárom txt. fájlokat (egyszerű szöveg) kezel. A Concord használatához meg kell adni egy keresőszót, amelyet a program az összes kiválasztott szövegfájlban megkeres, majd hozzáférést biztosít a keresett szó kollokátumaira vonatkozó információkhoz. A WordList egy vagy több szövegfájl alapján generál szólistákat. A szavak listája ábécé és gyakorisági sorrendben jelenik meg. A KeyWords célja a kulcsszavak megkeresése, azonosítása az adott szövegben. Ehhez összehasonlítja a szövegben szereplő szavakat egy referenciakészlettel. Minden olyan szó, amelyet a szövegben gyakorisága szerint kiemelkedőnek talál „kulcsszónak” számít. A kulcsszavakat előfordulásuk sorrendjében mutatja be. Ezen a programon belül tudok a szövegek statisztikai adataira (többek között szövegszavak száma, különböző szóalakok, különböző szóalakok és összes szó aránya, különböző szóalakok és összes szó arányának standardizált változata, mondatok átlagos szószáma, mondatok átlagos szószámának standardizált változata stb) keresni. A listákat későbbi felhasználásra szerkeszthetjük, kinyomtathatjuk, átmásolhatjuk a szövegszerkesztőbe vagy elmenthetjük szöveges fájlként.

Első lépésben a szavak számát vizsgáltam. A fordított szövegek esetében a célnyelvi szövegek megnövekedett szószámát explicitációként definiálja a szakirodalom (Klaudy 1999), de nem szabad elfelejteni, hogy az eltéréseket a fordításban résztvevő nyelvek rendszerének különbségei is okozhatják.

Második lépcsőként a mondatok számának változását figyeltem meg. Ez ugyanis a szavak számával ellentétben már csak a tolmácsok által végzett átváltási műveletekre utal.

Ezt követően az átlagos mondathosszúságot elemeztem, hisz korábbi kutatások (Laviosa 1998) azt állapították meg, hogy a fordított szövegek mondatainak átlagos hosszúsága nagyobb, mint az eredetileg célnyelven született szövegeké

Végül a szótípusok és szövegszók (*type/token*) standardizált arányát vizsgáltam. A szövegben megtalálható különböző szavak és az összes szó előfordulásának aránya a szókinés gazdagságát és a lexikai változatosságát mutatja. Baker (1995) és Laviosa (1998) is úgy

találták, hogy a fordított szövegekben ez az arány alacsonyabb, mint az eredeti, célnyelven született szövegekben.

Mind a négy részelemzésnél arra voltam kíváncsi, hogy a tolmácsolt szövegekre is érvényesek-e a fordított szövegek elemzéséből következő megállapítások. Előzetes elvárásaim szerint ellentétes eredményekre számítok, hiszen ahogy az a hipotézisekből is kiderült, a tolmácsolási helyzet speciális jellemzői (idő- és memóriakorlát) nem kedveznek a körmondatokban történő hosszas magyarázásoknak, sem a gazdag és változatos szókészlet megnyilvánulásának.

5.7.2 Kvalitatív (manuális) elemzés

A kontrasztív szövegelemzés során mondatonként vettem sorra a tolmácsok által végrehajtott műveleteket, melyeket Klaudy (2018) átváltási műveletnek hív, és az alábbiakban definiál:

az átváltási művelet összefoglaló terminus mindazokra a rendszerszerű és rutinszerű műveletekre, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, nyelvhasználatának és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket (Klaudy 2018: 4).

A szakirodalom nem egységes a fordítók által végzett műveletek terminológiáját illetően. Egyesek eljárásnak (*procedure*), technikának (*technique*), módszernek (*method*), eltolódásnak (*shift*), mások stratégiának (*strategy*), transzformációnak (*transformation*), taktikának (*tactic*), transzfernek (*transfer*) nevezik. Ez utóbbi terminust azért kifogásolják, mert ténylegesen nem viszünk át semmit a célnyelvi szövegbe a forrásnyelvi szövegből. A „transzformáció” használata az orosz szakirodalomban terjedt el, míg a „shiftet” az angolszász országokban alkalmazzák leginkább, de ott is csak a nyelvi rendszerbeli különbségek miatt végzett műveletekre. A shift magyar megfelelője, az „eltolódás”, sokak szerint negatív felhanggal bír. A „stratégia” szót általában az automatikus és tudatos műveletekre is használják, pedig Klaudy véleménye szerint, ezt inkább az utóbbiak számára kellene fenntartani. Chesterman (2005) a terminológiai zavar kiküszöbölése érdekében a „megoldási típus” (*solution type*) terminus használatát javasolta (Klaudy 2018).

Tolmácsolástudományban a stratégia terminus terjedt el. Li (2015) 2015-ben megjelent cikkében átfogó képet ad a tolmácsolási stratégiákról. Először Oléron és Nanpon (1963/2002) használták a terminust a 60-as években: „a különböző kompromisszumokat magukban foglaló

stratégiák segítségével kontrollálhatjuk a helyzetet, ha az időbeli korlátok túlzottá válnak”¹³. A tolmácsolási stratégiákról Barik (1971) és Wilss (1978) írtak elsőként részletesebben, majd a teljesség igénye nélkül, Kohn és Kalina (1996), Riccardi (1995, 2005) és Liontou (2012). A tolmácsolási stratégiákat különböző perspektívákból, például különböző változóktól függően vizsgálták. Meuleman és van Besien (2009) az extrém beszédhelyzetekben használt, Riccardi (1995) a nyelvi nehézségek leküzdésére alkalmas stratégiákat elemezte, míg Donato (2003), Bartłomiejczyk (2006) vagy Liontou (1996) a hivatásos tolmácsok és a tolmácsolók által használt stratégiákról értekeztek.

A tolmácsolási stratégiák legfontosabb jellemzői:

- Célorientáltak és szándékosak.
- Lehetnek tudatosak és nem tudatosak, de sikeres, gyakori használattal automatikussá válhatnak (Zanetti 1999: 90). Ha automatikusan aktiválódnak, csökkentik a kognitív telítettséget, ekkor képes a tolmács felülkerekedni a korlátain, és legjobban felhasználni a rendelkezésre álló feldolgozókapacitást. Az tudatos és nem tudatos stratégiák egyik felosztása a tudásalapú (*knowledge-based*) és készségalapú (*skill-based*) stratégiák megkülönböztetése. Az előbbi tudatos elemző folyamatok, míg utóbbi az internalizált és automatizált procedurális tudás eredménye (Riccardi 2005). Moser-Mercer (1997) 1997-es kutatásában azt találta, hogy a tapasztalt tolmácsok teljesítménye sokkal automatikusabb és kevésbé tudatos, mint a kezdőké.
- Egyes tolmácsolási stratégiák jelen vannak az egynyelvű kommunikációban is, ilyenek pl. a javítás (*repair*), következtetés (*inference*), várakozás (*waiting*), míg mások, mint az anticipáció (*anticipation*), tömörítés (*compression*), hozzáadás (*addition*), kihagyás (*omission*), sorrend felcserélése (*changing order*) kifejezetten a tolmácsolásra jellemzők.
- Egyidőben több stratégiát is lehet használni. pl.: a chunking vagy a szegmentáció gyakran együtt jár az anticipációval.
- A stratégiák használata együtt járhat információ-, hitel- és/vagy hatásvesztéssel, idő és feldolgozókapacitás hátrányára.

Gile (2009: 201) a „stratégia” helyett a „taktika” terminust használja. A szakirodalom szinonimaként kezeli őket, pedig Gambier (2010: 412) szerint más-más felhangjuk van: a

¹³ „[...] we can talk of strategies designed to try to control the situation and involving compromises [...] when time constraints become excessive.” (Oléron és Nanpon 1963/2002: 49)

stratégia tervezett, explicit, célorientált folyamat, míg a taktika helyben alkalmazott lépések sorrendje. A stratégiát a taktikák használatával érjük el.

Jelen értekezés szerzője a stratégiát egy „magasabb szintű törekvésként” definiálja. Tolmácsolásban ilyen magasabb szintű cél a memória telítettségének csökkentése, a feldolgozókapacitás növelésére való törekvés stb. A stratégiákat átváltási műveletek segítségével valósíthatjuk meg (kihagyás, összefoglalás, szegmentálás), amelyek lehetnek tudatosak és nem tudatosak, gyakorlással válhatnak automatikussá, a műveletek eredményeként pedig megjelennek az univerzális szövegtulajdonságok: implicitás, egyszerűbb szöveg stb.

A tolmácsok által végzett műveleteket lexikai és grammatikai műveletekre osztottam. A lexikai műveletek csoportjába a lexikai egységeket vagy kifejezéseket érintő, valamint a két nyelv lexikai rendszerében rejlő különbségek miatt szükséges műveletek tartoznak: jelentések differenciálása és konkretizálása, jelentések generalizálása, jelentések összevonása, jelentések felbontása, jelentések kihagyása, jelentések áthelyezése, jelentések felcserélése és antonim fordítás, teljes átalakítás, kompenzáció. A grammatikai műveletek csoportjába a mondat-egységek vagy mondatok szerkezetét érintő, és a két nyelv grammatikai rendszerére jellemző különbségek miatt alkalmazott műveleteket soroljuk: grammatikai konkretizálás, grammatikai generalizálás, grammatikai felbontás, grammatikai összevonás, grammatikai felemelés, grammatikai lesüllyesztés, grammatikai betoldás, grammatikai kihagyás, grammatikai áthelyezés, grammatikai csere (Klaudy 2018). Ezt követően az azonosított grammatikai és lexikai átváltási műveleteket, szintén Klaudy (1997) tipológiája alapján, explicitációs és implicitációs csoportba soroltam aszerint, hogy milyen eltolódásokat hoztak létre a szövegben. Klaudy az explicitációt és az implicitációt a fordítói műveletek átfogó „szuperkategóriáinak” (2004: 72) nevezi. Előbbihez sorolja a lexikai konkretizálást, felbontást és betoldást, valamint a grammatikai konkretizálást, felbontást, felemelést és betoldást míg utóbbihoz a lexikai általánosítást, összevonást és kihagyást, valamint a grammatikai általánosítást, összevonást és kihagyást. A grammatikai és lexikai áthelyezések, cserék explicitációs és implicitációs kategóriába való besorolásáról Robin alapján (2014) attól függően döntöttem, hogy a fordítók műveleteinek eredményeképpen „hangsúlyosabb, egyértelműbb, kifejtettebb közlés jön létre, vagy ennek ellenkezője (Robin 2014: 99)”.

Az explicitációval és implicitációval járó átváltási műveleteket további három alkategóriába soroltam szintén Robin (2014) tipológiája alapján. Megkülönböztettem tehát kötelező szabálykövető explicitációs/implicitációs műveleteket, fakultatív normakövető, illetve fakultatív stratégiakövető explicitációs/implicitációs műveleteket.

A kötelező kategóriába azokat a műveleteket soroltam, amelyek mellőzése nyelvtanilag értelmetlen mondatot eredményezne. A fakultatív normakövető műveletek azok a fordítói beavatkozások, amelyek olyan rendszerességgel fordulnak elő, hogy normaként értelmezhetők. A stratégiakövető műveletek pedig azok a műveletek, amelyek segítségével (1) olyan jelentés fogalmazódik meg expliciten a célnyelvi szövegben, amely az eredetiben nem volt benne; (2) az eredeti szövegben impliciten megfogalmazott információ a fordításban nyíltan kifejeződik; (3) a forrásnyelvi szöveg egy eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban. A vizsgálatban azonban csak és kizárólag a normakövető és stratégiakövető explicitációra/implicitációra koncentráltam, a kötelező kategóriát elhagytam, hiszen ott a tolmácsnak nincs választása, a két nyelvrendszerbeli különbségei miatt el kell végeznie az adott átváltási műveletet.

6. fejezet

EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A következő oldalakat az eredmények ismertetésének szentelem, a könnyebb áttekinthetőség érdekében és a szakirodalmi bemutatás módját követve három különböző fejezetben: párhuzamos (6. fejezet) / intermodális (7. fejezet) / összehasonlítható (8. fejezet) korpuszon végzett elemzés eredményei és következtetések címmel. Első lépésként mindig a WordSmith Tools 6.0 verziójának elemző programjával elvégzett statisztikai, ezt követően pedig a manuálisan kivitelezett kvalitatív elemzés adatait összegzem táblázatos formában mindkét vizsgált nyelvpárra (magyar–angol, magyar–francia), és mind a négy nyelvi irányra. Ahol lehetőségem adódik rá, az eredményeket példákon keresztül is szemléltetem. Minden alfejezet végén összegzem a megállapításokat és levonom az általános következtetéseket.

**A PÁRHUZAMOS KORPUSZON VÉGZETT ELEMZÉS EREDMÉNYEI ÉS
KÖVETKEZTETÉSEK**

A párhuzamos korpuszon végzett kutatás egyik fő kérdése, hogy léteznek-e a fordítási univerzálék mintájára tolmácsolási univerzálék, azaz minden tolmácsolt szövegre jellemző közös tulajdonságok. Előzetes elvárásaim szerint a tolmácsolt szövegek egyszerűbbek, mint forrásnyelvi megfelelőik. Az egyszerűsítés elsősorban a szavak, mondatok számának, a mondatok átlagos hosszúságának, valamint a szótípus/szövegszó arány csökkenésében érhető tetten, így a statisztikai elemzés ezekre az adatokra koncentrál. A kontrasztív elemzéstől az implicitációval járó műveletek – elsősorban a kihagyások és az általánosítások – erőteljes jelenlétét várom a tolmácsolási szövegekben. Mindeközben nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a tolmácsolás is mediált szöveg, ahol a mediátor legfontosabb törekvése a célközönség megértésének segítése, ezért arra számítok, hogy lesznek explicitációval járó, elsősorban magyarázó szándékkal beszúrt kifejezések, mondatok is.

6.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés

A statisztikai elemzést, a reprezentativitás és a szakirodalmi összehasonlíthatóság miatt, egy nagyobb, a KK korpusz párhuzamos alkorpuzán (a továbbiakban: PKK) végeztem, melynek méretét a MIK korpuszban található magyarról franciára tolmácsolt szövegek szószáma határozta meg (a korpusz kiegyensúlyozatlansága miatt ebből volt a legkevesebb). Az angol és francia, illetve az angol tolmácsolt szövegekhez tartozó magyar forrásnyelvi hangzó

szövegeket is igyekeztem úgy válogatni, hogy szószám vonatkozásában hasonlóak legyenek. A magyar forrásnyelvi hangzó szövegekből két korpuszt építettem, az egyik az angolra, a másik a franciára tolmácsolt szövegek magyar forrásnyelvi beszédeit tartalmazza. A PKK korpusz szavainak száma a következőképpen alakul:

Magyar (magyar–francia nyelvpárhoz) forrásnyelvi hangzó szövegek (a továbbiakban: HUFNYH(fr): 16 473

Magyar (magyar–angol nyelvpárhoz) forrásnyelvi hangzó szövegek (a továbbiakban: HUFNYH(en): 16 150

Angol forrásnyelvi hangzó szövegek (a továbbiakban ENFNYH): 16 361

Francia forrásnyelvi hangzó szövegek (a továbbiakban FRFNYH): 16 950

Mivel a PKK korpuszon végzett statisztikai elemzések nem minden esetben mutattak egyértelmű tendenciát, az általános következtetések levonása érdekében a kvalitatív kutatás alapját képező, 5-5 magyar, angol és francia szövegekből álló kisebb korpuszon (a továbbiakban: PK5) is elvégeztem a statisztikai elemzést.

6.1.1 Szavak száma

A statisztikai elemzés első lépéseként a szavak számát vizsgáltam. A PKK korpusz eredményeit a 7. táblázat, a PK5 korpusz eredményeit pedig a 8. táblázat foglalja össze.

A 7. és 8. táblázatban található rövidítések feloldása az alábbiak szerint alakul:

HUT: magyarra tolmácsolt szövegek

ENT: angolra tolmácsolt szövegek

FRT: franciára tolmácsolt szövegek

EN→HU: angolról magyarra

HU→EN: magyarról angolra

FR→HU: franciáról magyarra

HU→FR: magyarról franciára

FNYH1: forrásnyelvi hangzó szöveg 1 (a K5 korpusz első FNY-i szövege)

T1: tolmácsolt szöveg 1 (a K5 korpusz első FNY-i szövegének tolmácsolt változata)

(A dolgozatban szereplő összes táblázat rövidítéseinek feloldását a 3. függelék tartalmazza.)

7. táblázat

PKK: Szavak száma

PKK			
EN, HU nyelvpár			
ENFNYH	16 361	HUFNYH(en)	16 150
HUT	11 787	ENT	17 310
FR, HU nyelvpár			
FRFNYH	16 950	HUFNYH(fr)	16 473
HUT	11 200	FRT	19 994

8. táblázat

PK5: Szavak száma

PK5				
	EN→HU	HU→EN	FR→HU	HU→FR
FNYH1	159	108	467	238
T1	87	150	303	250
FNYH2	160	145	242	250
T2	126	162	168	272
FNYH3	178	140	430	296
T3	117	238	300	415
FNYH4	156	149	288	174
T4	120	151	250	271
FNYH5	174	124	176	157
T5	122	134	105	197

A 7. és 8. táblázatokból jól látható, hogy angolról/franciáról magyarra történő tolmácsolás során csökken, míg magyarról angolra/franciára tolmácsolás során nő a szavak száma. Pusztán csak ezekből az adatokból azonban nem érdemes hosszú távú következtetéseket levonni a tolmácsolási műveletekkel kapcsolatban. Itt jóval valószínűbb, hogy nem ezek, hanem a nyelvek tipológiai különbségei okozzák az eltéréseket. A magyar szintetikus nyelvként a szótóhoz illesztett toldalékokkal fejezi ki a nyelvtani viszonyokat, míg az

analitikus angolban és franciában minden funkciónak külön szó felel meg (Klaudy 2007), következésképp, amit a magyar képes egy szóban kifejezni, azt az angol/francia előfordulhat, hogy csak két, esetleg több szóval tudja leírni. Az a tény, hogy mindkét idegen nyelv esetén így alakultak a számok, tovább erősíti ezt a feltételezést.

6.1.2 Mondatok száma

A statisztikai elemzés második lépéseként egybevettem a PKK korpuszban található forrásnyelvi és tolmácsolt szövegek mondatainak számát. Az eredményeket a 9. táblázat foglalja össze.

9.táblázat

PKK: Mondatok száma

PKK			
EN, HU nyelvpár			
ENFNYH	634	HUFNYH(en)	924
HUT	620	ENT	860
FR, HU nyelvpár			
FRFNYH	751	HUFNYH(fr)	898
HUT	760	FRT	1011

A számok ellentétes tendenciákat mutatnak a nyelvpárok között. Míg angol és magyar nyelvpárban mindkét nyelvi irányban (ENFNYH→HUT/634→624; HUFNYH(en)→ENT/924→860) történő tolmácsolás során csökken a mondatok száma a forrásnyelvi hangzókhöz képest, addig francia és magyar nyelvpár (FRFNYH→HUT/751→760, HUFNYH(fr)→FRT/898→1011) esetén nő.

Mivel a PKK korpusz adatai nem tettek lehetővé általános érvényű következtetéseket a tolmácsolt szövegek egyszerűbb jellegére vonatkozóan, a PK5 korpusz adatait hívtam segítségül, melyeket a 10. táblázatban ismertetek.

10. táblázat
PK5: Mondatok száma

PK5				
	EN→HU	HU→EN	FR→HU	HU→FR
FNYH1	9	7	20	7
T1	8	3	17	12
FNYH2	9	6	10	15
T2	10	4	11	15
FNYH3	9	7	27	16
T3	8	6	31	11
FNYH4	8	5	14	14
T4	5	2	12	14
FNYH5	8	10	9	10
T5	12	6	7	12

A részletes adatokból már jobban megállapítható, hogy az esetek többségében (20/12; 60%) csökken, az esetek kevesebb, mint felében (20/6; 30%) nő a tolmácsolt szövegek mondatainak száma az eredetihez képest. Két alkalommal (10%) nem változik a mondatok száma.

A mondatok számának csökkenését okozhatja, hogy a tolmácsok az üzenet szempontjából felesleges mondatokat kihagyják, a nem releváns részeket összefoglalják, azaz egyszerűsítenek (lásd (1) példa).

(1) (a) Francia FNY hangzó: **Et je me réjouis en particulier** que cet accord **donne** à nos programmes **tous les moyens** de ses ambitions, en lui **donnant** notamment **accès aux instruments** d'Invest EU. Il faudra s'assurer que la plénière le confirme **demain**.

(1) (b) Magyarra tolmácsolt: Ez a megállapodás minden eszközt megad ennek az iparágnak és biztosítani kell azt is, hogy a plenáris ülés ezt megszavazza.

Az (1) példában a tolmács kihagyta az általa kevésbé fontosnak tartott, így például a beszélő személyes véleményére, érzéseire vonatkozó mondatrészeket (*Et je me réjouis en particulier, magyarul: És kimondottan örülök annak*), a kétszer is elhangzó, (a beszélt nyelvre jellemző) redundánsnak (*donne tous les moyens, magyarul: minden eszközt megad; donnant accès aux instrument, magyarul: hozzáférést ad az eszközökhöz*), majd a feleslegesnek ítélt információt

(*demain, magyarul: holnap*), hiszen az adott kontextusban minden résztvevő számára egyértelmű, hogy mikor lesz a soron következő szavazás, majd egyetlen mondattá vonta össze a két egymást követő mondatot.

A mondatok számának növekedésének háttérében ezzel szemben állhat az az egyszerű tény is, hogy az előadók gyakran előre megírt szövegeket olvasnak fel, melyeket írott természetüknél fogva a tudatos szerkesztés, a jól formáltság, a teljes mondatok túlsúlya és igen gyakran a többszörösen összetett alá- és mellérendelt mondatok jellemeznek, ezért a tolmácsok ezeket a hosszabb és összetettebb forrásnyelvi mondatokat több, rövidebb, egyszerűbb célnyelvi mondatra bontják, szegmentálnak (szalámitechnika), így segítve a feldolgozást (lásd (2) példa).

(2) (a) Angol FNY hangzó: **The hypocrisy** of the imperialist powers and their double-speak **about human rights** is demonstrated most graphically behind the wire in Guantánamo Bay. The WikiLeaks files have now given an even clearer picture of the grossest abuses of human rights **that have taken place there the widespread use** of waterboarding, other forms of **brutal torture to extract confessions and information**.

(2) (b) Magyarra tolmácsolt: Az imperialista hatalmak kettős mércéje a legjobban hogy látható? A guantánamói szögesdrót mögött. A WikiLeaks fájlok világosabb képet adtak a lehető legsúlyosabb emberjogi sértésről. Például vízbe lenyomták az érintetteket, kínzással próbálták őket **szóra bírni**.

A (2) példában a forrásnyelvi angol hangzó beszéd két, hosszú, összetett, grammatikailag is tökéletesen felépített mondatot tartalmazott. A tolmács, azon túl, hogy kihagyott egyes részeket (*the hypocrisy, magyarul: képmutatás; about human right, magyarul: az emberi jogokról; that have taken place there, magyarul: amikre ott sor került; the widespread use, magyarul: széles körű használat; brutal: brutális*) és összefoglalt (*to extract confessions and information, magyarul: vallomásokat és információt kihúzni*→*szóra bírni*), azaz egyszerűsített négy rövidebb, célnyelvi mondatban fogalmazta meg a beszélő megnyilatkozását, és nem hogy elvett, de az első állító forrásnyelvi mondat kérdő mondattá alakításával, valamint a második célnyelvi mondat kreatív kiemelésével, még meg is erősítette az üzenet fontosságát.

6.1.3 Átlagos mondathosszúság

A szószámban mért átlagos mondathosszúságra vonatkozó eredményeket a 11. táblázat tartalmazza.

11. táblázat
PKK: Átlagos mondathosszúság

PKK			
EN, HU nyelvpár			
ENFNYH	25,8	HUFNYH(en)	17,47
HUT	19,01	ENT	20,12
FR, HU nyelvpár			
FRFNYH	22,56	HUFNYH(fr)	18,50
HUT	14,73	FRT	18,99

Az adatok szerint magyarra történő tolmácsolás során csökken (ENFNYH→HUT/25,8→19,01; FRFNYH→HUT/22,56→14,73), míg idegen nyelvre történő tolmácsolás során nő (HUFNYH(en)→ENT/17,47→20,12; HUFNYH(fr)→FRT/18,50→18,99) a mondatok átlagos hosszúsága a forrásnyelvi hangzó szövegekéhez képest. Az eltérések ismételten a szavak számánál már említett okból, a két nyelv tipológiai különbségeiből fakadnak.

12. táblázat
PK5: Átlagos mondathosszúság

PK5				
	EN→HU	HU→EN	FR→HU	HU→FR
FNYH1	18	13,38	24,45	34
T1	12,29	29,60	17,71	20,62
FNYH2	19,88	18,13	29,11	16,73
T2	14,11	20,38	15,27	19,53
FNYH3	25,43	17,25	17,41	19,63
T3	14,63	22,45	10	28
FNYH4	17,33	12,39	21,5	17,6
T4	19,47	36,50	20,83	25,27
FNYH5	19,44	23,35	23	12,08
T5	10,17	21,83	15	14,71

A 12. táblázat, mely a PK5 szövegekre lebontott adatait mutatja, megerősíti a PKK korpusz eredményeit. Látható, hogy három esettől (EN→HU/17,33→19,47; HU→EN/23,35→21,83; HU→FR/34→20,62) eltekintve, ugyanaz a tendencia érvényesül. Utánanézttem a nagyobb csökkenést mutató kivétel okának, és azt találtam, hogy a forrásnyelvi hangzó szöveg három több soros, komplex mondatot tartalmazott, amelyet a tolmács az előbbi, mondatok számánál tett megállapításoknak megfelelően minden esetben legalább két, de egy alkalommal négy rövidebb mondattá bontott fel. Ez a szavak és mondatok számának növekedése mellett rövidebb mondathosszúságot eredményezett (lásd (3) példa).

(3) (a) Magyar FNYI hangzó: Azt gondolom, hogy köszönettel tartozunk [öö] Berès képviselő [ö] asszonynak, hogy [ö] kezdeményezte, lehetővé tette részben azt, hogy rácsatlakozzunk az ILO [ö] kezdeményezésére, részben azt, hogy [ö] magunk is elgondolkozzunk azon, hogy mi minden teendőnk van egy olyan munkavállalói réteggel, melynek [ö] a körülményeiről sokszor nem is tudunk eleget, ha pedig ö tudunk valamit, azok inkább... [ö ö] inkább elkeserítőek.

(3) (b) Franciára tolmácsolt: Je pense qu'il nous faut remercier Madame Berès d'avoir été à l'origine de ce débat. Et ici je voudrais dire qu'il faudrait se joindre à l'initiative de l'OIT et d'autre part nous avons aussi [nous devons aussi] réfléchir à nos tâches concernant les travailleurs les travailleurs domestiques. Nous ne savons [n'en savons pas] suffisamment. Nous ne savons pas dans quelles circonstances ils sont employés et quoique nous sachions il y a des faits tout à fait déprimants.

6.1.4 Szótípusok és szövegszók aránya (*Type/token ratio, TTR*)

Az elemzés ezen szakaszában az angol/magyar/francia forrásnyelvi, és az ezekre a nyelvekre tolmácsolt szövegekben található szótípusok és szövegszók standardizált (ezer szóra számított) arányát vizsgáltam. A szótípusok (a szövegben előforduló különböző szavak) és szövegszók (az összes szó) aránya hasznos statisztikai adat, fontos információkkal szolgál a szövegek lexikai változatosságát, szókincsét illetően. Minél magasabb a szótípusok aránya az összes szövegszó számához képest, annál változatosabb a szöveg szókészlete. Az elemzés adatait a 13. táblázat tartalmazza.

13. táblázat

PKK: Szótípusok és szövegszók aránya

PKK			
EN, HU nyelvpár			
ENFNYH	41,41	HUFNYH(en)	52,64
HUT	51,38	ENT	38,43
FR, HU nyelvpár			
FRFNYH	43,51	HUFNYH(fr)	57,64
HUT	54,07	FRT	39,18

A 13. táblázat szerint a magyarról angolra/franciára tolmácsolt szövegek szótípus/szövegszó aránya alacsonyabb a magyar forrásnyelvi szövegeknél (HUFNYH(en)→ENT/52,64→38,43; HUFNYH(fr)→FRT/57,64→39,18), míg angolról/franciáról magyarra tolmácsolt szövegek esetén nagyobb az idegen forrásnyelvi szövegek szótípus/szövegszó arányánál (ENFNYH→HUT/41,41→51,38; FRFNYH→HUT/43,51→54,07). Ez az eredmény elsősorban a nyelvek közötti tipológiai eltéréseket tükrözi: a magyar nyelv nagyobb lexikai változatosságára utal. Erre további bizonyítékként szolgál – igaz, nem képezi a párhuzamos elemzés részét – a forrásnyelvi szótípusok és szövegszók arányának összehasonlítása. A magyar forrásnyelvi szövegek értékei (52,64/57,64) jóval magasabbak, mint az angol (41,41), vagy a francia forrásnyelvi szövegeké (43,51).

14. táblázat

PK5: Szótípusok és szövegszók aránya

PK5				
	EN→HU	HU→EN	FR→HU	HU→FR
FNYH1	68,52	81,31	52,97	64,14
T1	79,7	62,84	66,45	55,97
FNYH2	58,49	72,41	54,58	71,71
T2	74,02	57,67	70,24	52,9
FNYH3	61,24	74,64	43,4	66,24
T3	53,44	53,44	62,33	53,9
FNYH4	68,59	67,79	56,48	77,27
T4	73,55	58,22	57,6	56,12
FNYH5	65,14	78,23	64,13	70,06
T5	78,23	65,65	76,19	56,8

A PK5 korpusz szövegekre lebontott eredményei, egy kivételtől eltekintve (FNYH3→T3/61,24→53,44), megerősítik a PKK korpusz elemzése során tett megállapításokat.

6.2 Kvalitatív (manuális) elemzés

6.2.1 Átváltási műveletek

A kvalitatív elemzést, manuális jellegéből adódóan, csak a kisebb PK5 korpuszon tudtam elvégezni. Első lépéseként Robin (2018) átváltási műveletekre kidolgozott tipológiája alapján azonosítottam a fordított és tolmácsolt szövegekben fellelhető fakultatív – normakövető és stratégiakövető – műveleteket. Korábbi kutatások (Makkos és Robin 2012; Robin 2018) kimutatták, hogy a kötelező műveletek többsége grammatikai, mivel nyelvspecifikus műveletekről van szó. A jelen elemzés kizárta vizsgálata köréből a kötelező műveleteket, csak a fakultatívakra koncentrált, így a grammatikai műveletek száma eleve alacsonyabb lett.

Az eredményeket a 15. táblázat tartalmazza.

15. táblázat

PK5: Átváltási műveletek száma

	EN→HU	HU→EN	FR→HU	HU→FR
grammatikai	47	68	11	9
lexikai	216	225	207	285

A táblázat a szövegek jelentéstartalmáért felelős, az információterhet módosító lexikai műveletek jóval magasabb számát mutatja mind a két nyelvpár minden nyelvi irányában. Az ok kettős. Az egyik, hogy a szövegek általában több lexikai, mint grammatikai elemet tartalmaznak, vagyis nagyobb eséllyel végeznek a tolmácsok lexikai elemekhez kapcsolódó átváltási műveleteket. A másik, hogy a tolmácsolásnál nem elsődleges szempont a többségében grammatikai vonatkozású nyelvi normákra való odafigyelés.

Az adatokból az is egyértelműen kiolvasható, hogy idegen nyelvre több átváltási műveletet végeznek, mint anyanyelvre (EN/FR→HU/47+216+11+207=481; HU→EN/FR/68+225+9+285=587). A következő, 16. táblázat adataival összevetve láthatjuk majd, hogy melyek azok a műveletek, amelyekből többet végeztek, ekkor tudunk majd következtetéseket levonni az anyanyelvre vs idegen nyelvre tolmácsolásra vonatkozóan.

6.2.2 Leggyakrabban használt átváltási műveletek

Az elemzés következő lépéseként Klaudy (1997) tipológiáját követve kategorizáltam a lexikai és grammatikai műveleteket: lexikai konkretizáció, generalizáció, felbontás, kihagyás, betoldás, áthelyezés, csere, teljes átalakítás és kompenzálás; grammatikai konkretizáció, generalizáció, felemelés, lesüllyesztés, kihagyás, betoldás, felbontás, összevonás, áthelyezés és csere. Az eredményeket a 16. táblázat foglalja össze.

16. táblázat

PK5: Leggyakoribb átváltási műveletek

EN→HU		FR→HU	
lexikai kihagyás	106	lexikai kihagyás	106
lexikai betoldás	41	lexikai általánosítás	50
lexikai konkretizáció	31	lexikai betoldás	25
lexikai általánosítás	25	lexikai konkretizáció	20
HU→EN		HU→FR	
lexikai kihagyás	95	lexikai kihagyás	137
lexikai betoldás	51	lexikai betoldás	52
lexikai általánosítás	44	lexikai konkretizáció	45
lexikai konkretizáció	29	lexikai általánosítás	41

A 16. táblázat adatai alátámasztják Shlesinger (1995) és Bakti (2013) eredményeit. Látható, hogy az első négy helyen, legyen szó bármely nyelvpárról és nyelvi irányról kizárólag lexikai műveletek állnak, azok közül is a kihagyás messze magasan az első helyen. Vagyis a tolmácsok szelektálnak, kihagynak bizonyos szavakat, mondatrészeket, sőt akár egész mondatokat az eredeti szövegből, egyszerűsítik azt, főként, hogyha ezek felesleges, redundáns, beszédhelyzetből kikövetkeztethető információkat tartalmaznak (lásd (4) példa).

(4) (a) Angol FNY hangzó: And in my view these **reports before the plenary today** fail to address the fundamental problems with the current system of structural funding.

(4) (b) Angolról magyarra tolmácsolt: Szerintem a **jelentések** nem válaszolnak a jelenlegi strukturális re [alapok rendszerének] alapvető problémáira.

A (4) példában a tolmács, úgy ítélte meg, hogy attól, hogy kihagyja a *before the plenary today* (magyarul: *a mai plenáris ülésre beterjesztett*) szegmenst, minden, az ülésen résztvevő számára egyértelmű marad, hogy mely jelentésekről beszél. Így lényeges információvesztés

nélkül időt spórolt a feldolgozásra, és a memóriája sem telítődött olyan hamar, mintha ezt a négy szóból álló mondatrészt raktároznia kellett volna.

Az általánosítás nyelvpártól és nyelvi iránytól függően 2. (FR→HU), 3. (HU→EN), 4. (EN→HU; HU→FR) helyen szerepel a leggyakoribb műveletek listáján. Gile (1995) meghatározása szerint megvalósulhat lexikai szinten, amikor egy adott szót egy fölérendelt kifejezéssel, illetve szintaktikai szinten is, amikor egy forrásnyelvi szegmenst egy általánosabb értelmű célnyelvi szegmással helyettesítünk. Ez a művelet is a memória tehermentesítését és az időspórolást célozza, hiszen minél általánosabb egy szó, annál kevésbé kell a memóriánk mélyére nyúlni, hogy előhívjuk, és ezt sokkal rövidebb idő alatt vagyunk képesek megtenni, mintha a kevésbé használt, passzív szókincsünkben keresnénk (lásd (5) példa).

(5) (a) Francia FNY-i hangzó: Il y a une augmentation de l'exposition des femmes enceintes, il y a une augmentation de la population, et vous, vous ne présentez même pas un **plan d'action** précis.

(5) (b) Magyarra tolmácsolt: [...] hát egyre nagyobb azoknak a száma, akik ki vannak téve ennek a ö az anyagnak, és önöknek még csak **tervük** sincs.

Az (5) példában a tolmácsnak valószínűleg nem jutott eszébe a francia „*plan d'action*” pontos magyar megfelelője (*cselekvési terv*), ezért az általánosabb „*terv*” szót használta helyette. Nem történt információvesztés, az adott szövegekörnyezetben cselekvési tervekkel dolgoznak, így minden résztvevő számára érthető maradt a tolmács produkciója.

A következő két művelet a betoldás (lásd (6) példa) és a konkretizáció (lásd (7) példa) állnak. Ennek magyarázata talán az, hogy a tolmácsok is nyelvi közvetítők, legfőbb feladatuk az üzenet átadása, megértetése a hallgatókkal, ezért magyaráznak, pontosabban fogalmaznak, így igyekezve megkönnyíteni a feldolgozást a befogadók számára. Érdekes adattal szolgált a 16. táblázat e két lexikai művelet anyanyelvi és idegen nyelvi használatára. Míg anyanyelvre összesen 117 alkalommal használtak betoldást és konkretizációt, addig idegen nyelvre 177-szer. Úgy tűnik, hogy az üzenet átadás hatékonyságának tekintetében a tolmácsok bizonytalanabbak, amikor idegen nyelvre dolgoznak. Ilyenkor érzik inkább, hogy pontosabban kell fogalmazniuk.

(6) (a) FNY-i magyar hangzó: Tehát ... aggodalmunk megint előjön, hogy az **oroszfüggőség** talán megint életbe fog lépni.

(6) (b) angolra tolmácsolt: We are worried in terms of **our dependency on Russia** we fear that **we will be more dependent** in future.

Az (6) példában a tolmács úgy vélte ki kell bontania a további magyarázatra szoruló főneves szerkezetet (*our dependency on Russia, magyarul: Oroszországtól való függőség*), és egy mellékmondatban lényegében más szavakkal (*we will be more dependent, magyarul: jobban fogunk függeni*) megismételte a kérdéses információt. Véleményem szerint ez esetben felesleges műveletet végzett a tolmács, a betoldott mellékmondat nem adott további információt, nem pontosított, nem tartalmazott hozzáadott értéket, és még csak nem is igazán magyarázott, csupán redundánsabbá tette a megnyilatkozást.

(7) (a) Magyar FNY hangzó: Most pedig egy **putyini típusú** új nacionalista állampártot épít, az európai értékek szétverésével.

(7) (b) franciára tolmácsolt: Aujourd'hui vous avez créé un nouveau parti **selon le principe de monsieur Poutine**.

A (7) példában ezzel szemben elfogadható a konkretizálás, hiszen a forrásnyelven használt « *putyini típusú* » kifejezés valóban nem árul el sokat a jelzett szóról. A tolmács által végzett műveletnek köszönhetően azonban kiderül, hogy a forrásnyelvi beszélő a « *putyini elvek szerinti szerveződöttségre* » kívánt utalni.

6.2.3 Explicitációk és implicitációk száma

A 17. táblázatban a tolmácsok által végzett explicitációk és implicitációk számát láthatjuk.

17. táblázat

PK5: Explicitációk és implicitációk száma

		EN→HU	HU→EN	FR→HU	HU→FR
explicitáció		101	125	45	104
	stratégiai	91	118	45	104
	normakövető	10	7	0	0
implicitáció		162	168	175	191
	stratégiai	159	167	175	187
	normakövető	3	1	0	4

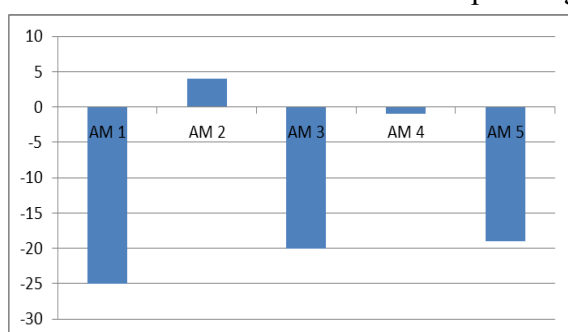
A 17. táblázat adatai szerint a tolmácsok gyakrabban élnek az implicitáció mint az explicitáció lehetőségével. Az angol és magyar párhuzamos korpusz esetén a két nyelvi irányban összesen 330-szor (162+168), míg a francia és magyar párhuzamos korpusz esetén a két nyelvi irányban összesen 366-szor (175+191) implicitáltak. A 226/149 explicitáció, amely koránt sem mondható elenyésző számnak, alátámasztja Bakti (2010), Wang (2012), Hu és Tao (2013) és Gumul (2006) és Abdelali et al. (2018) eredményeit, akik a tolmácsolási univerzálékat vizsgálva megállapították, hogy nem csak a fordításra, hanem a tolmácsolásra is jellemző az explicitáció. Az eredmények megerősítik továbbá Gumul (2006) állítását is, mely szerint B→A nyelvi irányban kevesebbszer explicitálnak a tolmácsok, mint A→B nyelvi irányban. Ez elmondható az implicitációról is. Angolról/franciáról magyarra 337-szer (EN/FRA→HU/162+175), míg magyarról angolra/franciára 359-szer (HU→EN/FR/168+191) implicitáltak. Vagyis idegen nyelvre jobban „átdolgozzák” a szöveget, valószínűleg azért, mert kevésbé biztosak magukban, mint anyanyelvre tolmácsolás esetén.

A stratégiai és normakövető műveletek száma közötti különbség, legyen az implicitáció vagy explicitáció, összecsengenek korábbi állításommal, mely szerint tolmácsolás során nem a normakövetés az elsődleges szempont.

Azt, hogy a fordított szövegek explicitebbek, mint az eredetiek, Blum Kulka (1986) explicitációs hipotézise óta tudjuk. De vajon mi a helyzet a tolmácsolt szövegekkel? Makkos és Robin (2012) kutatásaik során az úgynevezett explicitági mutatót használták a forrás- és célnyelvi szövegek explicitági szintje közötti különbség kifejezésére, mégpedig a fordítás során végrehajtott explicitációs és implicitációs műveletek egymáshoz viszonyított száma alapján. Az explicitági mutató tolmácsolt szövegekre is alkalmazható, igaz ez esetben inkább „implicitági mutatónak” lehetne nevezni, hiszen a tolmácsolásban az implicitációk száma meghaladja az explicitációkét. A kiinduló, forrásnyelvi szöveg explicitági mutatója 0, ehhez hozzáadjuk a tolmácsolás során elvégzett explicitációk számát, majd kivonjuk az implicitációk számát. Az eredmény a tolmácsolt szövegek explicitági mutatója. A PK5 korpusz szövegeinek explicitági mutatóját (inkább implicitági mutatóját) az 5. a és b ábrák tartalmazzák.

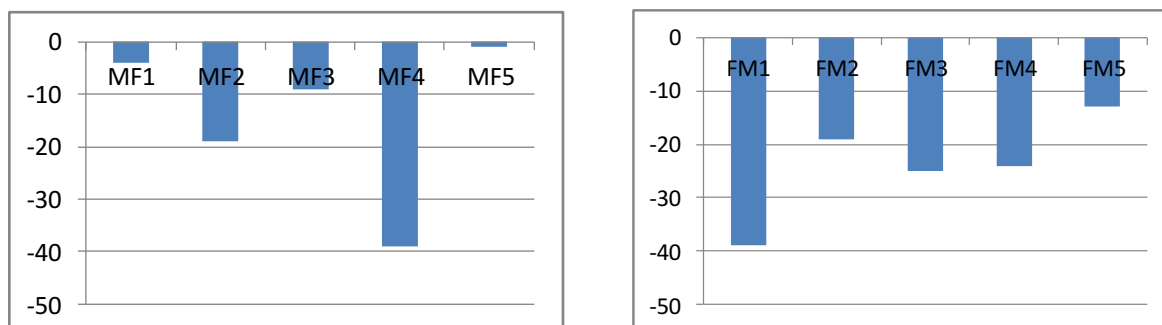
5. a ábra

PK5: Explicitági mutató angol–magyar nyelvpárban

5. b ábra

PK5: Explicitégi mutató francia–magyar nyelvpárban

Az 5. a és b ábrák szerint az A–M2-vel és M–A3-mal jelölt szövegek kivételével mindegyik alátámasztja, hogy a tolmácsolt szövegek implicitégi szintje magasabb, mint az eredeti szövegeké. Ennek oka az egyszerűsítés, a számos kihagyás és általánosítás, amit az eddigiekben is láthattunk. A két kivételt részletesen megvizsgálva két jellemző magyarázatát találtam annak, hogy a forrásnyelvi szövegek implicitégi szintje alacsonyabb, mint a tolmácsolt változatoké. A tolmács mindkét esetben, a beérkező információra várva „vattázással” töltötte ki a szüneteket, vagyis mindkét alkalmazott művelet a célnyelvi szöveg redundanciáját növelte (lásd (8) és (9) példa).

A (8) példában a tolmács lexikai betoldást végzett, a forrásnyelvi szövegben egyszer előforduló *aggodalmunk* szót a tolmács feleslegesen, háromszor is megismételte (*I'm afraid, magyarul: attól tartok; we are worried, magyarul: aggódunk; we fear, magyarul: félnünk*).

(8) (a) Magyar FNY hangzó: Tehát...**aggodalmunk** megint előjön, hogy az orosz függőség talán megint életbe fog lépni.

(b) Angolra tolmácsolt: And therefore that is a matter of concern **I'm afraid we are worried** in terms of our dependency on Russia **we fear** that we will be more dependent in future.

A (9) példában a tolmács strukturális anticipációt alkalmazott, melynek során ráadásul egy pár szóval előbb már elhangzott információt ismételt meg (*második*→*secondly, magyarul: másodsorban; that's another point I'd like to touch upon, magyarul: ez egy másik pont, amelyet szeretnék érinteni*). A strukturális anticipációra, az anticipáció egy speciális esetére Lederer hívta fel a figyelmet Seleskovitchcsal közösen írt *Interpréter pour traduire* (2001)

című könyvében. A meghatározás szerint a strukturális anticipáció során a tolmács egy egyszerű, semleges mondattal vezeti be mondanivalóját, ezáltal húzza az időt, egészen addig, amíg a mondat folytatásához szükséges, számára releváns információ elhangzik.

(9) (a) Magyar FNY hangzó: Az első az orosz energiaimport jelentőségének az újragondolása a **második** pedig [pedig] egy olyan kibővítése a partnerségi szerződésnek, hogy európai uniós képviselők is részt vehessenek megfigyelőként a decemberi, illetve a 2013 márciusában tartandó elnöki [elnökválasztásokon].

(9) (b) Angolra tolmácsolt: First of all the importance of energy import we need to rethink that whole policy and **secondly** extending the Partnership Agreement **that's another point I'd like to touch upon** with EU representatives taking part as observers in the elections that are to take place in December and also in March of 2013 when you have the Presidential elections coming up in that country.

Még egy érdekes példáját találtam a redundancia növelésének. A (10) példában szerencsésebb lett volna így fogalmazni: *nem a költségvetés, hanem az alapján fognak rólunk véleményt mondani, hogy a 2020-as stratégia elérte-e céljait*, ezzel elkerülhette volna az *alapszóra* szó kétszeri használatát. Fontos hozzátenni, hogy a magyar beszélt nyelvben nagyon gyakran előfordul, hogy a fenti tolmáchoz hasonlóan duplán használják ezt a szót, ami éppen ezért nem zavaró, ugyanakkor a tolmácsolás beszélt nyelvhez való hasonlóságát tükrözi.

(10) (a) Angol FNY angol hangzó: And in 2020 we will be judged not **by** the size of our budget but on whether we delivered on the 2020 strategy or not.

(10) (b) Angolra tolmácsolt: Másodsorban az Európai Unió 2020-as stratégiája ö kulcsfontosságú: kettőezer-húszban nem a költségvetés **alapszóra** [ö] fognak rólunk véleményt nyilvánítani, hanem az **alapszóra**, hogy az Európa 2020-as stratégia elérte-e céljait.

6.3 A párhuzamos korpuszon végzett kutatás eredményeinek összefoglalása, következtetés

A kétnyelvű párhuzamos elemzés kvantitatív (statisztikai/gépi) adataiból szintetikus és analitikus nyelvpár esetén nem tudunk általános érvényű következtetéseket levonni a

tolmácsolási nyelvre vonatkozóan, mert az eredményeket nagymértékben befolyásolják a nyelvek tipológiai különbségei. Egyedül talán a mondatok számának alakulása alapján állapíthatjuk meg következtetésként, hogy a tolmácsok általában összefoglalnak, egyszerűsítanak. Hozzá kell azonban tenni, hogy ennek ellentétére, a szegmentálásra is láthattunk példát, igaz kevesebbet. A kvalitatív (manuális) elemzés eredményei azonban igazolták előzetes hipotézisemet, mely szerint a tolmácsolt szöveg *redukált* szöveg, melyet elsősorban az implicittség, az egyszerűsítés (kihagyás, általánosítás) jellemez. Háttérben az időkorlát és/vagy a rövidtávú memória limitált tárolási kapacitása áll. Ugyanakkor láthattuk, hogy a tolmácsolt szövegben az explicitáció is jelen van, habár kisebb mértékben és elsősorban B nyelvre tolmácsolás esetén. Az anyanyelvre vs idegen nyelvre tolmácsolás tekintetében megállapítható, hogy a tolmácsok idegen nyelvre, a nem anyanyelvre tolmácsolás nagyobb bizonytalanságából kifolyólag, több műveletet végeznek, jobban átalakítják az eredeti szöveget.

7. fejezet

**AZ INTERMODÁLIS KORPUSZON VÉGZETT ELEMZÉS EREDMÉNYEI
ÉS KÖVETKEZTETÉSEK**

Az intermodális korpuszon végzett kutatás egyik legfontosabb kérdése, hogy léteznek-e a fordítási univerzálék mintájára tolmácsolási univerzálék, azaz minden tolmácsolt szövegre jellemző közös tulajdonságok. Mivel mind a fordított, mind a tolmácsolt szövegprodukciónak egy forrásnyelv és egy célnyelv között zajló közvetítési folyamat eredménye, feltételeztem, hogy lesznek olyan univerzálék, amelyek mindkettőre jellemzőek. Az a tény azonban, hogy az egyik írott, a másik pedig szóbeli folyamat eredménye, úgy gondolom, hogy szükségszerűen eltéréseket okoz a két szövegtípus között. Feltételezésem szerint a szóbeliséggel járó korlátok, mint az időkorlát vagy a rövid távú memória limitált tárolási kapacitása, nagyban befolyásolhatja a mindkét szövegre jellemző közös tulajdonságok megjelenését és arányát, például az eddigi kutatások szerint a kihagyások, a szegmentálás (He et al. 2016) és az egyszerűsítés (Shlesinger 2008; Bernardini et al. 2016) előfordulása jóval gyakoribb a tolmácsolt, mint a fordított szövegekben. A kihagyásokra további magyarázatokkal szolgálhat a fordítási és a tolmácsolási helyzet különbsége: tolmácsoláskor a kommunikációs kontextus azonnal a befogadó rendelkezésére áll, így az ebből kikövetkeztethető információk különösebb gond nélkül elhagyhatók. Ha ez mégis problémát okoz, a hallgatónak lehetősége van a feldolgozáshoz szükséges részleteket megszerezni. A fordításnál mindez kétséget keltően jelentkezik. A fordított szöveg olvasója egészen más kontextusban találkozik a szöveggel, mint a fordító, így az ő megértésének elősegítése érdekében jóval kevesebb részlet hagyható el, mint a tolmácsolás során.

A kutatás másik fő kérdése, hogy az ontológia (tolmácsolt vagy autentikus) vagy a modalitás (beszélt vagy írott) gyakorol-e erősebb hatást a tolmácsolt szövegekre. Hipotézisem szerint, amelyet elsősorban Shlesinger korábbi kutatásának (2008) eredményeire alapozok, ez utóbbi játszik fontosabb szerepet. A beszélt nyelv alapvető jellemzői a megjelenési formában, a spontaneitásában, a kötetlenségben és egyes szófajok használatában mutatkoznak meg. Ami a megjelenési formát illeti, ahogy azt a neve is mutatja, a beszélt nyelv elsősorban hangzó formában valósul meg. Az írott nyelvi szövegeket is fel lehet olvasni, de ez csupán másodlagos megvalósulás. A beszélt nyelv rövidebb tagmondatokat, kevesebb alárendelt tagmondatot, kevesebb melléknévi igeneves és melléknévi jelzős szerkezetet és kevesebb modális segédigét tartalmaz, mint az írott nyelv (O'Donnell 1974). Chafe (1982) töredékesnek, bonyolultnak és szubjektívnek tartja, míg az írott szöveget egységesnek,

tárgyilagossá és objektívvá. A spontaneitás azt jelenti, hogy a beszéd legtöbbször mindenféle előkészítés nélkül történik, azaz a mondanivalón való gondolkodás, vagy másképp a konceptuális tervezés, a gondolatok megfogalmazása, és az artikuláció szinte teljesen egy időben történik. A kötetlenség pedig abban nyilvánul meg, „hogy a beszélő a beszédtevékenység során nem támaszkodik korábban leírt vagy hallott szövegekre, vagyis a beszélt nyelv szövegfüggetlen szövegalkotás révén jön létre” (Lanstyák 2009: 15). A beszélt nyelv mulékony, egyszeri, visszavonhatatlan. Bár javításra, módosításra van lehetőség, az elhangzottakat nem tudjuk kitörölni. A beszélt nyelv továbbá egy adott beszédhelyzetbe ágyazott, vagyis a beszélő a beszédhelyzetre támaszkodva nem fejezi ki verbálisan mondanivalója egyes részleteit. Hasonlóképpen a szupraszegmentális eszközökkel (hangszínnel, hanglejtéssel...) kifejezhető, illetve a testbeszéddel, mimikával, gesztusokkal pótolható tartalmak is elmaradhatnak. Az információ visszakeresése hangzó szöveg esetén nehézkes, ilyenkor csak a memóriára támaszkodhatunk. A megjelenési formát, spontaneitást, kötetlenséget és kontextus függőséget tekintve tehát kétség nem fér hozzá, hogy a tolmácsolt szöveg a hangzó beszéd jellemzőit hordozza magán. A további tulajdonságait jelen kutatás keretei között vizsgálom.

7.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés

A statisztikai elemzéshez ez esetben is a WordSmith Tool 6.0 elemző funkcióját használtam. A reprezentativitás és a szakirodalmi összehasonlíthatóság miatt, a nagyobb KK korpusz intermodális alkorpuszán (a továbbiakban: IKK) vizsgáltam, melyet a párhuzamos elemzés során használt PK korpuszból és a PK korpusz forrásnyelvi hangzó szövegeihez tartozó forrásnyelvi standard írott és fordított változatokból építettem.

A 18. táblázatban található rövidítések feloldása az alábbiak szerint alakul:

ENFNYH/FRFNYH: angol/francia forrásnyelvi hangzó

ENT/FRT/HUT: angolra/franciára/magyarra tolmácsolt

HUFNYH(en)/HUFNYH(fr): az angolra/franciára tolmácsolt szövegekhez tartozó magyar forrásnyelvi hangzó szövegek

ENFNYI/FRFNYI: angol/francia forrásnyelvi írott

ENF/FRF/HUF: angolra/franciára/magyarra fordított

HUFNYI(en)/HUFNYI(fr): az angolra/franciára fordított magyar forrásnyelvi írott szövegekhez

(A dolgozatban szereplő összes táblázat rövidítéseinek feloldását a 3. függelék tartalmazza.)

Mivel az IKK korpuszon végzett kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzések nem minden esetben mutattak egyértelmű tendenciát, az általános következtetések levonása érdekében a kvalitatív (manuális) kutatás alapját képező, 5-5 magyar, angol és francia szövegekből, ezek angolra, franciára, magyarra tolmácsolt verziójából, a hozzájuk tartozó standardizált írott változathoz és ez utóbbiak angolra, franciára, magyarra fordításaiból álló kisebb korpuszon (a továbbiakban: IK5) is elvégeztem a statisztikai elemzést.

7.1.1 Szavak száma

Az IKK korpuszon végzett statisztikai elemzés első lépéseként a szavak számát vizsgáltam.

Az eredményeket a 18. táblázat foglalja össze.

18. táblázat

IKK: Szavak száma

IKK			
EN, HU			
ENFNYH	16 361	HUFNYH(en)	16 150
HUT	11 787	ENT	17 310
ENFNYI	16 074	HUFNYI(en)	16 173
HUF	14 262	ENF	22 251
FR, HU			
FRFNYH	16 950	HUFNYH(fr)	16 473
HUT	11 200	FRT	19 199
FRFNYI	15 520	HUFNYI(fr)	16 338
HUF	11 250	FRF	24 627

Az adatok alapján a következő megállapításokat tehetjük. Annak ellenére, hogy az eredeti írásbeli megnyilatkozások egy kivételével (HUFNYH(en)/HUFNYI(en) – 16 150/16 173) mind a két nyelvpár és mind a négy nyelvi irány esetén rövidebbek, mint a szóbeliek – hiszen

utóbbiak alapján véve több ismétlést, redundáns elemet tartalmaznak – a tolmácsolt és a fordított szövegekre ennek éppen a fordítottja igaz. Vagyis hiába szóbeli megnyilatkozás a tolmácsolt szöveg, mégis az esetek többségében egyszerűbb, redukáltabb a fordítottnál. Az ok egyrésztől, hogy a tolmács folyamatosan az idő nyomása alatt dolgozik, ügyelnie kell arra, nehogy túlságosan lemaradjon a beszélő mögött, másrésztől memóriája kapacitása is korlátozott (nincs lehetőség a szöveg újraolvasására), így igyekszik elkerülni annak túltelítettségét. Mindkét esetben fennáll az információvesztés kockázata, ezért a tolmács egyrészt feladata megkönnyítése érdekében, másrészt pragmatikai okokból (Pym 2008) (a koherens, érthetőbb szövegprodukciónak érdekében) egyszerűsít. Az alábbi, (11) példában a szituációból kikövetkeztethető információ elhagyását láthatjuk:

(11) (a) Francia FNY hangzó: Il a fallu qu'une ministre suédoise et le Parlement saisisse **la Cour de justice européenne** pour dire à la Commission faites votre travail.

(11) (b) Magyarra fordított: Egy svéd miniszter és a Parlament kellett hozzá, akik az **Európai Bírósághoz** fordultak, hogy szólítsák fel a Bizottságot, hogy tegye a dolgát.

(11) (b) Magyarra tolmácsolt: Egy svéd miniszterre volt szükség és egy... az Európai Parlamentre, hogy a **bírósághoz** forduljon, hogy a bíróság végül is felhívja a figyelmét a Bizottságnak arra, hogy végezze már el a feladatát.

A (11) példában a fordító a francia *Cour de justice européenne* (magyarul: *Európai Bíróság*) tulajdonnév pontos magyar megfelelőjét használta a célnyelvi szövegben, hiszen az adott mondatban sem a Parlamentről, sem a Bizottságról nem derül ki pontosan, hogy melyikről – európairól, vagy nemzetiről – van szó, így az olvasó nem tudhatja biztosan azt sem, hogy a *bíróság* vajon melyik szervezet része. Ezzel szemben a tolmács megengedhette magának, hogy egyszerűen *bíróságnak* fordítsa a pontos magyar megnevezést, hiszen a kontextus, és a résztvevők közös, előzetes tudása, a téma ismerete világossá tette a hallgatók számára, hogy az *Európai Bíróságról* van szó.

Gile (1995) szerint léteznek olyan kommunikációs helyzetek, ahol a külső körülmények mentális telítettséget okoznak (előadó gyors beszédtempója, információsűrűség, a beszélő erős akcentusa, esetleg helytelen nyelvtani- és szóhasználata), így akadályozzák a tolmácsot abban, hogy teljes egészében visszaadja az elhangzott információt. Ha azonban a tolmács a mentális telítettségi szint alatt dolgozik, akkor az indokolatlan kihagyások és hibák egyetlen

oka a forrásnyelvi szöveg komplexitása lehet. Véleményem szerint maga a forrásnyelvi szöveg komplexitása is képes lehet mentális telítettséget okozni. Az információvesztéssel járó kihagyásra az alábbi mondatokban láthatunk példát (lásd 12. példa):

(12) (a) Magyar FNY hangzó: **Gond ez ma Európában? Hasonlóan beteges az a gondolkodás is, amely megtiltaná a szomszédnak, hogy megemlékezzen a napról, amikor elvesztette vagyonát, földjét, esetleg családtagjait.** Erre is volt példa a napokban, amikor az első világháborút lezáró trianoni békeszerződésre emlékeztünk június 4-én. **A kirekesztő, elnémító, múltat letagadó, egy régió létét, fejlődését megtiltani akaró gondolkodásra van ellenszer: egy nyitott, befogadó,** kulturális értékeket megbecsülő, kisebbségek jogait tiszteletben tartó, **erős** Európa.

(12) (b) Angolra fordított: **Is this a problem in Europe today? The way of thinking that would forbid a neighbour to commemorate the day when he had lost his fortune, land, or perhaps even his relatives, is just as morbid.** We had an example of that in the past days as well, when we commemorated the Trianon Peace Treaty ending World War I on 4 June. **There is a remedy for the way of thinking that excludes and shuts up people, denies the past, and wants to impede the development and existence of a region: a strong** Europe that is **open and inclusive**, that appreciates cultural values, and respects the rights of minorities.

(12) (c) Angolra tolmácsolt: There have been other problems in the last few days. We've [we] organised on June 4th we organised the commemoration of the Versailles treaty which put an end to the first world war ... But ehm we have problems and there are means of tackling them but we must respect the values of all minorities and everyone's cultural values. Thank you.

A (12) példa komplexitása (összetett mondatok, felsorolás) vagy esetleg külső körülmények (zaj, fáradtság...) mentális telítettséget okoztak a tolmácsnál, melynek következtében a teljes első és harmadik mondatot, illetve egyéb szavakat is kihagyott a célnyelvi megnyilatkozásból, amelynek információtartalmát így csak részleteiben sikerült átadni. A beszéd hangulata, a beszélő csalódottsága teljesen eltűnt a tolmácsolás során.

A 18. táblázatból az is kiolvasható, hogy a magyarra fordított és tolmácsolt szövegek rendre kevesebb szót tartalmaznak (EN→HUF/EN→HUT/14 262/11 787,

FR→HUF/FR→HUT/11 250/11 200), mint az angolra/franciára fordított és tolmácsoló szövegek (HU→ENF/HU→ENT/22 251/17 310; HU→FRF/HU→FRT/24 627/19 199). Ennek háttérében két magyarázat is állhat. Az egyik, hogy anyanyelvre történő fordításkor és tolmácsoláskor a nyelvi közvetítők magabiztosabban alkalmazzák a kihagyást és összevonást, mint idegen nyelvre történő fordítás és tolmácsolás esetében. Nem szabad megfeledkeznünk azonban a két nyelv tipológiai különbségeiről sem, amelyek szintén befolyásolják a szövegek terjedelmét. A szövegekre lebontott adatokat a 19. a és b táblázatok tartalmazzák.

A táblázatokban található rövidítések feloldása az alábbiak szerint alakul:

EN: angol

HU: magyar

FR: francia

IK5: 5-5 szövegből álló intermodális korpusz

FNYH1: forrásnyelvi hangzó szöveg 1 (A K5 korpusz első FNY-i szövege)

T1: tolmácsoló szöveg 1 (A K5 korpusz első FNY-i szövegének tolmácsoló változata)

FNYI1: forrásnyelvi írott szöveg 1 (A K5 korpusz első FNY-i szövegének standardizált írott változata)

F1: fordított szöveg 1 (A K5 korpusz első FNY-i szövegének standardizált írott változatának fordítása)

(A dolgozatban szereplő összes táblázat rövidítésének feloldását a 3. függelék tartalmazza)

19. a táblázat

IK5: Szavak száma angol–magyar nyelvpárban

IK5					
	EN	HU		EN	HU
FNYH1	159	108	FNYI1	154	105
T1	150	87	F1	136	132
FNYH2	160	145	FNYI2	159	132
T2	162	126	F2	165	147
FNYH3	178	140	FNYI3	172	127
T3	238	117	F3	176	162
FNYH4	157	108	FNYI4	160	145
T4	151	120	F4	200	137
FNYH5	174	124	FNYI5	168	123
T5	134	122	F5	199	144

19. b táblázat

IK5: Szavak száma francia–magyar nyelvpárban

IK5					
	FR	HU		FR	HU
FNYH1	467	238	FNYI1	449	419
T1	250	303	F1	261	325
FNYH2	242	250	FNYI2	220	266
T2	272	168	F2	372	161
FNYH3	430	314	FNYI3	372	297
T3	301	300	F3	415	312
FNYH4	288	157	FNYI4	274	153
T4	197	251	F4	197	215
FNYH5	176	174	FNYI5	121	173
T5	271	105	F5	221	131

A 19. a és b táblázatok három szöveg (HUFNYH(en)3→ENT3/314→301; HUFNYI(fr)1→FRF1/419→261; FRFNYI5→HUF5/121→131) kivételével alátámasztják az IKK korpuszon végzett elemzés eredményeit. A kivételeket közelebbről is megvizsgáltam, és azt tapasztaltam, hogy a tolmácsok feleslegesen ismételték önmagukat, ezáltal növelve a szavak számát az ismétléseket nélkülöző fordításokhoz képest (lásd (13) és (14) példa).

(13) (a) Magyar FNY hangzó: Noha kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a bevándorlók milliós emberáradatával szemben egy **közös európai biztonsági és védelmi politikára** volna szükség, **ennek** kialakítása azóta is egyre késik.

(13) (b) Franciára fordított: S'il était clair dès le départ qu'une **politique européenne de sécurité et de défense** commune était nécessaire face à l'afflux de millions de migrants, **son** développement a été retardé depuis lors.

(13) (c) Franciára tolmácsolt: Même s'il était évident de départ que face à cette marrée de l'union de personne nous aurions besoin d'une **politique commune de sécurité de défense** pour autant **cette politique** nous continuons de l'attendre.

A (13) példa szerint míg a fordító követte a forrásnyelvi beszéd szerkezetét, és birtokos névmással (*son*) utalt vissza a korábban említett *közös európai biztonság és védelmi politikára*, addig a tolmács kétszer is megismételte, egyszer rövidebb formában (*cette politique, magyarul : ez a politika*), egyszer pedig névmásként (*l', magyarul: az*), igaz ez a második ismétlés az első miatt már nyelvtani szempontból kötelező volt. Ez a fajta ismétlés a beszélt franciában gyakran előfordul, kiemeléshez használják.

(14) (a) Magyar FNY hangzó: Ezekhez képest a Valenciano-de Mera jelentés sajnos **komoly visszalépést** jelent.

(14) (b) Franciára fordított: Par contre, le rapport Valenciano-de Mera représente malheureusement **un sérieux revers**.

(14) (c) Franciára tolmácsolt: Mais par rapport à cela finalement le rapport de Valencia de Mera représente malheureusement **un sérieux pas en arrière, un sérieux recul**.

A (14) példában a tolmács, miután kimondta a *pas en arrière* (*magyarul szó szerint: lépés hátra*) egyébként helyes, szó szerint fordított és hangzó szövegben gyakran használt kifejezést, eszébe jutott egy elegánsabb szinonima (*recul*), így megismételte a kifejezést ennek a szinonimának a használatával.

7.1.2 Mondatok száma

A statisztikai elemzés második lépéseként az IKK korpuszban található fordított és a tolmácsolt szövegek mondatainak számát hasonlítottam össze. Az eredményeket a 20. táblázat foglalja össze.

20. táblázat

IKK: Mondatok száma

IKK			
EN, HU			
ENFNYH	634	HUFNYH(en)	924
HUT	620	ENT	860
ENFNYI	670	HUFNYI(en)	895
HUF	676	ENF	902
FR, HU			
FRFNYH	751	HUFNYH(fr)	898
HUT	760	FRT	1011
FRFNYI	661	HUFNYI(fr)	896
HUF	680	FRF	946

A 20. táblázat számadatai alapján a következő megállapításokat tehetjük. Ami a forrásnyelvi írott szövegeket illeti, ezek többségükben (egy kivétellel ENFNYH/ENFNYI–634/670) kevesebb mondatot tartalmaznak, mint a szóbeli megnyilatkozások. Ennek magyarázata lehet a szavak számánál hivatkozott indok, miszerint a szóbeli megnyilatkozások több ismétlést, redundáns elemet tartalmaznak. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a hosszú, összetett mondatok nagyobb feldolgozási erőfeszítést igényelnek, ezért a szóbeli megnyilatkozások, amikor a befogadónak azonnal fel kell dolgoznia hallottakat, több mondatot tartalmazhatnak.

A tolmácsolt és fordított szövegeknél nem lehet egyértelmű tendenciát megállapítani a tolmácsolt és fordított szövegek mondatainak számára vonatkozóan, hiszen a tolmácsolt szövegek két esetben kevesebb, két esetben több mondatot tartalmaznak, mint a fordítottak. Ezért megvizsgáltam az IK5 korpusz adatait, melyeket a 21. a és b táblázat tartalmaz.

21. a táblázat

IK5: Mondatok száma angol–magyar nyelvpárban

IK5					
	EN	HU		EN	HU
FNYH1	9	8	FNYI1	8	7
T1	5	8	F1	7	9
FNYH2	8	8	FNYI2	8	6
T2	8	10	F2	6	9
FNYH3	7	8	FNYI3	7	8
T3	11	8	F3	7	7
FNYH4	9	7	FNYI4	6	6
T4	5	6	F4	6	6
FNYH5	9	10	FNYI5	4	8
T5	7	12	F5	7	6

21. b táblázat

IK5: Mondatok száma francia–magyar nyelvpárban

IK5					
	FR	HU		FR	HU
FNYH1	20	7	FNYI1	19	9
T1	12	17	F1	9	19
FNYH2	10	15	FNYI2	8	13
T2	15	11	F2	13	8
FNYH3	27	16	FNYI3	24	17
T3	11	31	F3	17	23
FNYH4	14	10	FNYI4	13	10
T4	12	12	F4	14	12
FNYH5	9	10	FNYI5	7	10
T5	12	7	F5	10	6

A szövegekre lebontott eredmények kissé árnyaltabbak. 20-ból tizenegy esetben (55%) több (lásd (15) példa), három esetben (15%) megegyezik és hat esetben (30%) kevesebb (lásd (16) példa) a tolmácsolt szövegek mondatainak száma, mint a fordítottaké, vagyis az adott információt a tolmácsok kevesebb szóval (lásd 18. táblázat), ugyanakkor több mondatban fogalmazták meg, mint fordító társaik. A tolmácsok tehát a kihagyásokkal párhuzamosan inkább szegmentálnak, a fordítók pedig vagy megőrzik a forrásnyelvi szöveg szerkezetét, vagy összevonnak. A magyarázat valószínűleg az, hogy a tolmácsoknak nincs idejük többször meghallgatni az forrásnyelvi szöveget, így a könnyebb értelmezés egyetlen eszköze számukra a rövidebb mondatokra bontás.

(15) (a) Francia FNY hangzó: C'est pourquoi il est important, au nom de la cohérence avec les engagements que nous avons pris à Paris, de resserrer plus fortement le robinet en votant un facteur de réduction linéaire à 2,4 % et en supprimant un contingent de 800 millions de tonnes de quotas en surplus.

(15) (b) Franciára fordított: Ezért fontos a Párizsban vállalt kötelezettségeinknek való megfelelés jegyében erőteljesebben meghúzni a csapot azáltal, hogy 2,4%-os lineáris csökkentési tényezőt szavazunk meg és 800 millió eurónyi kvótát veszünk fel.

(15) (c) Franciára tolmácsolt: Ezért ő fontos, hogy következetesek legyünk a párizsi kötelezettségeinkhez. Ugye itt lineáris csökkentési tényezőt kell bevezetni, 2,4%-osat, és ezt a 800 milliós többletkvótát meg kell szüntetni.

A (15) példában azt illusztrálja, hogy míg a fordító hű maradt az forrásnyelvi szöveg szerkezetéhez, addig a tolmács felbontotta a hosszú, összetett mondatot két rövidebb, könnyebben értelmezhető mondatra. Arról, hogy valóban az értelmezés elősegítése állt a háttérben az *ugye* szócska is árulkodik.

Az összevonást, melynek során a forrásnyelvben több mondatban elhangzó információt a tolmács tömöríti, a (16) példa illusztrálja. A döntés háttérében a beszélő mögötti lemaradás minimalizálása vagy a memóriatelítettség elkerülése áll.

(16) (a) Magyar FNY hangzó: [Ö] Maga a határozattervezet, amely megjelent, ugyancsak [ö] azt gondoljuk, hogy támogatásra [ö] érdemes [ö], különösen jónak tartjuk [ö] azokat

az elemeit, amelyik aláhúzza, kiemeli [ö], azt, hogy a cél, itt emberhez méltó munkakörülmények, szabályozott [ö] [ö] munkaviszonyok ö megteremtése egy olyan körben, ahol többnyire valóban egyes országokban különösen migráns munkavállalókról van szó, teljesen szabályozatlanul, ellenőrizetlenül, nagyon gyakran [ö] egyfajta modern [ö] rabszolgaság [ö] formájában.

(16) (b) Franciára fordított: Nous pensons également que le projet de décision qui a été publié mérite notre soutien et qu'il convient de reconnaître le bien-fondé des initiatives rappelant que l'objectif ici est de créer des conditions de travail décentes et des emplois réglementés dans un secteur où, en effet, les travailleurs migrants, en particulier dans certains pays, sont principalement concernés. En l'absence de réglementation et de contrôle, cela s'apparente très souvent à une sorte d'esclavage moderne.

(16) (c) Franciára tolmácsolt: Je crois qu'il faut soutenir le projet également et nous considérons que l'objectif à savoir fait de # un travail décent et des règles pour ces employés de maison ces gens qui la plupart du temps sont des travailleurs migrants et qui sont employés sans aucune règle et doivent travailler sous une forme d'esclavage moderne sans doute.

A (16) példában jól látszik, hogy a fordítónak volt ideje értelmezni és kiegészíteni a hiányos forrásnyelvi megnyilatkozást, és két különálló, jól szerkesztett mondatban rendezni a szinte felsorolásszerűen egymást követő mellékmondatokat. Ezzel szemben a tolmácsnak csak arra volt lehetősége (ideje és kapacitása), hogy a hiányzó igét (*doivent travailler, magyarul: kell dolgozniuk*) beszúrja, a megnyilatkozás lényegét, kihagyásokkal lefordítsa, és összevonja a két egyszerűsített mondatot.

7.1.3 Átlagos mondathosszúság

Az IKK korpusz szövegeiben megtalálható mondatok szószámban mért átlagos hosszúságát a 22. táblázat, az IK5 korpusz szövegekre lebontott eredményeit pedig a 23. a és b táblázat mutatja.

22. táblázat

IKK: Átlagos mondathosszúság

IKK			
EN, HU			
ENFNYH	25,8	HUFNYH(en)	17,47
HUT	19,01	ENT	20,12
ENFNYI	23,99	HUFNYI(en)	18,07
HUF	21,09	ENF	24,6
FR, HU			
FRFNYH	22,56	HUFNYH(fr)	18,50
HUT	14,73	FRT	18,99
FRFNYI	23,47	HUFNYI(fr)	18,23
HUF	16,54	FRF	26,03

A 22. táblázatban látható eredmények a szavak és mondatok számának ismeretében nem meglepőek. Mivel a tolmácsok az esetek többségében kevesebb szót használnak több mondatban, míg a fordítók több szót sűrítnek kevesebb mondatba, a tolmácsolt szövegek átlagos mondathosszúsága csak kevesebb lehet, mint a fordított szövegeké (EN→HUT/HUF/19,01/21,09; FR→HUT/HUF/14,73/16,54; HU→ENT/ENF/20,12/24,6; HU→FRT/FRF/18,99/26,03), következésképpen egyszerűbbek azoknál.

A nyelvi irányok szerinti eredmények azt mutatják, hogy anyanyelvre történő fordítás és tolmácsolás során a nyelvi közvetítők bátrabban, magabiztosabban egyszerűsítettek.

23. a táblázat

IK5: Átlagos mondathosszúság angol–magyar nyelvpárban

IK5					
	EN	HU		EN	HU
FNYH1	17,6	13,5	FNYI1	19,25	15
T1	30	10,87	F1	19,42	17,1
FNYH2	20	18,12	FNYI2	19,87	22
T2	20,25	12,6	F2	27,5	20,12
FNYH3	25,4	17,5	FNYI3	24,57	15,8
T3	21,63	14,62	F3	25,14	13,56
FNYH4	17,4	15,42	FNYI4	26,7	24,6
T4	30,2	20	F4	33,3	17,9
FNYH5	19,3	12,4	FNYI5	42	15,37
T5	19,14	10,16	F5	28,42	21,8

23. b táblázat

IK5: Átlagos mondathosszúság francia–magyar nyelvpárban

IK5					
	FR	HU		FR	HU
FNYH1	23,35	34	FNYI1	23,6	46,5
T1	20,83	17,82	F1	29	17,1
FNYH2	24,2	16,7	FNYI2	27,5	20,46
T2	18,13	15,27	F2	28,6	20,15
FNYH3	15,9	19,6	FNYI3	15,5	17,47
T3	27,36	9,6	F3	24,41	13,57
FNYH4	20,57	15,7	FNYI4	21,07	15,3
T4	16,41	20,9	F4	14,07	17,9
FNYH5	19,55	17,4	FNYI5	31,5	17,3
T5	22,58	15	F5	22,1	21,8

A 23. a és b táblázatok a szövegekre lebontott adatokat tartalmazzák. 20-ból 8 esetben (40%) több a tolmácsolt szövegek átlagos mondathosszúsága, többségükben (60%) azonban még

mindig kevesebb, mint a fordított szövegeké, ezzel alátámasztva az IKK korpusz adatait. A forrásnyelvi hangzó és írott szövegek tekintetében a szövegekre lebontott adatok szerint megállapítható, hogy előbbieket rövidebb mondatokat (13 esetben, 65%) tartalmaznak. Ha ezt és a tolmácsolt és fordított szavakra vonatkozó adatokat összeolvassuk, ismét megállapíthatjuk, hogy a tolmácsolt szövegek inkább a forrásnyelvi hangzó szövegekre hasonlítanak.

7.1.4 Szótípusok és szövegszók aránya (*Type/token ratio, TTR*)

Az IKK korpusz szövegeinek szótípus/szövegszó arányát a 24. táblázat tartalmazza.

24. táblázat

IKK: Szótípusok és szövegszók aránya

IKK			
EN, HU			
ENFNYH	41,41	HUFNYH(en)	52,64
HUT	51,38	ENT	38,43
ENFNYI	40,40	HUFNYI(en)	49,11
HUF	63,67	ENF	35,05
FR, HU			
FRFNYH	43,51	HUFNYH(fr)	57,64
HUT	54,07	FRT	39,18
FRFNYI	44,21	HUFNYI(fr)	58,86
HUF	61,11	FRF	52,23

A TTR egy kivétellel (ENT/ENF–38,43/35,05) minden nyelvi irányban alacsonyabb értéket mutat a tolmácsolt szövegekben, mint a fordítottban, ami alátámasztja Shlesinger (2008) eredményeit és következtetését: a tolmácsolt szövegek a szótípusok és szövegszók aránya tekintetében egyszerűbbek, mint a fordítottak. A szövegekre lebontott adatok a 25. a és b táblázatokban láthatók.

25. a táblázat

IK5: Szótípusok és szövegszók aránya angol–magyar nyelvpárban

IK5					
	EN	HU		EN	HU
FNYH1	68,52	81,31	FNYI1	69,43	80,77
T1	62,84	79,07	F1	69,12	76,69
FNYH2	58,49	72,41	FNYI2	60,26	75
T2	57,67	74,02	F2	62,65	73,29
FNYH3	61,24	74,64	FNYI3	63,01	75,4
T3	53,44	76,07	F3	62,5	72,39
FNYH4	68,59	67,79	FNYI4	64,78	67,59
T4	58,22	73,55	F4	57,71	79,71
FNYH5	65,14	78,23	FNYI5	67,06	78,86
T5	65,65	76,23	F5	61,31	75,69

25. b táblázat

IK5: Szótípusok és szövegszók aránya francia–magyar nyelvpárban

IK5					
	FR	HU		FR	HU
FNYH1	64,14	52,97	FNYI1	54,16	72,63
T1	55,97	66,45	F1	58,72	76,38
FNYH2	71,71	54,58	FNYI2	55,56	74,25
T2	52,9	70,24	F2	54,77	75,31
FNYH3	66,24	43,4	FNYI3	49,75	69,83
T3	53,9	62,33	F3	54,90	67,52
FNYH4	77,27	56,48	FNYI4	59,35	70,32
T4	56,12	57,6	F4	65,22	65,28
FNYH5	70,06	64,13	FNYI5	64,29	77,97
T5	56,8	76,19	F5	64,32	77,86

Az egyes szövegekre vonatkozó adatok többségénél (80%) is ugyanezt láthatjuk. A kivételek (EN→HUT2/HUF2/74,02/73,29; EN→HUT3/HUF3/76,07/72,39; HU→ENT4/ENF4/58,22/57,71; HU→ENT5/ENF5/65,65/61,31) elsősorban angol–magyar nyelvpárban jelentkeznek. A forrásnyelvi hangzó és írott szövegeknél is a részletes adatok segítenek, melyek szerint az előbbieket, hasonlóan a tolmácsolt szövegekhez, szótípus/szövegszó aránya alacsonyabb (12 esetben, 60%), mint az írott szövegeké. Ez a tolmácsolt szövegek hangzó szöveghez hasonlóságát mutatja.

7.1.5 Névmások száma

Shlesinger és Ordan (2012) korábbi vizsgálataiból kiderült, hogy a tolmácsok jelentősen több névmást használnak, mint fordító társaik, gyakran a tulajdonneveket is személyes névmással helyettesítik az egyszerűsítés érdekében. Jelen kutatás eredményei egyértelműen alátámasztják megállapításaikat (lásd 26. a és b. táblázat). A névmások számát csak a K5 intermodális korpuszon tudtam vizsgálni, csak zárhattam ki pl.: a magyar „az”, „ez” vagy a francia „le”, „la”, „les” kettős (névmás és névelő is lehet) funkciójából eredő, a kutatást eredményeit „félrevivő” eseteket. A táblázat első oszlopában az adott szövegváltozat megnevezése, második oszlopában az angol/francia–magyar nyelvpár adott szövegváltozatára vonatkozó összesített, a harmadik oszlopban előbb külön az angol/francia és magyar nyelv, majd az 5 szövegre lebontott adatok láthatók.

26. a táblázat

IK5: Névmások száma angol–magyar nyelvpárban

		Névmások száma	
FNYI	134	EN: 70 (9, 17, 19, 21, 4)	HU: 64 (10, 15, 12, 11, 16)
FNYH	139	EN: 77 (13, 20, 19, 18, 7)	HU: 62 (11, 15, 13, 8, 15)
F	146	EN→HU: 69 (6, 15, 22, 14, 12)	HU→EN: 77 (9, 29, 13, 10, 16)
T	172	EN→HU: 61 (5, 12, 22, 13, 9)	HU→EN: 111 (16, 22, 38, 23, 12)

26. b táblázat

IK5: Névmások száma francia–magyar nyelvpárban

		Névmások száma	
FNYI	214	FR: 164 (28; 57; 28; 20; 31)	HU: 50 (5; 4; 15; 11; 15)
FNYH	289	FR: 215 (94; 35; 24; 29; 733)	HU: 74 (23; 12; 24; 6; 9)
F	199	FR→HU: 60 (10; 7; 13; 24; 6)	HU→FR: 139 (26; 30; 24; 53; 6)
T	219	FR→HU: 64 (19; 15; 8; 13; 9)	HU→FR: 155 (42; 38; 24; 18; 33)

A lenti, (17) példa jól illusztrálja a különbséget. A FNY-i hangzó szöveg, amikor visszautal a már korábban elhangzott *Regionális Fejlesztési Bizottságra*, akkor tulajdonképpen személyes névmást használ, de mivel a magyarban normakövető művelet azok elhagyása – csak hangsúlyos helyzetben van helyük a mondatban –, csak az igéből (*látja*) következtethetünk rá. A fordító ügyel az írott nyelv eleganciájára, így nem névmással helyettesíti a tulajdonnevet, ugyanakkor lerövidíti a *Regionális Fejlesztési Bizottság* kifejezést, és helyette csak a *Bizottság* szót használja, hiszen a szöveggörnyezetből így is mindenki számára teljesen világos, hogy ugyanazon testületről beszélünk. A tolmács még egyszerűbben fogalmaz. Mivel a beszélő is a Bizottság tagja, így a *we* névmás tökéletesen megfelel a tolmácsolási helyzetben hosszú, időt igénylő kifejezés helyettesítésére, amelynek ismétlése a forrásnyelvi szöveg hallgatása során zavaró lehet, és akár még következményekkel is járhat: előfordulhat, hogy miközben a tolmács ezt a hosszú kifejezést ismétli, nem hallja pontosan a beszélő szavait, esetleg zavarja a feldolgozásban, így legrosszabb esetben információvesztés következhet be.

(17) (a) Magyar FNY hangzó: „A **Regionális Fejlesztési Bizottság** megtárgyalta és örömmel támogatja az előterjesztést. Úgy látja, hogy elég körültekintő, és jó felkészülést biztosít nemcsak magára a trialógusra, hanem a későbbiekben az egész költségvetési folyamatra.”

(17) (b) Angolra fordított: „Mr, President, **the Committee on Regional Development** has debated and gladly supports the proposal. **The Committee** finds it to be quite prudent and believes that it provides appropriate preparation not only for the trilogue itself, but also for the whole budgetary process in the future.”

(17) (c) Angolra tolmácsol: „On behalf of **the Regional Development Committee** I can say that we have discussed the proposal and we can endorse it. **We** believe that it was carefully drafted to prepare us for the trilogue and also for the entire budgetary process.”

Látható az is, hogy nem csak a tolmácsolt szövegekben magasabb a névmások száma, mint a fordítottakban (angol–magyar nyelvpárban T/F/172/146; francia–magyar nyelvpárban T/F/219/199), hanem a forrásnyelvi hangzó szövegekben is a forrásnyelvi írott szövegekhez képest, ami ismételten a tolmácsolt szövegek beszélt nyelvi jellegét támasztja alá. Ha pedig

vetünk egy pillantást a nyelvi irányok szerinti eredményekre, bebizonyosodik, hogy az angolban/franciában a legtöbb esetben kötelező a névmás kitétele (HU→ENT+ENF/188; EN→HUT+HUF/130;), míg a magyarban (HU→FRT+FRF/194; FR→HUT+HUF/124) ezt az ige személyragja fejezi ki. Nem kötelező ugyan a névmás elhagyása, de normakövetőnek számít, és csak akkor szükséges, ha hangsúlyos pozícióban áll.

7.2 Kvalitatív (manuális) elemzés

A következőkben a kontrasztív, kvalitatív szövegelemzés eredményeit ismertetem a fordítói műveletek (27. a és b táblázat), a leggyakoribb fordítói műveletek (28. a és b táblázat), azokon belül is lexikai, illetve grammatikai műveletek, valamint az implicitációk (29. a és b táblázat) és explicitációk számának tükrében.

7.2.1 Átváltási műveletek száma

Hasonlóan a PK5 korpuszon végzett elemzéshez, ez esetben is az átváltási műveletek számával kezdtem a kontrasztív szövegelemzést. Az eredményeket a 27. a és b táblázatban ismertetem.

27. a táblázat

IK5: Átváltási műveletek száma angol–magyar nyelvpárban

IK5			
	EN→HU	HU→EN	Összesen
Átváltási műveletek száma fordított szövegekben	151	134	285
lexikai	116	72	188
grammatikai	35	62	97
Átváltási műveletek száma tolmácsolt szövegekben	263	293	556
lexikai	216	225	441
grammatikai	47	68	115

27. b táblázat

IK5: Átváltási műveletek száma francia–magyar nyelvpárban

IK5			
	FR→HU	HU→FR	Összesen
Átváltási műveletek száma fordított szövegekben	63	62	125
lexikai	60	51	111
grammatikai	3	11	14
Átváltási műveletek száma tolmácsolt szövegekben	218	294	512
lexikai	207	285	492
grammatikai	11	9	20

A táblázatokból kiolvasható, hogy a tolmácsok jóval több fakultatív átváltási műveletet végeztek (556/512), mint a fordítók (285/125), vagyis jobban átalakították az eredeti hangzó szöveget. Ahogy a párhuzamos összehasonlításnál láthattuk, a tolmácsok gyakran kihagynak (megértési nehézség, időkorlát, memóriakapacitás) összefoglalnak (időkorlát, memóriakapacitás), szegmentálnak (feldolgozás megkönnyítése) is. Ezen műveltek használatát a fordítási folyamat körülményei nem indokolják. A megértési nehézség könnyen orvosolható szótárral, interneten történő kereséssel, időkorlát ugyan létezik (leadási határidő), de korántsem olyan szoros, mint tolmácsolás esetén, a memóriakapacitás pedig szinte egyáltalán nem befolyásolja a fordítást, hiszen bármikor vissza tudnak lapozni, újból hozzáférhetnek a hiányzó információhoz. Ezenkívül a tolmácsokkal gyakran előfordul, hogy mivel nincs lehetőségük „szépíteni”, pontosítani a szöveget, a rendelkezésükre álló csekély időben minden lehetőséget megragadniuk, hogy a hallgató megértését optimalizálják. Ha nem jut eszükbe egy szó pontos jelentése, előbb körülírják azt, majd, amikor mégis sikerül lehívni a memóriájukból, a szó szerinti megfelelőt is hozzáadják a már elhangzottakhoz, hiszen nem tudják kitörölni, el nem hangzottá tenni az előbbit, így az átváltási műveletek száma tovább nő. A fordítóknak ezzel szemben idejük és lehetőségük is van az előző verziók törlésére, az idegen nyelvre történő fordítás tökéletesítésére, de elsősorban a pontos megfelelő megkeresésére, ezáltal nem növelve az átváltási műveletek számát.

A fakultatív műveleteken belül a lexikai műveletek voltak többségben mindkét modalitás esetén, de a tolmácsolásnál kiugróan magas értékekről beszélhetünk. Ennek magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy tolmácsolásnál az információ feldolgozása és átadása az elsődleges feladat, az információt pedig a tartalmas lexikai elemek hordozzák. A normakövető és stratégiakövető grammatikai elemek inkább a szövegszervezést és a feldolgozhatóság megkönnyítését célozzák, létrehozzák a logikai kapcsolatokat, segítenek a kohézió és így a koherencia megteremtésében. Írásban erre nagy szükség van, de tolmácsolás esetén a kontextus, az adott beszédhelyzet hozzáférhetősége segít, így kevesebb figyelmet fordítanak a felszíni kohéziós elemekre, a hallgató össze tudja kapcsolni a logikai összefüggéseket.

A táblázatokból az is kiderül, hogy a tolmácsok idegen nyelvre (HU→ENT+FRT/293+294=587; EN/FR→HUT/263+218=481), a fordítók anyanyelvre (EN→HUF+FR→HUF/151+63=214; HU→ENF+FRF/134+62=196) végeznek több átváltási műveletet. A megállapítás első fele már egy előző fejezetben is bizonyítást nyert, indokként ezúttal is csak az ott megfogalmazott érveket tudom említeni, melyek szerint a tolmácsok bizonytalanabbak tanult nyelvükre történő tolmácsoláskor, ezért jobban „átdolgozzák” a szöveget. A fordítóknál a bizonytalanság mértéke kevésbé jellemző tényező, anyanyelvükön azonban sokkal több eszköz áll a rendelkezésükre (szinonimák, kollokációk, kreativitás), mint tanult nyelvükön, ami indokolhatja az anyanyelvre fordítás során végzett átváltási műveletek számának magasabb számát.

7.2.2 A leggyakoribb műveletek száma

Az elemzés következő lépéseként ezúttal is a leggyakoribb műveletek számát vizsgáltam. A 28. a és b táblázat a négy leggyakoribb műveletet mutatja a fordításban és a tolmácsolásban előbb összességében, majd nyelvi irányonként lebontva.

28. a táblázat

IK5: Leggyakoribb műveletek száma angol–magyar nyelvpárban

Leggyakoribb műveletek száma fordításban		Leggyakoribb műveletek száma tolmácsolásban	
lexikai konkretizáció	78	lexikai kihagyás	201
	EN→HU: 52, HU→EN: 23		EN→HU: 106, HU→EN: 95
lexikai betoldás	52	lexikai betoldás	92
	EN→HU: 29, HU→EN: 23		EN→HU: 41, HU→EN: 51
grammatikai csere	40	lexikai általánosítás	60
	EN→HU: 23, HU→EN: 18		EN→HU: 31, HU→EN: 44
grammatikai betoldás	18	lexikai konkretizáció	60
	EN→HU: 19, HU→EN: 17		EN→HU: 26, HU→EN: 29

28. b táblázat

IK5: Leggyakoribb műveletek száma francia–magyar nyelvpárban

Leggyakoribb műveletek száma fordításban		Leggyakoribb műveletek száma tolmácsolásban	
lexikai konkretizáció	45	lexikai kihagyás	243
	FR→HU: 23, HU→FR: 22		FR→HU: 106, HU→FR: 137
lexikai betoldás	25	lexikai általánosítás	91
	FR→HU: 12, HU→FR: 13		FR→HU: 50, HU→FR: 41
lexikai általánosítás	18	lexikai betoldás	77
	FR→HU: 9, HU→FR: 9		FR→HU: 25, HU→FR: 52
grammatikai csere	8	lexikai konkretizáció	65
	FR→HU: 2, HU→FR: 6		FR→HU: 20, HU→FR: 45

Fordításban első két/három helyen lexikai műveletek állnak, de a harmadik és negyedik helyre/negyedik helyre grammatikai műveletek kerültek, ami talán nem is oly meglepő, hiszen az írott szöveg tudatosabb, igényesebb, szabályosabb szerkesztésű, „nyelvi illemszabályai” szigorúbbak, mint hangzó szövegek esetén. Ezzel szemben tolmácsolásnál kizárólag lexikai műveletek találhatók az első négy helyen. A grammatikai műveletek, azon belül is a csere komoly erőfeszítést, a forrásnyelvi szövegtől való elvonatkoztatást igényel. A fordítónak ez nem jelent akkora gondot, mint az időkényszer alatt dolgozó, az erőfeszítéseit kiegyensúlyozni igyekvő tolmács számára. Ugyanez lehet az oka annak is, hogy a lexikai konkretizáció a fordításnál az első, míg tolmácsolásnál csak a negyedik helyen található. A tolmács ennek ellenkezőjét teszi, általánosít: mivel gyakran nem áll rendelkezésére elegendő idő a megfelelő szó keresésére, a memóriájából legkönnyebben lehívható szót aktiválja. Mindez megerősíti He, Boyd-Graber és Daumé (2016) eredményeit.

A táblázatból az is jól látható, hogy míg a fordításban az explicitáció (betoldás, konkretizáció), addig a tolmácsolásban az implicitáció (kihagyás, általánosítás) az uralkodó műveleti kategória. Fordításnál az első négy leggyakoribb műveletet összesen 284 alkalommal alkalmazták a fordítók, ebből – mivel a táblázat nem részletezi, hogy a grammatikai csere adott esetekben az explicitáció vagy az implicitáció kategóriájába tartozik-e – 218–266 (76,7–94%) alkalommal explicitáltak és 18–66 alkalommal (6–23,3%) implicitáltak.

A tolmácsok az összesen 899 elvégzett műveletből 645 alkalommal (72%) implicitáltak, és csak 254 (28%) esetben explicitáltak. Vagyis a tolmácsolt szövegek jóval implicitabbak, mint a fordítottak, de az explicitáció jelenségétől sem mentesek.

Tolmácsolás esetén első helyen, legyen szó bármely nyelvpárról, a lexikai kihagyás áll. A tolmácsok kihagynak bizonyos szavakat, mondatrészeket, vagy akár egész mondatokat is a szövegből, ha felesleges, redundáns, beszédhelyzetből kikövetkeztethető információról van szó. Így több idejük jut a feldolgozásra és a memória telítődése sem következik be olyan hamar. A fordítóknak általában elég idő áll rendelkezésükre a feldolgozáshoz, és memóriájukat sem kell olyan intenzitással használniuk, mint a tolmácsoknak, hiszen bármikor visszaolvashatják a fordítandó szöveget, ezért jóval ritkábban élnek ezzel a lehetőséggel. A tolmácsolási szöveg tehát egyfajta redukált szöveg, ettől függetlenül mégis betölti funkcióját, ha a befogadóhoz elér az üzenet. A kihagyást második/harmadik helyen követi az általánosítás, szintén egy implicitációval járó művelet. Általánosítás során a tolmácsok egy általánosabb jelentésű szót, fogalmat használnak a pontos célnyelvi megfelelő helyett. Ez leginkább akkor fordul elő, amikor nincs idejük vagy elég kapacitásuk a memóriájukban a speciálisabb szó, fogalom után kutatni. A második és a negyedik (angol–magyar nyelvpár esetén), illetve a harmadik és negyedik (francia–magyar nyelvpár esetén) helyen első pillantásra furcsamód két explicitációval járó művelet, betoldás és a konkretizáció került, összesen 152/142 előfordulással. Mit sem bizonyít jobban ez a kettősség, mint a Shlesinger (2008) által vizsgált és megállapított tény: a tolmácsolás is a fordítás egy fajtája, vagyis a modalitás is hatással van rá, de a beszélt nyelvi jelleg jóval erősebben befolyásolja.

A nyelvi irányok szerinti lebontások megerősítették az előző pontban leírtakat. Nem anyanyelvre történő fordítás során az esetek többségében kevesebb átváltási műveletet hajtottak végre a fordítók, azaz ismét bebizonyosodni látszott az a megállapítás, mely szerint az anyanyelv nagy szerepet játszik a nyelvi közvetítők magabiztosságában. Tolmácsolásnál elsősorban a kihagyás műveletével bántak magabiztosabban anyanyelvre tolmácsolásnál: jobban érezték a kontextust, több kockázatot vállaltak. Angolra és franciára tolmácsolásnál inkább betoldottak, konkretizáltak, azaz magyaráltak. Idegen nyelvre történő tolmácsolás esetén láthatóan több műveletet végeztek, mint a fordítók, talán mert jobban igyekeztek, törekedtek az üzenet átadására, a feldolgozás megkönnyítésére.

7.2.3 Az implicitációk és explicitációk száma

A 29. a és b. táblázat az tolmácsolás és fordítás szövegekben található implicitációk és explicitációk számát rögzíti minden nyelvi irányban.

29. a táblázat

IK5: Explicitációk és implicitációk száma angol–magyar nyelvpárban

Implicitációk száma				Explicitációk száma			
EN→HU tolmácsolt		HU→EN tolmácsolt		EN→HU tolmácsolt		HU→EN tolmácsolt	
implicitáció	162	implicitáció	168	explicitáció	101	explicitáció	125
ebből stratégiai	159	ebből stratégiai	167	ebből stratégiai	91	ebből stratégiai	118
ebből normakövető	3	ebből normakövető	1	ebből normakövető	10	ebből normakövető	7
EN→HU fordított		HU→EN fordított		EN→HU fordított		HU→EN fordított	
implicitáció	42	implicitáció	36	explicitáció	109	explicitáció	98
ebből stratégiai	40	ebből stratégiai	36	ebből stratégiai	89	ebből stratégiai	87
ebből normakövető	2	ebből normakövető	0	ebből normakövető	20	ebből normakövető	11

29. b táblázat

IK5: Explicitációk és implicitációk száma francia–magyar nyelvpárban

Implicitációk száma				Explicitációk száma			
FR→HU tolmácsolt		HU→FR tolmácsolt		FR→HU tolmácsolt		HU→FR tolmácsolt	
implicitáció	169	implicitáció	183	explicitáció	49	explicitáció	111
ebből stratégiai	169	ebből stratégiai	183	ebből stratégiai	45	ebből stratégiai	107
ebből normakövető	0	ebből normakövető	0	ebből normakövető	0	ebből normakövető	4
FR→HU fordított		HU→FR fordított		FR→HU fordított		HU→FR fordított	
implicitáció	23	implicitáció	19	explicitáció	40	explicitáció	43
ebből stratégiai	20	ebből stratégiai	19	ebből stratégiai	35	ebből stratégiai	40
ebből normakövető	3	ebből normakövető	0	ebből normakövető	5	ebből normakövető	3

Az eredmények összhangban vannak az eddig megállapítottakkal: a tolmácsok legyen szó bármely nyelvpárról és nyelvi irányról jelentősen gyakrabban implicitálnak, mint explicitálnak, és inkább a lexikát érintő átalakításokat végeznek. Ezzel szemben a fordítók inkább explicitálnak, és még ha nem is jelentősen több a fordításokban a normakövető műveletek száma, mégis azt mondhatjuk, hogy jobban figyelnek a grammatikai megfelelésre.

7.3 Az intermodális korpuszon végzett kutatás eredményeinek összefoglalása, következtetés

A projekt első, párhuzamos szakaszának eredményei szerint a tolmácsolt szövegek az eredeti forrásnyelvi megfelelőjükhöz képest egyszerűbbek, implicitébbek. A modalitások összehasonlítása során végzett statisztikai elemzés eredményei egyértelműen mutatják, és így alátámasztják Shlesinger (2018) illetve Bernardini és társai (2016) eredményeit, hogy – mind a szavak, mind a mondatok száma, az átlagos mondathosszúság, valamint a szótípusok és szövegszók aránya alapján – a tolmácsolt szövegek a fordítottakhoz képest is egyszerűbbek, kevésbé változatosak. A fenti adatok, kiegészülve a névmások számának összehasonlításából származó eredményekkel a modalitás elsődleges hatását, a tolmácsolt szövegek beszélt nyelvi jellegét hangsúlyozzák. A kontrasztív egybevetés hasonló eredményeket hozott. A tolmácsok jóval gyakrabban élnek az implicitáció kategóriájába tartozó átváltásokkal (kihagyás, általánosítás), mint fordító társaik, következésképpen a tolmácsolt szövegek implicitébbek. A redundancia tűnik a hangzó szöveg egyetlen olyan tulajdonságának, melyen a tolmácsolási szöveg nem osztozik, annak ellenére sem, hogy a példák között láttunk a redundanciát növelő (általában nem ideális) megoldásokat is. A kontrasztív összehasonlítás azt is lehetővé tette, hogy a számadatok mögé nézzek, és megkíséreljek magyarázatot találni a miértekre. A leggyakoribb oknak a memória feldolgozási kapacitásának korlátai és az időkényszer bizonyultak, amelyek a tolmácsolásra nagymértékben, a fordításra azonban egyáltalán nincsenek befolyással. Mindenképpen fontosnak tartom megemlíteni, hogy bár kisebb mértékben, mint a fordított szövegekben, de a tolmácsolt szövegekben is megjelenik az explicitáció, azon belül is érdekes módon éppen a fent említett univerzálék ellentéte, a lexikai betoldás és konkretizáció. Azaz nem vitatható, hogy az ontológia is, jóllehet kevésbé, de hatással van a tolmácsolásra.

8. fejezet

AZ ÖSSZEHAISONLÍTHATÓ KORPUSZON VÉGZETT ELEMZÉS EREDMÉNYEI ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az összehasonlítható elemzés során arra kerestem a választ, hogy hasonlóan a fordított szövegekhez, vajon a tolmácsolt szövegek egyszerűbbek-e, mint az autentikus, eredetileg célnyelven keletkezett szövegek. Az összehasonlítható korpusz (a továbbiakban ÖKK) létrehozásához a Pannónia Korpusz szövegeiből választottam angol/francia/magyar autentikus és tolmácsolt szövegeket. Igyekeztem kiegyensúlyozott korpuszt létrehozni.

A szavak száma az alábbiak szerint alakul:

Angol autentikus hangzó (a továbbiakban: ENAH): 16 361

Angolra tolmácsolt (a továbbiakban: ENT): 16 348

Francia autentikus hangzó (a továbbiakban: FRAH): 16 950

Franciára tolmácsolt (a továbbiakban: FRT): 17 037

Magyar autentikus hangzó (a továbbiakban: HUAH): 16 431

Magyarra tolmácsolt: (a továbbiakban: HUT): 16 217

Mivel ugyanazon nyelvek összehasonlításáról beszélünk, csak és kizárólag statisztikai adatokat vizsgálhatunk, hiszen átváltási műveletek nem értelmezhetők ezen a halmazon. Hipotézisem szerint mind a mondatok, mind az átlagos mondathosszúság, és szövegszó/szótípus arány vonatkozásában is alacsonyabb számokat találhatunk majd a tolmácsolt szövegek mellett.

8.1 Kvantitatív (statisztikai/gépi) elemzés

8.1.1 Mondatok száma

Az összehasonlító elemzés első lépéseként az angolra, magyarra és franciára tolmácsolt szövegek mondatainak számát hasonlítottam az eredetileg is angol, magyar és francia nyelven elhangzott szövegek mondatainak számához. Az eredményeket a 30. táblázat foglalja össze.

30. táblázat

ÖKK: Mondatok száma

	ENAH	ENT	FRAH	FRT	HUAH	HUT
Mondatok száma	840	853	751	781	901	760

Az adatok szerint csak a magyarra tolmácsolt alkorpusz tartalmaz kevesebb mondatot, mint az autentikus magyar hangzó alkorpusz. A két másik, angol/francia nyelv vonatkozásában ezzel ellentétes eredményeket kaptunk. Mivel a PKK korpusz is tartalmaz összehasonlítható komponenst, így érdemes „visszalapozni”, és ezekkel az eredményekkel is összevetni a 30. táblázat adatait. (Az IKK korpusz is tartalmaz összehasonlítható komponenst, de ez megegyezik a PKK korpuszával). A 31. táblázat összefoglalja az ide vonatkozó eredményeket. A párhuzamos korpuszban az angol és a francia tolmácsolásokhoz is tartozott magyar FNY hangzó, így az ide vonatkozó eredményeket „/” választom el egymástól.

31. táblázat

ÖKK és PKK: autentikus hangzó és tolmácsolt szövegek mondatainak száma

	ENAH	ENT	FRAH	FRT	HUAH	HUT
ÖKK korpusz	840	853	751	781	901	760
PKK korpusz	634	860	751	1011	924/898	620/760

A PKK korpusz összehasonlítható komponense megerősíti az ÖKK korpusz eredményeit. A tolmácsolt szövegek többségükben (kivétel: HUAH/HUT/924/760) több mondatot tartalmaznak, mint az eredeti hangzó szövegek. Ha mindezt kiegészítjük az intermodális összehasonlításnál megállapítottakkal, mely szerint a forrásnyelvi hangzó szövegek szintén több mondatot tartalmaznak, mint a forrásnyelvi írott szövegek, akkor kijelenthetjük, hogy a tolmácsolt szöveg a legszegmentáltabb, vagyis a feldolgozáshoz nem elegendő az egynyelvű kommunikáció során alkalmazott szegmentálás, egy második nyelv „érkezése” tovább nehezíti azt.

8.1.2 Átlagos mondathosszúság

A következő, 32. táblázat, az autentikus és tolmácsolt szövegek szószámban mért átlagos mondathosszúságát mutatja.

32. táblázat

ÖKK: Átlagos mondathosszúság

	ENAH	ENT	FRAH	FRT	HUAH	HUT
Átlagos mondathosszúság	26,01	20,85	21,3	21,81	18,2	14,82

Az átlagos mondathosszúságra vonatkozó számok szerint a tolmácsolt szövegek átlagos mondathosszúsága – egy kivételtől (FRAH/FRT–21,3/21,81) eltekintve, bár igen csekély az eltérés – kevesebb, mint az autentikus hangzó szövegeké, vagyis egyszerűbbek annál. A PKK korpusz összehasonlítható kompensensével történő egybevetés számadatait a 33. táblázat tartalmazza.

33. táblázat

ÖKK és PKK: Autentikus hangzó és tolmácsolt szövegek átlagos mondathosszúsága

	ENAH	ENT	FRAH	FRT	HUAH	HUT
ÖKK korpusz	26,01	20,85	21,3	21,81	18,2	14,82
PKK korpusz	25,8	20,12	22,56	18,99	17,47/18,50	19,01/14,37

Az PKK korpusz tolmácsolt szövegeinek átlagos mondathosszúsága két kivételtől eltekintve (FRAH/FRT–21,3/21,81; HUAH/HUT–17,47/18,50) kevesebb, mint a megfelelő autentikus szövegeké, vagyis hasonló tendenciát mutat, mint az ÖKK szövegei. A mondatok számának ismeretében nem meglepő ez az eredmény, hiszen, ha több mondatban kell hasonló mennyiségű szót használni, akkor az átlagos mondathosszúság csak kevesebb lehet.

8.1.3 Szövegszók és szótípusok aránya (*Type/token ratio, TTR*)

A TTR-ra vonatkozó eredményeket a 34. táblázat foglalja össze.

34. táblázat

ÖKK: Szövegszók és szótípusok aránya

	ENAH	ENT	FRAH	FRT	HUAH	HUT
Szövegszók és szótípusok aránya	40,71	32,41	43,51	40,35	42,19	53,29

A 34. táblázat adatait látva megállapíthatjuk, hogy a tolmácsolt szövegek TTR-a egy kivétellel (HUAH/HUT–42,19/53,29) alacsonyabb, mint az autentikus hangzó szövegeké,

vagyis lexikailag kevésbé változatosak. A PKK korpusz összehasonlító komponensével való összehasonlítást a 35. táblázat mutatja.

35. táblázat

ÖKK és PKK: Autentikus hangzó és tolmácsolt szövegek szövegszók és szótípusok aránya

	ENAH	ENT	FRAH	FRT	HUAH	HUT
ÖKK	40,71	32,41	43,51	40,35	42,19	53,29
PKK	41,41	38,43	43,51	39,18	52,64/57,64	51,38/54,07

A 35. táblázat adatai megerősítik, hogy a tolmácsolt szövegek az autentikus hangzó szövegekhez képest kevésbé változatosak.

8.2 Összehasonlítható korpuszon végzett kutatás eredményeinek összefoglalása, következtetések

Az összehasonlítható korpuszon csak statisztikai elemzésre nyílt lehetőségem. Az igen száraz, de egyértelmű adatokból kiderült, hogy a tolmácsolt szövegek több mondatot tartalmaznak, mint az autentikus hangzó szövegek, minden bizonnyal a forrásnyelvi hangzó szövegek értelmezése, ennek következtében szegmentálása miatt. Az átlagos mondathosszúság a tolmácsolt szövegek egyszerűbb, míg a szótípus és szövegszók aránya lexikailag kevésbé változatos „természetére” utal.

9. fejezet

ÖSSZEGZÉS

Az értekezés elsődleges célja abban állt, hogy megtudjuk, léteznek-e tolmácsolási univerzálék és tolmácsolási szöveg, illetve, hogy a tolmácsolási szöveg, amennyiben létezik, a fordított vagy a hangzó, beszélt nyelvi szövegekez hasonlít-e jobban. Ebben a fejezetben felelevenítem az első oldalakon ismertetett kutatási kérdéseket és hipotéziseket, majd a vonatkozó eredmények összefoglalásával előbbieket megválaszolom, utóbbiakat megerősítem vagy cáfолоm.

1. kutatási kérdés

Vannak-e a tolmácsolási szövegnek univerzális jellemzői, és ha igen, melyek ezek? (összehasonlítható és párhuzamos korpusz alapján)

Az 1. kutatási kérdéshez tartozó hipotézis

Az eddigi szakirodalmat (Fumagalli 1999-2000, Hitomi és Matsubara 2004, Kajzer-Wietrzny 2012) olvasva az implicitációval járó műveletek – elsősorban a kihagyások és az általánosítások – nagy számát vártam a tolmácsolási szövegekben. Ennek hátterében minden bizonnyal elsősorban a tolmácsolás speciális körülményei, sajátos kontextusa, nevezetesen a feladat végrehajtásához rendelkezésre álló idő rövideje és a munkamemória korlátozott kapacitása áll. Mivel azonban mediált szövegről beszélünk, ahol a célközönség megértésének segítése a mediátor elsődleges célja, arra számítottam, hogy lesznek explicitációval járó, elsősorban magyarázó szándékkal „beszúrt” kifejezések, mondatok is (Gumul 2006).

Az 1. kutatási kérdés megválaszolásához szükséges eredmények összefoglalása

A párhuzamos és az összehasonlítható korpuszon végzett kutatás egyik fő kérdése, hogy léteznek-e a fordítási univerzálék mintájára tolmácsolási univerzálék, azaz minden tolmácsolás szövegre jellemző közös tulajdonságok. A párhuzamos korpuszon végzett számítógépes elemzések megmutatták, hogy a magyarra tolmácsolás szövegek kevesebb szót tartalmaznak, rövidebb a mondatok szószámában mért átlagos hosszúsága, és nagyobb a szótípusok/szövegszók aránya, mint az angolra/francia forrásnyelvi szövegekben.

Ellentétes nyelvi irányokban (magyarról angolra/franciára) ellentétes eredményeket kaptam. A következtetésekkel, mivel nyelvtipológiaiilag két különböző családba tartozó nyelveket vizsgáltam (magyar; angol, francia), óvatosan kellett bánnom, hiszen ezeket az eltéréseket az éppen ebből a különbségből fakadó tények okozzák. Egyedül a mondatok számának alakulásánál állt fent annak a lehetősége, hogy csak és kizárólag a tolmácsolási folyamat okozza az eltéréseket. Itt azonban nem sikerült teljesen egyértelmű tendenciát azonosítani, csupán az derült ki, hogy a tolmácsok inkább szegmentálnak, de előfordul ennek a műveletnek az ellenkezője, az összevonás is. Előbbi háttérében a megértés, feldolgozás megkönnyítése áll, saját maguk és a hallgatóság számára, míg utóbbinál az időmegtakarítás és a memória telítettségének elkerülése.

A kvalitatív elemzés eredményei azonban igazolták előzetes hipotézisemet, mely szerint a tolmácsolási szöveg a forrásnyelvi hangzó szöveghez képest *redukált, egyszerűbb, implicitebb*, mely szövegjellemzők a tolmácsok által elvégzett kihagyások, általánosítások következtében jönnek létre. Háttérében az időkorlát és/vagy a rövidtávú memória limitált tárolási kapacitása áll. Ugyanakkor láthattuk, hogy a tolmácsok explicitálnak is, habár kisebb mértékben és elsősorban B nyelvre tolmácsolás esetén. Az anyanyelvre vs idegen nyelvre tolmácsolás tekintetében megállapítható, hogy a tolmácsok idegen nyelvre – a nem anyanyelvre tolmácsolás nagyobb bizonytalanságából kifolyólag – több műveletet végeznek, jobban átalakítják az eredeti szöveget.

Az összehasonlítható korpuszon végzett kutatás, természetéből eredően kizárta a nyelvek tipológiai különbségeinek hatását, így az eredmények csak és kizárólag a tolmácsolási folyamat következményei. Ezek alapján megállapítható, hogy a mondatok számát, az átlagos mondathosszúságot, és a szótípus/szövegszó arányt (TTR) tekintve a tolmácsolt szövegek egyszerűbbek, lexikailag kevésbé változatosak, mint az autentikus célnyelven elhangzott szövegek.

Az 1. kutatási kérdés megválaszolása

Létezik tolmácsolási szöveg, amely a forrásnyelvi és autentikus hangzó szöveghez képest *redukált, egyszerűbb, implicitebb*, mely szövegjellemzők a tolmácsok által, a tolmácsolás sajátos kontextusának következtében elvégzett kihagyások, általánosítások hatására jönnek létre. A tolmácsolás nem mentes az explicitációval járó műveletektől sem (betoldás, konkretizáció), de ezek száma jóval kevesebb, mint az előbbieké.

Az 1. kutatási kérdéshez tartozó hipotézist a vizsgált korpusz adatai megerősítették.

2. és 3. kutatási kérdés

2. A tolmácsolás sajátos kontextusának köszönhetően eltérnek-e, és ha igen, miben a fordítási szöveg univerzális jellemzőitől? (intermodális korpusz alapján)
3. Mihez áll közelebb a tolmácsolási szöveg: a fordítási szövegekhez vagy a beszélt nyelvi szövegekhez? (intermodális korpusz alapján)

A 2. és 3. kutatási kérdéshez tartozó hipotézis

2. Továbbra is abból az alaptézisből kiindulva, hogy mind a fordítás, mind a tolmácsolás egy forrásnyelv és egy cél nyelv között zajló fordítási folyamat eredménye, arra számítok, hogy bizonyára lesznek olyan univerzális tulajdonságok, amelyek mindkettőre jellemzők. Az a tény azonban, hogy az egyik írott, a másik szóbeli folyamat eredménye, szükségszerűen eltéréseket okoz a két szövegtípus között. A szóbeliséggel járó korlátok, mint az időkorlát vagy a rövid távú memória limitált tárolási kapacitása nagyban befolyásolhatja a mindkét szövegre jellemző közös tulajdonságok arányát – például a kihagyások, szegmentálás (He, Boyd-Graber, Daumé 2016), egyszerűsítés jóval gyakoribb előfordulását a tolmácsolás, mint fordított szövegekben –, és az esetlegesen csak a tolmácsolásra jellemző, pontosabban csak itt kimutatható és mérhető univerzálék előfordulását, például az anticipációt. Ahogy korábban már írtam, számítok betoldásokra, esetleg konkretizációra is, de sokkal kisebb arányban, mint a fordításokban.

3. Ha valahol azt olvassuk, hogy a „tolmácsolás sajátos kontextusa”, akkor először mindenkinek fent említett korlátok jutnak eszébe. Nem szabad azonban megfedkezni ennek a sajátos kontextusnak az egyik (egyetlen?) előnyéről sem, ez pedig a paralingvisztikai dimenzió jelenléte, mely több esetben is indokolhatja, kompenzálhatja az implicitáció erősebb jelenlétét, éppen úgy, ahogy a spontán beszédhelyzetekben. Ugyanez vonatkozik a szerkesztettségére, vagy úgy tetszik a szerkesztettség alacsonyabb fokára is. Hátterében egyrészt állhatnak az említett korlátok, másrészt nagymértékben befolyásolhatja az a tény is, hogy a tolmács jogosan számít a kontextusra, a gesztusokra, és pontosan a korlátok határainak kiszélesítése (idő- és memóriaspórolás) érdekében hagy ki néhány, a nem nyelvi kommunikációban is visszaköszönő elemet a cél nyelvű szövegből. A korlátok jelenléte nélkül ugyan, de ugyanez vonatkozik az egynyelvű kommunikáció szereplőire is. Ezenkívül, mivel hangzó szöveg esetén nincs lehetőség

visszaolvasásra, nincs idő a hosszas értelmezésre, a tolmácsnak „online” kell megkönnyítenie a feldolgozást. Erre a legalkalmasabb művelet a szegmentálás, amelyet beszélt nyelvben is alkalmaznak, hasonló okokból. A fentieknek megfelelően, véleményem szerint a tolmácsolási szöveg inkább a spontán hangzó beszéd jellemzőit viseli magán.

Az 2. és 3. kutatási kérdés megválaszolásához szükséges eredmények összefoglalása

A modalitások összehasonlítása során végzett statisztikai elemzés eredményei egyértelműen mutatják, és így alátámasztják Shlesinger (2008) illetve Bernardini és társai (2016) eredményeit, hogy – mind a szavak, mind a mondatok száma, az átlagos mondathosszúság, valamint a szótípusok és szövegszók aránya alapján – a tolmácsolt szövegek a fordítottakhoz képest is egyszerűbbek, kevésbé változatosak. Egyetlen változó, a szavak száma kivételével, ugyanez vonatkozik a forrásnyelvi hangzó és írott szövegek viszonyára is. A fenti adatok, kiegészülve a névmások számának összehasonlításából származó eredményekkel (a tolmácsolt szövegek több névmást tartalmaznak, mint a fordított szövegek) a modalitás elsődleges hatását, a tolmácsolt szövegek beszélt nyelvi jellegét hangsúlyozzák. A kontrasztív egybevetés hasonló eredményeket hozott. A tolmácsok jóval gyakrabban élnek az implicitáció kategóriájába tartozó átváltásokkal (kihagyás, általánosítás), mint fordító társaik, következésképpen a tolmácsolt szövegek implicitabbak. A redundancia tűnik a hangzó szöveg egyetlen olyan tulajdonságának, melyen a tolmácsolási szöveg nem osztozik, annak ellenére sem, hogy a példák között láttunk a redundanciát növelő (általában nem ideális) megoldásokat is.

A kontrasztív összehasonlítás azt is lehetővé tette, hogy a számadatok mögé nézzek, és megkíséreljek magyarázatot találni a miértekre. A leggyakoribb oknak egyrészt, a folyamatos időkényszer (a tolmácsnak ügyelnie kell arra, nehogy túlságosan lemaradjon a beszélő mögött), másrészt memória korlátozott kapacitása (igyekszik elkerülni annak túltelítettségét) bizonyultak, amelyek a tolmácsolásra nagymértékben, a fordításra azonban egyáltalán nincsenek befolyással.

Az elemzés azt is megállapította, hogy a tolmácsok több átváltási műveletet használnak, vagyis jobban átalakítják a forrásnyelvi szöveget, mint a fordítók. Abból kiindulva, hogy egy szöveg több lexikai elemet tartalmaz, mint grammatikait, mind a fordítók, mind a tolmácsok inkább a lexikát érintő változtatásokat eszközölnek, tolmácsoknál azonban kiugróan magas értékekről beszélhetünk. Ezen belül is a lexikai kihagyás kiemelkedően magas számát sikerült azonosítani. A leggyakoribb műveletek

közül a lexikai általánosítás a 2., 3., 4. helyek valamelyikét foglalta el a különböző nyelvpárok és nyelvi irányok esetén. A maradék két helyen ezeknek a műveleteknek az ellentéte, a lexikai betoldás és a lexikai konkretizáció, azaz két explicitációval járó művelet állt, vagyis nem vitatható, hogy az ontológia is, jóllehet kevésbé, de hatással van a tolmácsolásra. Mindkettő magyarázható. A betoldást általában akkor alkalmazzák, amikor úgy érzik, hogy a forrásnyelvi szöveg „szó szerinti” fordítása nem elegendő a hallgató megértésének megkönnyítéséhez, a konkretizációt pedig akkor, amikor betoldás nélkül, pusztán egy pontosabb szinonima, vagy hiperoníma használatával ugyanezt szeretnék elérni. A fentieket alátámasztották az explicitációra és implicitációra vonatkozó eredmények is.

A grammatikai műveletek száma a hallgatóval „időben és térben” közös kontextusból profitáló tolmácsolásokban jóval kevesebb, mint a fordításokban. Nem is beszélve arról, hogy a grammatikai műveletek sokkal több erőfeszítést igényelnek, amit a tolmácsok inkább a jelentősen több információt hordozó lexikára koncentrálnak.

A párhuzamos kutatásból már kiderült, hogy a tolmácsok is betoldanak és konkretizálnak, de az intermodális összehasonlításból azt is megtudhattuk, hogy ezt jóval kevesebbszer teszik, mint a fordítók.

Bebizonyosodott továbbá az anyanyelv szerepének fontossága a nyelvi közvetítők magabiztosságában: a tolmácsok anyanyelvre tolmácsolásnál bátrabban használták a kihagyást, idegen nyelvre, bár továbbra is a kihagyás volt a leggyakoribb művelet, nőtt az betoldások és konkretizációk száma. Kiderült, hogy a tolmácsok idegen nyelvre tolmácsolás során több műveletet hajtottak végre, mint a fordítók idegen nyelvre fordítás során, talán mert így próbálták megkönnyíteni a megértést, feldolgozást.

Mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatás eredményei azt igazolják, hogy a tolmácsolt szövegek inkább a hangzó beszédhez, mint a fordított szövegekhez állnak közelebb.

A 2. kutatási kérdés megválaszolása

A tolmácsolt szövegek univerzális jellemzői arányaiban eltérnek a fordított szövegek univerzális jellemzőitől. A tolmácsok és a fordítók is ugyanabból az eszköztárból válogatnak, csak eltérő mértékben. Előbbiek inkább implicitálnak (kihagynak, általánosítanak), míg utóbbiak explicitálnak (betoldanak, konkretizálnak). Ezt a tolmácsolt szövegek implicitási mutatói is világosan szemléltetik.

A 2. kutatási kérdéshez tartozó hipotézist a vizsgált korpusz adatai megerősítették.

A 3. kutatási kérdés megválaszolása

Mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatás eredményei azt igazolják, hogy a tolmácsolt szövegek inkább a hangzó beszédhez, mint a fordított szövegekhez állnak közelebb. Az már a kutatást megelőzően nyilvánvaló volt, hogy a hangzó és tolmácsolt szövegek több tulajdonságon osztoznak. Ilyenek a megjelenési forma, a spontaneitás és a kötetlenség, és például a névmások használata, de a kutatásnak köszönhetően, kiderült az is, hogy a tolmácsolt szöveg, egyszerűbb, redukáltabb, kevésbé változatos, mint a fordított szöveg. A redundancia az egyetlen olyan tulajdonság, amelyben a beszélt nyelv és a tolmácsolt szövegek különböznek egymástól.

A 3. kutatási kérdéshez tartozó hipotézist a vizsgált korpusz adatai megerősítették.

4. kutatási kérdés

Hogyan alakulnak a tolmácsolási szövegek jellemzői magyar–angol és magyar–francia nyelvpár esetén? (párhuzamos, összehasonlítható és intermodális korpusz alapján)

A 4. kutatási kérdéshez tartozó hipotézis

Az univerzálé terminus jelentése értelmében, illetve azért, mert az idő- és memóriakorlát minden nyelv és nyelvi irány esetében ugyanúgy fennáll, úgy vélem magyar, angol, és francia nyelvek és nyelvkombinációik esetén is ugyanazok a tolmácsolási univerzálék lesznek azonosíthatók, mint a korábbi, más nyelvpárokra vonatkozó kutatásokban. Az eltérés egyes univerzálék előfordulásának arányában lehet.

A 4. kutatási kérdés megválaszolásához szükséges eredmények

Nem könnyű párhuzamot vonni a korábbi kutatások eredményeivel, hiszen mind más szempontok, más változók szerint vizsgálta az univerzálék jelenlétét a tolmácsolt szövegekben. Általánosságban azonban elmondhatom, hogy a kutatás legfontosabb megállapításai igazolni, megerősíteni látszanak a szakirodalom eddigi eredményeit (lásd. 36. táblázat)

36. táblázat

A szakirodalom és a saját kutatás eredményeinek összehasonlítása

Szakirodalom eredményei a tolmácsolt szövegekre vonatkozóan	PKK: saját kutatás		
	igazolta	nem igazolta	nem vizsgálta
Kihagyás (Shlesinger 1995)	x		
Explicitáció (Fumagalli 1999-2000; Bakti, 2013; Gumul 2006)	x		
Egyszerűsítés (Fumagalli 1999-2000)	x		
Normalizáció (Fumagalli 1999-2000)			x
Kiegyenlítődés (Fumagalli 1999-2000)			x
Szegmentálás, kihagyás, összefoglalás (Hitomi és Matsubara 2004)	x		
Betoldás, kihagyás (Wang 2012)	x		
Kihagyás, hozzáadás, összefoglalás (Abdelali et al., 2018)	x		

Szakirodalom eredményei a tolmácsolt szövegekre vonatkozóan	IK/ÖK: saját kutatás		
	igazolta	nem igazolta	nem vizsgálta
TTR alacsonyabb (Shlesinger 2008)	x		
Névmások száma magasabb (Shlesinger 2008)	x		
Informális, kollokvialis kifejezések, idegen szavak gyakoribb használata (Shlesinger 2008)			x
Határozószók gyakoribb használata (Shlesinger 2008)			x
Tulajdonnevek száma alacsonyabb (Shlesinger 2008)			x
Kihagyások száma magasabb (Defrancq et al. 2015)	x		
Szegmentálás, passzivizálás, általánosítás, összefoglalás	x		

Párhuzamos korpuszon Shlesinger (1995), Hitomi et al. (2004), Wang (2012), Abdelali et al. (2018) vizsgálták és bizonyították az implicitációval járó kihagyás, valamint Hitomi et al. (2004) és Abdelali et al. (2018) az összefoglalás tolmácsok általi gyakori használatát. Explicitációval járó műveleteket azonosított (hozzáadás/betoldás, szegmentálás) a tolmácsolt szövegekben Bakti (2013), Gumul (2006), Wang (2012) és Hitomi et al (2004). Ezek az eredmények összeesengenek a jelen kutatás által megállapítottakkal. Nincs olyan átváltási művelet, amelyet a korábbi kutatások kimutattak a tolmácsolt szövegekben, saját kutatásom pedig ezekkel ellentmondó eredményeket hozott volna, csupán olyan, amelyeket nem vizsgált (normalizáció, kiegyenlítőds).

Ugyanez mondható el az intermodális és összehasonlítható kutatás eredményeiről is. Shlesingerhez (2008) hasonlóan jelen kutatás is vizsgálta és igazolta a névmások, valamint Defrancq (2015) és kutatótársaihoz hasonlóan a kihagyások magasabb számát tolmácsolt szövegekben fordított szövegekhez képest. A korpusz annotáltságának hiányában azonban nem vizsgálta azonban sem a határozószók, sem a tulajdonnevek számát.

Összességében tehát megállapítható, hogy magyar–angol és magyar–francia nyelvpár esetén sincsenek eltérések az eddig megállapítottakhoz képest.

A 4. kutatási kérdéshez tartozó hipotézist a magyar–angol és magyar–francia korpusz vizsgálatának adatai megerősítették.

10. fejezet

TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Az értekezés eredményei további megerősítést igényelnek, ezzel újabb lehetőségeket jelentenek a téma iránt érdeklődő kutatók számára. Ahogy azt a dolgozat bevezetőjében említettem, a kutatás teljességét akadályozó egyik tényező, hogy a szövegeket szolgáltató Pannónia korpusz nem annotált, ezért nem volt lehetőségem bizonyos, például lexikogrammatikai elemzésekre vagy csupán a névmások számának vizsgálatára, így Shlesinger (2008) és Shlesinger és Ordan (2012) teljes körű kutatásának megismétlésére sem.

A saját korpusz méretét nagyban befolyásolta az a tény, hogy a Pannónia korpuszban lényegesen kevesebb franciára, mint angolra vagy magyarra tolmácsolt szöveg található. Így a korpusz kiegyensúlyozottságát szem előtt tartva, nem léphettem túl az ezen szövegek által meghatározott maximális szószámot. Az eredmények általánosíthatósága érdekében azonban érdemes lenne egy nagyobb korpuszon megismételni a kutatást. Mivel a Pannónia korpusz folyamatosan bővül, remélhetőleg hamarosan lehetőség nyílik erre.

A Pannónia korpusz tolmácsolási alkorpusza jelen pillanatban csak politikai témájú szövegeket tartalmaz, pedig érdekes, és továbbra is az általánosíthatóság jegyében fontos lenne más, vagy többféle szövegtípuson is ugyanezt az elemzést megvalósítani.

A korpusz nem adott lehetőséget a tolmácsolási szöveg jellemzőit olvasott és spontán beszédek viszonylatában (a korpuszban található szövegekre vonatkozó metaadatok ezt a jellemzőt nem tartalmazzák), illetve francia–angol nyelvpár viszonylatában sem vizsgálni. A spontán és olvasott beszédek közötti különbségek érdekes adatokkal gazdagíthatták volna a szakirodalmat a két analitikus nyelv vizsgálata során pedig kizárhattam volna a nyelvtipológiából eredő alapvető eltérések befolyásoló hatását, és csak és kizárólag a tolmácsolás folyamatának eredményeképp keletkezett szövegtulajdonságokat vethettem volna össze.

Érdekes lett volna továbbá egy szinkrontolmácsolt és konszekutív tolmácsolt szövegeket összehasonlító kutatás, de mivel a Pannónia Korpusz kizárólag szinkrontolmácsolt szövegeket tartalmaz, ezért ez a felvetés jelen dolgozat keretein belül nem volt vizsgálható.

IRODALOM

- Abdelali, A., Termnikova, I., Hedaya, S., Vogel, S. 2018. *The WAW Corpus: The First Corpus of Interpreted Speeches and Their Translations for English and Arabic*. Language Resources and Evaluation Conference (LREC 2018).
- Ahrens, B. 2005. Prosodic phenomena in simultaneous interpreting. A conceptual approach and its practical application. *Interpreting* Vol. 7. No. 1. 51–76.
- Alexieva, B. 1990. Creativity in simultaneous interpretation. *Babel* Vol. 36. No. 1. 1–6.
- Alexieva B. 1997. “Methodology” by Daniel Gile. In: Gambier, Y., Gile, D., Taylor, C. (eds) *Conference Interpreting: Current Trends in Research*. Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins, pp. 111–112.
- Alonso Bacigalupe, L. 1999. Visual contact in simultaneous interpretation: results of an experimental study. In: Álvarez Lugris, A., Fernández Ocampo, A. (eds) *Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación*. Vigo: Servicio de Publicacións da Universidade de Vigo. Vol. I. 123–137.
- Altman, J. 1994. Error analysis in the teaching of simultaneous interpretation: A pilot study. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the gap: Empirical research in simultaneous interpretation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. 25–38.
- Anderson, L. 1994. Simultaneous interpretation, contextual and translation aspects. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 101–120.
- Anokhin, P. K. 1978. *The Philosophical Aspects of the Functional System Theory*. Moscow.
- Baddeley, A. D., Hitch, G. J. 1974. Working memory. In: B. G. (ed.) *The psychology of learning and motivation*. Vol. 8. New York: Academic Press. 47–90.
- Baddeley, A. D. 2000. The episodic buffer: a new component of working memory? *Trends in Cognitive Sciences* Vol. 4. No. 11. 417–423.
- Bajo, M. T., Padilla, F., Padilla, P. 2000. Comprehension processes in simultaneous interpreting. In: Chesterman, A., Gallardo San Salvador, N., Gambier, Y. (eds) *Translation in context*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 127–142.
- Baker, M. 1992. *In other words-A Coursebook on translation*. London and New York: Routledge.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 233–250.

- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestion for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–245.
- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 175–186.
- Bakti, M. 2007. Interferenciális nyelvbtlások a szinkrontolmácsolásban. In: Heltai, P. (szerk.) *MANYE XVI. Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. 3. évfolyam. 625–629.
- Bakti, M. 2013. Explicitáció és szinkrontolmácsolás. In: Klaudy, K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 65–75.
- Bakti, M., Bóna, J. 2010. Szinkrontolmácsolás és forrásnyelvi műfajok. Az aktuális tagolás akusztikai-fonetikai sajátosságai különböző műfajú szinkrontolmácsolott szövegekben. In: Károly, K., Fóris, Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások* Klaudy Kinga tiszteletére. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 19–33.
- Balzani, M. 1990. Le contact visual en interprétation simultanée: résultats d'une expérience (Français-Italien). In: Gran, L., Taylor, C. (eds) *Aspects of Applied and experimental research on conference interpretation*. Udine: Campanotto.
- Barik, H. 1971. A Description of Various Types of Omissions, Additions and Errors Encountered in Simultaneous Interpretation. *Meta* Vol. 15. No. 1. 199–210.
- Barik, H.C. 1973. Simultaneous interpretation: Temporal and quantitative data. *Language and Speech* Vol. 16. No. 3. 237–270.
- Barik, H. C. 1994. A description of various types of omissions, additions and errors of translation encountered in simultaneous interpreting. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the gap: Empirical research in simultaneous interpretation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. 121–139.
- Bartłomiejczyk, M. 2006. Strategies of Simultaneous Interpreting and Directionality. *Interpreting* Vol. 8. No. 1. 149–174.
- Beaton, M. 2007. Interpreted ideologies in institutional discourse. The case of the European Parliament. *The Translator* Vol. 13. No. 2. 271–296.
- Becher, V. 2011. When and why translators add connectives? *Target* Vol. 23. No. 1. 26–47.
- Ben-Ari, N. 1998. The Ambivalent Case of Repetitions in Literary Translation. Avoiding Repetitions: a „Universal” of Translation? *Meta* Vol. 43. No. 1. 68–78.

- Bendazzoli, C. 2010. Il corpus DIRSI: creazione e sviluppo di un corpus elettronico per lo studio della direzionalità in interpretazione simultanea. *Lingue, culture e comunicazione interculturale* Vol. 21.
- Bendazzoli, C. 2018. Corpus-based Interpreting Studies: Past, Present and Future Developments of a (Wired) Cottage Industry. In: Russo, M., Bendazzoli, C., Defrancq, B. (eds) *Making Way in Corpus-based Interpreting Studies*. Singapore: Springer Nature Singapore Pte Ltd. 1–19.
- Bendazzoli, C., Sandrelli, A. 2009. Corpus-based interpreting studies: early work and future prospects. *Traducció i Technologies de la Informació i la Comunicació*. No. 7.
- Bendazzoli, C., Sandrelli, A., Russo, M. 2011. Disfluencies in simultaneous interpreting: a corpus-based analysis. In: Kruger, A., Walmach, K., Munday, J. (eds.) *Corpus-based translation studies: Research and Applications*. London/New York: Continuum. 282–306.
- Bernardini, S., Zanettin, F. 2004. When is a universal not a universal? Some limits of current corpus-based methodologies for the investigation of translation universals. In: Mauranen, A., Kujämäki, P. *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 51–62.
- Bernardini, S., Ferraresi, A., Milicevic, M. 2016. From EPIC to EPTIC – Exploring simplification in interpreting and translation from an intermodal perspective. *Target* Vol. 28. No. 1. 61–86.
- Bernardini, S., Ferraresi, A., Russo, M., Collard, C. 2018. Building Interpreting and Intermodal Corpora: A How-to for a Formidable Task. In: Russo, M., Bendazzoli, C., Defrancq, B. (eds) *Making Way in Corpus-based Interpreting Studies*. Singapore: Springer Nature Singapore Pte Ltd. 21–42.
- Berman, A. 1985. Translation And The Trials of The Foreign. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. 2nd Edition. New York: Routledge. 276–286.
- Bloomfield, A., Wayland, S., Rhoades, E. Blodgett, A. 2010. *What makes listening difficult? Factors affecting second language listening comprehension*. Technical report TTO 81434 E 3.1. College Park: MD University of Maryland Center for Advanced Study of Language.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition*. Tübingen: Narr. 17–35.

- Blum-Kulka, S., Levenston, E. A. 1983. Universals of Lexical Simplification. In: Faerch, C., Kaspar, G. (eds.) *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman.
- Broadbent, D. 1958. *Perception and Communication*. London: Pergamon Press.
- Brown, G., Yule, G. 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buck, G. 2001. *Assessing listening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burley-Allen, M. 1995. *Listening: The Forgotten Skill: A Self-Teaching Guide*. Canada: John Wiley & Sons, Inc.
- Bryman, A. 1984. The Debate about Quantitative and Qualitative Research: A Question of Method or Epistemology? *The British Journal of Sociology* Vol. 35. No. 1. 75–92.
- Bryman, A. 2008. *Social research methods*. New York: Oxford University Press.
- Cabrera, T. 2016. Interpreting Architecture: The ARCHINT Corpus. *Revista Tradumàtica: tecnologia de la traducció* Vol. 2016. No. 14. 156–171.
- Camayd-Freixas, E. 2011. Cognitive theory of simultaneous interpreting and training. Proceedings of the 52nd Conference of the American Translators Association. New York: ATA. <https://dll.fiu.edu/people/faculty/erik-camayd-freixas/cognitive-theory-2011.pdf>
- Cencini, M. 2000. *Il Television Interpreting Corpus (TIC). Proposta di codifica conforme alle norme TEI per trascrizioni di eventi di in televisione*. Forlì: SSLMIT. Unpublished dissertation.
- Cencini, M. 2002. On the importance of an encoding standard for corpus-based interpreting studies. extending the TEI scheme. *InTRAlinea Special Issue*.
- Chafe, W. 1982. Integration and Involvement in Speaking, Writing, and Oral Literature. In: Tannen, D. (ed.) *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Norwood, New Jersey: Alex Publishing. 35–53.
- Chernov, G. 1969. Linguistic Problems in the Compression of Speech in Simultaneous Interpretation. *Tetradì Perevodichika* Vol. 6. 52–65.
- Chernov, G. V. 1978/2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A probability-prediction model*. Amsterdam: Benjamins Translation Library.
- Chernov, G. V. 1994. Message redundancy and message anticipation in simultaneous interpretation. In: Lambert, S., Moser-Mercer B. (eds) *Bridging the gap: Empirical research in simultaneous interpretation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 139–153.
- Chesterman, A. 2004. Beyond the Particular. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 33–49.

- Chesterman, A. 2005. Problems with Strategies. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 17–28.
- Chesterman, A. 2007. What is a Unique Item? In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds.) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 3–14.
- Chesterman, A. 2010. Why study translation universals? *Acta Translatologica Helsingiensia* Vol 1. 38–48.
- Cheung, M. P. Y. 2007. On thick translation as a mode of cultural representation. In: Kenny, D., Ryou, K. (eds) *Across Boundaries: International Perspectives on Translation Studies*. Newcastle: Cambridge Scholars. 22–36.
- Christoffels, I. K., de Groot, A. M. B., Kroll, J. F. 2006. Memory and language skills in simultaneous interpreters: The role of expertise and language proficiency. *Journal of Memory and Language* Vol. 54. No. 3. 324–345.
- Clarke, M. C., Garret, M. F. 2004. Rapid adaptation to foreign-accented English. *The Journal of the Acoustical Society of America* Vol. 116. No. 6. 3647–3658.
- Cowan, N. 1999. An Embedded-Processes Model of working memory. In: Miyake, A., Shah, P. (eds) *Models of working memory: Mechanism of active maintenance and executive control*. Cambridge: University Press. 62–101.
- Cowan, N. 2005. *Working Memory Capacity*. New York: Psychology Press.
- Csépe, V., Györi, M., Ragó, A. 2008. *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris kiadó.
- Dal Fovo, E. 2016. The Interpreter's role in Dialogue Interpreting on Television: A Training Method. In: *Pragmatic Issues in Specialized Communicative Contexts*. Brill Rodopi. 48–68.
- Dankó, Sz. 2017. Alulreprezentált célnyelvi elemek a fordításban, avagy a szokott esete. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 75–84.
- Daró, V. 1989. The Role of Memory and Attention in Simultaneous Interpretation: A Neurolinguistic Approach. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 2. 50–56.
- Daró, V. 1994. Non-Linguistic Factors Influencing Simultaneous Interpretation. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 248–271.
- Daró, V., Fabbro, F. 1994. Verbal Memory During Simultaneous Interpretation: Effects of Phonological Interference. *Applied Linguistics* Vol. 15. No. 4. 365–381.
- Defrancq, B. 2015. Corpus-based research into the presumed effects of short EVS. *Interpreting* Vol 17. No. 1.

- Dell, G. 1986. A spreading-activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Review* Vol. 93. 283–332.
- Déjean Le Féal, K. 1978. *Lectures et improvisations. Incidences de la forme de renonciation sur la traduction simultanée (français-allemand)*, these de doctorat de 3e cycle, Université de la Sorbonne Nouvelle.
- Díaz-Galaz, S. 2012. *La influencia del conocimiento previo en la interpretación simultánea de discursos especializados*. PhD Dissertation. Universidad de Granada.
- Dilinger, M. 1989. *Component of Simultaneous Interpreting*. Unpublished PhD dissertation, Department of Educational Psychology, McGill University.
- Dilinger, M. 1994. Comprehension during interpreting. What do interpreters know that bilinguals don't? In: Lambert, S., Moser-Mercer B. (eds) *Bridging the gap: Empirical research in simultaneous interpretation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 155–189.
- Dimitrova, E. B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation process*. Amsterdam: Benjamins.
- Diriker, E. 2001. Agency in conference interpreting: Still a myth? *Gamma: Journal of Theory and Criticism* Vol.19. 27–36.
- Donato, V. 2003. Strategies Adopted by Students Interpreters in SI. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 12. 101–132.
- Donovan, C. 2004. Teaching simultaneous interpretation into B. In: Kelly, D., Martin, A., Nobs, M-L., Sánchez, D., Way, C. (eds) *La direccionalidad en traducción e interpretación. Perspectivas teóricas, profesionales y didácticas*. Granada: Editorial Atrio. 367–380.
- Edwards, R. 1995. Working with interpreters: Access of services and to user views. In: Wilson, G. (ed.) *Community care: Asking the users*. London: Chapman & Hall. 55–68.
- Eskola, S. 2004. Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 83–97.
- Even-Zohar, I. 1978. The position of translated literature within the literary polysystem. In: Venuti, L. (ed.) *Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 192–197.
- Even-Zohar, I. 1981. Translation Theory Today: A Call for Transfer Theory. *Poetics Today* Vol. II. No. 4. Duke University Press. 1–7.

- Falbo, C. 2011. CorIT (Italian Television Interpreting Corpus): Classification criteria. In: Straniero, S., Falbo, C. (eds) *Breaking Ground in Corpus-based Interpreting Studies*. Bern/New York: Peter Lang International Academic Publishers. 254.
- Falbo, C., Russo, M., Straniero Sergio, F. 1999. *Interpretazione simultanea e consecutiva*. Milano: Hoepli.
- Feigenberg, I. M., Zhuravlev, G. E. 1977. *Probabilistic forecasting in human activities*. Moscow: Science.
- Fernandez, E. I. 2010. Speaker's fast tempo and nervous vocalics and their effect on interpreters: a pilot study on paralinguistic quality reducing features in a multilingual interpreting corpus. In: Bahri, H. K., Bahri, D. S. (eds) *International Journal of Translation. Special Issue on translation and Corpus Linguistics – Part II*. Vol. 22. No. 1–2. 205–228.
- Ferraresi, A. 2016. Intermodal corpora and the translation classroom: What can translation trainers and trainees learn from interpreting? *Linguaculture* Vol. 2. 27–51.
- Floccia, C., Goslin, J., Girard, F. 2006. Does a regional accent perturb speech processing? *Journal of Experimental Psychology Human Perception & Performance* Vol. 32. No. 5. 1276–93.
- Flowerdew, J., Miller, L. 2005. *Second language listening. Theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frankenberg-Garcia, A. 2004. Lost in Parallel Concordances. In: G. Aston, S. Bernardini, D. Stewart (eds.) *Corpora and language learners*. Amsterdam: John Benjamins. 213–229.
- Frawley, W. 1984. *Translation: literary, linguistic and philosophical perspectives*. Delaware: University of Delaware Press.
- Frederiksen, J., Collins, A. 1989. A systems approach to educational testing. *Educational Researcher* Vol. 18. No. 9. 27–32.
- Fumagalli, D. 1999-2000. *Alla ricerca dell'interprete. Uno studio sull'interpretazione consecutiva attraverso la corpus linguistics*. Unpublished dissertation: Advanced School for Translators and Interpreters (SSLMIT), University of Trieste.
- Galli, C. 1990. Simultaneous Interpretation in Medical Conferences: A Case-Study. In: Gran, L., Taylor, C. (eds.) *Aspects of applied and experimental Research on conference interpretation*. Udine: Campanotto Editor. 61–82.
- Gambier, Y. 2010. Translation Strategies and Tactics. In: Gambier, Y., Van Doorslaer, L. (eds) *Handbook of Translation Studies* (Volume 1). Amsterdam: John Benjamins. 412–418.

- Garret, M. F. 1975. The analysis of sentence production. In: Bower, G. H. (ed.) *The psychology of learning and motivation*. New York: Academic Press. 133–177.
- Gellerstam, M. 1986. Translationese in Swedish novels translated from English. In: Wollin, L., Lindquist, H. (eds) *Translation Studies in Scandinavia*. Lund: CWK Gleerup. 88–95.
- Gellerstam, M. 2005. Fingerprints in Translation. In: Anderman, G., Rogers, M. (eds) *In and Out of English: For Better, For Worse?* Clavedon: Multilingual Matters. 201–213.
- Gerver, D. 1971. *Simultaneous Interpretation and Human Information Processing*. Unpublished PhD Thesis. Oxford University.
- Gerver, D. 1974. The Effects of Noise on the Performance of Simultaneous Interpreters: Accuracy of Performance. *Acta Psychologica* Vol. 38. 159–167.
- Gerver, D. 1975. A Psychological Approach to Simultaneous Interpretation. *Meta* Vol. 20. No. 2. 119–128.
- Gerver, D. 1976. Empirical studies of simultaneous interpretation: A review and a model. In: Brislin, R. (ed.) *Translation. Application and Research*. New York: Gardner Press.
- Gile, D. 1988. Le partage de l'attention et le „modele d'effort” en interpretation simultanée. *Interpreters Newsletter* Vol. 1. 4–22.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gile, D. 1998. Observational Studies and Experimental Studies in the Investigation of Conference Interpreting. *Target* Vol. 10. No. 1. 69–93.
- Gile, D. 1999. Testing the Effort Models' Tightrope Hypothesis in simultaneous interpreting – a contribution. *Hermes* Vol. 23. 153–172.
- Gile, D. 2004. Translation research versus interpreting research: Kinship, differences and prospects for partnership. In: Schäffner, C. (ed.) *Translation research and interpreting research. Traditions, gaps and synergies*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters. 10–34.
- Gile, D. 2008. Local Cognitive Load in Simultaneous Interpreting and its IMplication for Empirical Research. *FORUM Revue internationale d'interprétation et de traduction/International Journal of Interpretation and Translation* Vol. 6. No. 2. 59–77.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models in Interpreter and Translator Training* (Revised edition). Amsterdam: John Benjamins.
- Gile, D. 2018. Simultaneous interpreting. In: Chan, S. (ed.) *An Encyclopedia of Practical Translation and Interpreting*. Hong Kong: The Chinese University Press. 531–561.

- Gillies, A. 2013. *Conference Interpreting. A student's Practice Book*. London and New York: Routledge.
- G. Láng, Zs. 2005. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.
- Goldman-Eisler, F. 1972. Segmentation of input in simultaneous translation. *Journal of Psycholinguistic Research* Vol. 1. 127–140.
- Gósy, M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Götz, A. 2017. Az első magyar intermodális korpusz bemutatása. *Argumentum* Vol 13. 126–139.
- Gran, L. 1989. Interdisciplinary research on cerebral asymmetries: Significance and prospects for the teaching of interpretation. In: Gran, L., Dodds, J. (eds) *The Theoretical and Practical Aspects of Teaching Conference Interpretation*. Udine: Campanotto Editore. 93–100.
- Greenberg, J. (ed.) 1963. *Universals of Language*. Cambridge: MIT Press.
- Gumul, E. 2006. Explicitation in Simultaneous Interpreting. *Across Languages and Cultures* Vol. 7. No. 2. 171–188.
- Gumul, E. 2008. *Explicitation in Simultaneous Interpreting-the Quest for Optimal Relevance*. 184–203.
https://www.researchgate.net/publication/322255157_Explicitation_in_Simultaneous_Interpreting_-_the_Quest_for_Optimal_Relevance
- Gumul, Eva. 2017. *Explicitation in Simultaneous Interpreting. A Study into Explicitating Behaviour of Trainee Interpreters*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- He, H., Boyd-Graber, J., Daumé III, H. 2016. Interpretese vs. Translationese: The Uniqueness of Human Strategies in Simultaneous Interpretation. In: Knight, K., Nenkova, A., Rambow, O. (eds) *Proceedings of the 2016 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*. 971–976.
- Heltai, P. 2007. Párhuzamos szaknyelvi korpusz munkálatai a Szent István Egyetemen. In: Feketéné Silye Magdolna. *Porta Lingua*. Debrecen, DE ATC. 285–293.
- Heltai, P., Juhász, G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 46–62.
- Herbert, J. 1952. *The Interpreter's handbook. How to become a conference interpreter*. Geneve: Librairie de l'Université. Herbert, J. 1952. *The Interpreter's handbook. How to become a conference interpreter*. Geneve: Librairie de l'Université.

- Hitomi, T., Shigeki, M. Yasuyoshi, I. 2004. *CIAIR Simultaneous Interpretation Corpus*.
https://www.academia.edu/23595022/CIAIR_Simultaneous_Interpretation_Corpus
- Holmes, J. 1972. *The Name and Nature of Translation Studies*. 1st. ed: APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies. Amsterdam: University Press.
- Horváth, I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: Elte Eötvös Kiadó.
- Horváth, I. (ed.) 2017. *Tolmácsolás a bíróságon. Esettanulmányok a bírósági tolmácsolás gyakorlatából*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó.
- House, J. 2008. Beyond Intervention: Universals in Translation? *trans-kom* Vol. 1. No. 1. 6-19.
www.trans-kom.eu/bd01nr01/trans_kom_01_01_02_House_Beyond_Intervention.20080707.pdf
- Hu, K., Tao, Q., 2013. The Chinese-English Conference Interpreting Corpus: Uses and Limitations. *Meta* Vol. 58. No. 3. 626–642.
- Iglesias Fernandez, E. 2010. Speaker Fast Tempo and It Effect on Interpreting Performance. *International Journal of Translation* Vol. 22. No. 1. 205–228.
- Iglesias Fernández, E. 2015. Making Sense of Interpreting Difficulty through Corpus-Based Observation. Correlations between Speaker’s Speech Rate, Mode of Presentation, Delivery Profile and Experts’ Judgments of Difficulty. In: Zwischenberger, C., Behr, M. (eds.) *Interpreting Quality: A Look Around and Ahead*. Berlin: Frank & Timme. 35–65.
- Jacobs, J. 1887. Experiments on ‘prehension’. *Mind* Vol. 12. No. 45. 75–79.
- Jantunen, J. H. 2001. Synonymity and Lexical Simplification in Translations: A Corpus-based Approach. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 1. 97–112.
- James, W. 1890. *The Principles of Psychology*. New York: Holt.
- Jantunen, J. H. 2004. Intypical patterns in translations: Issues on corpus methodology and synonymity. In: Mauranen, A. Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 101–126.
- Jesse, A. Vrignaud, N., Cohen, M., Dominic, M., Dominic, M. 2000. The processing of information from multiple sources in simultaneous interpreting. *Interpreting* Vol. 5. No. 2. 99–115.
- Johansson, S., Hofland, K. 1994. Towards an English-Norwegian parallel corpus. In: Fries, U., Tottie, G., Schneider, P. (eds.) *Creating and using English language corpora*. Amsterdam: Rodopi. 25–37.
- Johansson, S., Ebeling, J. 1996. Exploring the English-Norwegian Parallel Corpus. In: Percy, C. E., Meyer, C. F., Lanchaster, I. (eds.) *Synchronic Corpus Linguistics. Papers from the*

- Sixteenth International Conference on English Research on Computerized Corpora (ICAME 16)*. Amsterdam: Rodopi. 41–56.
- Kade, O. 1968. *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Kajzer-Wietrzny, M. 2012. *Intrepreting Universals and Interpreting Style* (doctoral dissertation)
https://www.academia.edu/2440862/Interpreting_Universals_and_Interpreting_Style_doc_toral_dissertation_
- Kalina, S. 1996. The strategic dimension of interpreting. *Meta* Vol. 41. No. 1. 118–138.
- Kalina, S. 1998. *Strategische Prozesse beim Dolmetschen. Theoretische Grundlagen, empirische Fallstudien, didaktische Konsequenzen*. Tübingen: Gunter Narr.
- Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2. évf. 1. szám. 77–87.
- Károly, K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly, K. 2010a. Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target* Vol. 22. No. 1. 40–70.
- Károly, K. 2010b. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétléstolódások a magyar–angol fordításban. *Magyar nyelvőr* 134. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly, K. 2012. A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében. *Magyar nyelvőr* 136. évf. 3. szám. 304–325.
- Kenny, D. 1998. Creatures of habit? What translators usually do with words. *Meta* Vol. 43. No. 4. 515–523.
- Kenny, D. 2001. *Lexis and Creativity in Translation. A Corpus-based study*. Routledge.
- Kelly, D., Martin, A., Nobs, M-L., Sánchez, D., Way, C. 2003. *La direccionalidad en traducción e interpretación. Perspectivas teóricas, profesionales y didácticas*. Granada: Editorial Atrio.
- Kintsch, W. 1998. *Comprehension: A paradigm for cognition*. New York: Cambridge University Press.
- Kirchhoff, H. 1976. SI: interdependence of variables in the interpreting process, interpreting models and interpreting strategies. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) *The interpreting studies reader*. London/New York: Routledge. 112–130.
- Klaudy, K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 5–22.

- Klaudy, K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M., Stephanides É. (szerk.) *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. A X. MANYE Kongresszus előadásai. Székesfehérvár: KJF. 371–379.
- Klaudy, K. 2002. A fordítási univerzálékról (különös tekintettel az egyszerűsítésre). In: Fóris Á. et. al. (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 481–486.
- Klaudy, K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.
- Klaudy, K. 2005. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica Bt.
- Klaudy, K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy, K. 2018. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* 24. évf. 2–3. szám. 5–16.
- Klaudy, K., Károly, K. 2000. The Text-organizing Function of Lexical Repetition in Translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Amsterdam: St. Jerome. 143–159.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–29.
- Köpeczi, B. (ed) 1986. *Helikon*. Budapest.
- Kohn, K., Kalina, S. 1996. The Strategic Dimension of Interpreting. *Meta* Vol. 41. No. 1. 118–138.
- Krouglov, A. 1999. Police Interpreting. Politeness and Sociocultural Context. *The Translator* Vol.5. No. 2. 285–302.
- Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 33–49.
- Kujamäki, P. 2004. What happens to “unique items” in learners’ translations? In: Mauranten, A., Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 187–204.
- Kunilovskaya, M., Lapshinova-Koltunski, E. n. y. *Translationese Features as Indicators of Quality in English-Russian Human Translation*. https://acl-bg.org/proceedings/2019/RANLP_W1%202019/pdf/HiT-IT2019006.pdf
- Lanstyák, I. 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Bratislava: Stimul.

- Laviosa, S. 1998. The English Comparable Corpus: A Resource and a Methodology. In: Bowker, L., Cronin, M., Kenny, D., Pearson, J. (eds) *Unity in Diversity: Current Trends in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome. 101–112.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation*. London: Routledge. 288–291.
- Laviosa-Braithwaite, S. 2001. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge. 288-291.
- Laviosa, S. 2009. Universals. In: Baker, M. (ed.) 2009. *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 306–311.
- Lederer, M. 1980. *La traduction simultanée: fondements théoriques*. Lille: Université de Lille III.
- Lederer, M. 1981. *La traduction simultanée. Expérience et théorie*. Paris: Minard.
- Lederer, M. 1984. La Traduction Simultanée. In: *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge: The MIT Press.
- Levý, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In: Italiaander, R. (ed.) *Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*. Frankfurt-am-Main: Athenäum. 77–82.
- Li, X. 2015. Putting interpreting strategies in their place: Justification for teaching strategies in interpreting training. *Babel* Vol. 61. No.2. 170–192.
- Liontou, K. 1996. *Strategies in German-to-Greek Simultaneous Interpreting: A Corpus-based Approach*. 37–56. <https://core.ac.uk/download/pdf/267933069.pdf>
- Liontou, K. 2012. *Anticipation in German to Greek Simultaneous Interpreting: A Corpus-based Approach*. Unpublished doctoral dissertation, University of Vienna.
- Makkos, A., Robin, E. 2012. Fordítói műveletek a kompetencia függvényében. In: Horváthné Molnár K., Sciacovelli, A. (szerk.) *MANYE XXI. Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe: alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyarelnökség évében*. *MANYE* Vol.8. Budapest/Szombathely/Sopron: MANYE NYME. 305–318.
- Matsubara, S. 2004. CIAIR Simultaneous Interpretation Corpus. https://www.academia.edu/23595022/CIAIR_Simultaneous_Interpretation_Corpus
- Matthei, E., Roepert, T. 1985. *Understanding and Producing Speech*. Michigan: Universe Books.
- Mauranen, A. 2000. Strange strings in translated language. A study on corpora. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Amsterdam: St. Jerome. 119–141.

- Mauranen, A. 2007. Investigating English as a Lingua Franca with a Spoken Corpus. In: Campoy, m. C., Luzón, M. J. (eds.) *Spoken Corpora in Applied Linguistics*. Berlin: Peter Lang. 33–56.
- Mauranen, A. & L. Tiittula. 2005. MINÄ käännössuomessa ja supisuomessa, in Mauranen, A., J. H. Jantunen (eds) *Käännössuomeksi: tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere: Tampere University Press. 35–69.
- Malmkjær, K. 1998. Love thy neighbour: Will parallel corpora endear linguists to translators? *Meta* Vol. 43. No. 4. 534–541.
- Malmkjær, K. S. 2008. Norms and Nature in Translation Studies. In: Anderman, G., Rogers, M. (eds) *Incorporating Corpora: The Linguist and the Translator*. Clevedon: Multilingual Matters. 49–59.
- Marinai, E., Peters, C., Picchi, E. 1991. Bilingual reference corpora: A system for parallel text retrieval. In: *Proceedings of the Seventh Annual Conference of the UW Centre for the New OED and Text Research: Using Corpora*. Waterloo: UW Centre for the New OED and Text Research. 63–70.
- Marzocchi, C. 2007. Translation — Transcript — Interpretation. Notes on the European Parliament Verbatim Report of Proceedings. *Across Languages and Cultures* Vol. 8 No. 2. 249–54.
- Mazza, C. 2001. Numbers in simultaneous interpretation. *The Interpreters' Newsletter* No. 11. 87–104.
- Meringer, R., Mayer, K. 1895. *Versprechen und Verlesen: Eine psychologisch-linguistische Studie (Mistakes in speech and reading: A psychological and linguistic study)*. Stuttgart: Gúscchense Verlagsbuchhandlung.
- Meuleman, C., Van Besien, F. 2009. Coping with Extreme Speech Condition in Simultaneous Interpreting. *Interpreting* Vol. 11. No. 1. 20–34.
- Meyer, B. 2008. Interpreting propernames: different interventions in simultaneous and consecutive interpreting. *Trans-kom* Vol. 1. No. 1. http://www.trans-kom.eu/ihv_01_01_2008.html.
- Miller, G. A. 1956. The magical Number Seven, Plus or Minus Two: Limits on our Capacity for Processing Information. *Psychological Review* Vol. 63. 81–97.
- Monacelli, C. 2005. *Surviving the role: A corpus-based study of self-regulation in simultaneous interpreting as perceived through participation framework and interactional politeness*. PhD. dissertation. School of Management and Languages. Heriot-Watt University. Edinburgh.

- Moser-Mercer, B. 1978. Simultaneous interpretation: a hypothetical model and its practical application. In: Gerver, D., Sinaiko, W. H. (eds) *Language interpretation and communication*. New York: Plenum Press. 353–386.
- Moser-Mercer, B. 1995. Sight translation and human information processing. *Basic issues in translation studies: Proceedings of the Fifth International Conference* Vol. 2. 159–166.
- Moser-Mercer, B. 1997. The Expert-novice Paradigm in Interpreting research. In: Von, H., Fleischmann, E., Kutz, W., Schmitt, P. A. (eds) *Translationsdidaktik [Translation Didactics]*. Tübingen: Gunter Narr. 255–261.
- Nation, P. 2006. How large a vocabulary is needed for reading and listening? *Canadian Modern Language Review* Vol. 63. 59–82.
- Neubert, A. 1997. Postulates for a theory of Translation. In: Danks, J.H., Shreve, G.M., Fountain, S. B., McBeath, M. K. (eds) *Cognitive processes in translation and interpreting*. Thousand Oaks: Sage Publications. 1–24.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Nilsson, P-O. 2004. Translation-specific Lexicogrammar? Characteristic Lexical and Collocational Patterning in Swedish Texts Translated from English. In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals Do They Exist?* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 129–141.
- O'Donnell, R. C. 1974. Syntactic differences between speech and writing. *American Speech* Vol. 49. 102–111.
- Oléron, P., Nanpon, H. 1963/2002. Research into Simultaneous Translation. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) *Interpreting Studies Reader*. London: Routledge. 42–51.
- Oléron, P., Nanpon, H. 1965. Recherches sur la traduction simultanée. *Journal de psychologie normale et pathologique* Vol. 62. No.1. 73–94.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting that in Translated English. Evidence for Subconscious Processes of Explicitation. *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 141–159.
- Øverås, L. 1998. In Search of the Third Code: An investigation of norms in literary translation. *Meta* Vol. 43. No. 4. 1–20.
- Padilla, P., Bajo, M. T., Cañas, J.J., Padilla, F. 1995. Cognitive processes of memory in simultaneous interpretation. In: Tommola, J. (ed.) *Topics in Interpreting Research*. Turku: University of Turku Press. 61–71.
- Paloposki, O. 2001. Enriching translations, simplified language? An alternative viewpoint to lexical simplification. *Target* Vol. 13. No. 2. 265–288.

- Pápai V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs–Győr: PTE–SZIE.
- Pápai, V. 2004. Explication: A universal of translated text? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 143–164.
- Pio, S. 2003. The relation between ST delivery rate and quality in simultaneous interpretation. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 12. 69–100.
- Pöchhacker, F. 1994. *Simultandolmetschen als komplexes Handeln*. Tübingen: Narr.
- Pöchhacker, F. 2004. *Introducing interpreting studies*. London: Routledge.
- Puková, Z. 2006. *Daniel Gile's Effort Model and its application to simultaneous interpreting of texts with a high concentration of numerical data and enumerations*. Master's thesis.
- Puurinen, T. 2004. Explication of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children's literature. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 165–176.
- Pym, A. 2007. On Shlesinger's proposed equalizing universal for interpreting. In: Pöchhacker, F., Arnt L., J., Inger, M. (eds) *Interpreting Studies and Beyond: A Tribute to Miriam Shlesinger*. Copenhagen: Samfundslitterature Press. 175–190.
- Pym, A. 2008. On Toury's laws of how translators translate. In: Pym, A., Shlesinger, M., Simeoni, D. *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gidon Toury*. Amsterdam: Benjamins. 311–328.
- Pym, A. 2010. *Exploring Translation Theories*. London/New York: Routledge.
- Riccardi, A. 1995. Language-specific Strategies in Simultaneous Interpreting. In: Dolleypur, C., Appel, V. (eds) *Teaching Translation and Interpreting 3*. Amsterdam: John Benjamins. 213–222.
- Riccardi, A. 1998. Interpreting strategies and creativity. In: Beylard-Ozeroff, A., Králová, J., Moser-Mercer, B. (eds) *Translators' Strategies and Creativity: Selected Papers from the 9th International Conference on Translation and Interpreting. In honor of Jiří Levy and Anton Popovič*. Amsterdam: Benjamins Translation Library. 171.
- Riccardi, A. 2005. On the Evolution of Interpreting Strategies in Simultaneous Interpreting. *Meta* Vol. 50. No. 2. 754–767.
- Russo, M., Bendazzoli, C., Sandrelli, E. A. 2006. Looking for lexical patterns in a trilingual corpus of source and interpreted speeches: Extended analysis of EPIC (European Parliament Interpreting Corpus). *Forum* Vol. 4. No. 1. 221–254.

- Robin, E. 2014. *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben*.
<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/robinedina/diss.pdf>
- Robin, E., Dankó, Sz., Götz, A., Nagy, A. L., Pataky, É., Szegh, H., Zolczer, P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Saldanha, G. 2008. Explicitation Revisited: Bringing the reader into the picture. *Trans-kom* Vol. 1. No. 1. 20–35.
- Sandrelli, A. 2012. Introducing Footie (Football in Europe): Simultaneous interpreting in football press conferences. In: Francesco Straniero, S., Falbo, C. (eds) *Breaking ground in corpus-based interpreting studies* Vol. 147. 119–153.
- Sandrelli, A., Bendazzoli, C. 2004. Lexical patterns in simultaneous interpreting. A preliminary investigation of EPIC European Parliament Interpreting Corpus). <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/college-artslaw/corpus/conference-archives/2005-journal/ContrastiveCorpusLinguistics/lexicalpatternsinsimultaneousinterpreting.doc>
- Sandrelli, A., Bendazzoli, C., Monti, C. 2005. Studying Directionality in Simultaneous Interpreting through an Electronic Corpus: EPIC (European Parliament Interpreting Corpus). *Meta* Vol. 50. No. 4.
- Schmied, J., Schäffler, H. 1996. Approaching Translationese through Parallel and Translation Corpora. In: Percy, C. E., Meyer, C.F., Lanchaste, I. (eds.) *Synchronic Corpus Linguistics. Papers from the Sixteenth International Conference on English Research on Computerized Corpora (ICAME 16)*. Amsterdam: Rodopi. 41–56.
- Seeber, K. G., 2005. Temporale Aspekte der Antizipation beim Simultandolmetschen komplexer SOV-Strukturen aus dem Deutschen. *Bulletin de linguistique appliqué* Vol. 81. 123–149.
- Seidl-Péché O. 2010. Korpusznyelvészeti módszer a fordításkutatásban. In: Zimány. Á. (szerk.) *MANYE XIX. A tudomány nyelve, a nyelv tudománya: alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. Székesfehérvár: Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete. 208–216.
- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése. Autentikus magyar szövegek és fordítás eredményeként létrejött célnyelvi magyar szövegek lexikai kohéziós mintázatának összehasonlító elemzése*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE.

- Seidl-Péché, O. 2018. Melyek a (szak)fordító és a fordításkutató munkáját segítő legfontosabb nyelvi korpuszok? In: *Fordítástudomány ma és holnap*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó. 175–191.
- Séguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol. 1. No. 2. 106–114.
- Seleskovitch, D. 1965. *Colloque sur l'enseignement de l'interprétation*. Paris, Association Internationale des Interpretes de Conférence.
- Seleskovitch, D. 1976. Interpretation, a psychological approach to translation. In: Brislin, R. W. (ed) *Translation: Applications and Research*. New York: Gardner Press.
- Seleskovitch, D. 1978. Language and Cognition. In: Gerver, D., Wallace Sinaiko, H. (eds.) *Language Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press. 333–341.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1989. *A Systematic Approach to Teaching Interpretation*. Silver Spring, MD: The Registry of Interpreters for the Deaf.
- Seresi, M., Láncoš, P. 2020. Szinkrontolmácsok együttműködése a tolmácskabinban. *Fordítástudomány* 22. évf. 2. szám. 30–43.
- Setton, R. 1997. *A Pragmatic Theory of Simultaneous Interpretation*. Unpublished doctoral dissertation, The Chinese University of Hong Kong, Graduate Division of English/Applied Linguistics.
- Setton, R. 1999. Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis. *Target* Vol. 13. No. 1. 177-183.
- Setton, R. 2011. Corpus-based interpretation studies (CIS): Reflections and prospects. In: Kruger, A., Wallmach, K., Munday, J. (eds) *Corpus-based Translation Studies: Research and Applications*. London and New York: Continuum International. 33–75.
- Shlesinger, M. 1989. *Simultaneous Interpretation as a Factor in Effecting Shifts in the Position of Texts on the Oral-Literate Continuum*. Tel Aviv. Tel Aviv University. unpublished M.A.
- Shlesinger, M. 1994. Intonation in the production and perception of simultaneous interpretation. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 225–236.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator* Vol. 1. No. 2. 193–214.
- Shlesinger, M. 1998. Corpus-based Interpreting Studies as an Offshot of Corpus-based Translation Studies. *Meta* Vol. 43. No. 4. 486–493.

- Shlesinger, M. 2000. *Strategic Allocation of Working Memory and Other Attentional Resources in Simultaneous Interpreting*. Unpublished PhD dissertation, Bar Ilan University, Ramat Gan, Israel.
- Shlesinger, M. 2003. Effects of presentation rate on working memory in simultaneous interpreting. *Interpreters' Newsletter* Vol. 12. 37–49.
- Shlesinger, M. 2008. Towards a definition of Interpretese: An Intermodal, corpus-based study. In: Hansen, G., Chesterman, A., Gerzymisch-Arbogast, H. (eds) *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research: A tribute to Daniel Gile*. Amsterdam: Benjamins Translation Library. 237–253.
- Shlesinger, M., Ordan, N. 2012. More spoken or more translated?: Exploring a known unknown of simultaneous interpreting. *Target* Vol 24. No. 1.
- Sinclair, J. (ed.) 1991. *Corpus Concordance Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Snelling, D. 1992. *Strategies for Simultaneous Interpreting*. Udine: Campanotto Editore.
- Small, M. L. 2011. How to Conduct a Mixed Methods Study: Recent Trends in a Rapidly Growing Literature. *Annual Review of Sociology* Vol. 37. 57–86.
- Staer, L. 2009. Vocabulary Knowledge and Advanced Listening Comprehension in English as a Foreign Language. *Studies in second language acquisition* No. 31. 577–607.
- Straniero Sergio, F. 2012. Using Corpus Evidence to Discover Style in Interpreters' Performances. In: Straniero Sergio, F., Falbo, C. (eds) *Breaking Ground in Corpus-based Interpreting Studies*. Bern: Peter Lang, 211–230.
- Szabari, K. 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szirmai, M. 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában*. Budapest: Tinta könyvkiadó.
- Timarová, S. 2008. Working Memory and Simultaneous Interpreting. In: Boulogne, P. (ed.) *Translation and Its Others. Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies 2007*. <https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/timarova.pdf>
- Tirkonnen-Condit, S. 2002. Translationese, a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.
- Tolcsvai Nagy, G. é.n. *Pannon Enciklopédia*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-mai-magyar-nyelv-rendszere-3615/a-szoveg-tolcsvai-nagy-gabor-3809/>

- Tommola, J., Lindholm, J. 1995. Experimental Research on Interpreting: Which Dependent Variable? In: Tommola, J. (ed.) *Topics in Interpreting Research*. Turku: University of Turku Press. 121–133.
- Tonin, R. 2010. *El vaivén de las palabras. Los anglicismos en español y en la traducción al italiano*. Roma: Aracne.
- Tóth, A. 2013. Beszédszünetek és hezitációk vizsgálata a szinkrontolmácsok célnyelvi produkciójában. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/tothandrea/diss.pdf>
- Toury, G. 1991. What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions? In: van Leuven-Zwart, K. M., Naaijken, T. (eds) *Translation Studies: The State of the Art*. Amsterdam/Atlanta, GA: Rodopi. 179–192.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Toury, G. 2004. Probabilistic explanations in translation studies. In: Mauraen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 15–32.
- Tymoczko, M. 1998. Computerized corpora and the future of Translation Studies. *Meta* Vol. 43. No. 4. 653–659.
- Tymoczko, M. 2005. Trajectories of Research in Translation Studies. *Meta* Vol. 50. No. 4. 1082–1097.
- Vanderauwera, R. 1985. *Dutch Novels Translated into English. The Transformation of a Minority Literature*. Amsterdam: Rodopi.
- Vandepitte, S. 2001. Anticipation in conference interpreting: a cognitive process. *Revista Alicantinade estudios Ingleses* Vol. 14. 323–335.
- Van Dijk, T.A., Kintsch, W. 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Vándor, J. 2007. Adaptáció és újrafordítás. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/vandorjudit/diss.pdf>
- van Zeeland, H., Schmitt, N. 2012. Lexical coverage in L1 and L2 listening comprehension: The same or different from reading comprehension? *Applied Linguistics* Vol. 34. No. 4. 457–479.
- Veresné, Valentinyi, K. 2006. Blattolás a fordító és tolmácsképzésben. https://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/VeresneValentinyiKlara_2006_PhDertekezes.pdf
- Viaggio, S. 1989. *Teaching beginners the Blessing of Compressing and Abstracting (and Saving a Few Lives in the Process)*. Proceedings of the 30th Annual Conference, Learned Information Inc., Medford, N. J.

- Viaggio, S. 2002. The quest for optimal relevance: The need to equip students with a pragmatic compass. In: Garzone, G., Viezzi, M. (eds) *Interpreting in the 21st Century: Challenges and Opportunities*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. 229–244.
- Viezzi, M. 1999. *Quality Forum 1997 Esperienze, Problemi, Prospettive*. Trieste.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1958. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Visson, L. 2005. Simultaneous interpretation: Language and cultural difference. In: Bermann, S., Wood, M. (eds) *Nation, Language, and the Ethics of Translation*. Princeton: Princeton University Press. 51–64.
- Vuorikoski, A.R. 2004. *A Voice of its Citizens or a Modern Tower of Babel?* Tampere: Tampere University Press.
- Wallmach, K. 2000. Examining simultaneous interpreting norms and strategies in a South African legislative context: a pilot analysis. *Language Matters* Vol 41. No. 1. 198–221.
- Wang, B. 2012. Interpreting Strategies in Real-life interpreting. *Translation Journal* Vol. 16. No. 2.
- Wang, B. 2018. Exploring Approaches to Interpreting Studies. *Chinese Semiotic Studies* Vol. 14. No. 2. 149-161. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/css-2018-0010/html>
- Wills, W. 1978. Syntactic Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting. In: Gerver, D., Sinaiko, H.W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York: Plenum. 343–352.
- Williams, S. 1995. Observation on anomalous stress in interpreting. *The Translator* Vol. 1. No. 1. 47–64.
- Zanetti, R. 1999. Relevance of Anticipation and possible Strategies in the Simultaneous Interpretation from English into Italian. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 9. 79–98.

TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK
Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Korpuszalapú tolmácsoláskutatás I.	41
2. táblázat: Korpuszalapú tolmácsoláskutatás II.	50
3. táblázat: Korpuszalapú tolmácsoláskutatás III.	54
4. táblázat: Tolmácsolási univerzálék párhuzamos korpuszon	60
5. táblázat: Tolmácsolási univerzálék intermodális korpuszon	70
6. táblázat: Szavak száma a KK korpuszban	101
7. táblázat: PKK: Szavak száma	113
8. táblázat: PK5: Szavak száma	113
9. táblázat: PKK: Mondatok száma	114
10. táblázat: PK5: Mondatok száma	115
11. táblázat: PKK: Átlagos mondathosszúság	117
12. táblázat: PK5: Átlagos mondathosszúság	117
13. táblázat: PKK: Szótípusok és szövegszók aránya	119
14. táblázat: PK5: Szótípusok és szövegszók aránya	119
15. táblázat: PK5: Átváltási műveletek száma	120
16. táblázat: PK5: Leggyakoribb átváltási műveletek száma	121
17. táblázat: PK5: Explicitációk és implicitációk száma	123
18. táblázat: IKK: Szavak száma	130
19. a táblázat: IK5: Szavak száma angol–magyar nyelvpárban	133
19. b táblázat: IK5: Szavak száma francia–magyar nyelvpárban	134
20. táblázat: IKK: Mondatok száma	136
21. a táblázat: IK5: Mondatok száma angol–magyar nyelvpárban	137
21. b táblázat: IK5: Mondatok száma francia–magyar nyelvpárban	137
22. táblázat: IKK: Átlagos mondathosszúság	140
23. a táblázat: IK5: Átlagos mondathosszúság angol–magyar nyelvpárban	141
23. b táblázat: IK5: Átlagos mondathosszúság francia–magyar nyelvpárban	141
24. táblázat: IKK: Szótípusok és szövegszók aránya	142
25. a táblázat: IK5: Szótípusok és szövegszók aránya angol–magyar nyelvpárban	143
25. b táblázat: IK5: Szótípusok és szövegszók aránya francia–magyar nyelvpárban	143
26. a táblázat: IK5: Névmások száma angol–magyar nyelvpárban	144
26. b táblázat: IK5: Névmások száma francia–magyar nyelvpárban	144
27. a táblázat: IK5: Átváltási műveletek száma angol–magyar nyelvpárban	146
27. b táblázat: IK5: Átváltási műveletek száma francia–magyar nyelvpárban	147
28. a táblázat: IK5: Leggyakoribb műveletek száma angol–magyar nyelvpárban	148
28. b táblázat: IK5: Leggyakoribb műveletek száma francia–magyar nyelvpárban	149
29. a táblázat: IK5: Explicitációk és implicitációk száma angol–magyar nyelvpárban	151
29. b táblázat: IK5: Explicitációk/implicitációk száma francia–magyar nyelvpárban	151
30. táblázat: ÖKK: Mondatok száma	154

31. táblázat: ÖKK és PKK: autentikus hangzó és tolmácsolt szövegek mondatainak száma	154
32. táblázat: ÖKK: Átlagos mondathosszság	155
33. táblázat: ÖKK és PKK: Autentikus hangzó és tolmácsolt szövegek átlagos mondathosszsága	155
34. táblázat: ÖKK: Szövegszók és szótípusok aránya	155
35. táblázat: ÖKK: Autentikus és tolmácsolt szövegek szövegszók és szótípusok aránya	156
36. táblázat: A szakirodalom és a saját kutatás eredményeinek összehasonlítása	163

Ábrák jegyzéke

1. ábra: A nyelvi hozzáférés gravitációs modellje	77
2. ábra: Az interpretatív elmélet modellje	89
3. ábra: A Kirchhoff-féle „coding” modell	90
4. ábra: A Pannónia korpusz felépítése	99
5. a ábra: PK5: Explicitségi mutató angol–magyar nyelvpárban	124
5. b ábra: PK5: Explicitségi mutató francia–magyar nyelvpárban	125

1. FÜGGELÉK

Példa a szövegek kvalitatív (manuális) elemzésére

Forrásnyelvi angol hangzó

Thank you Madam President. And in my view these reports before the plenary today fail to address the fundamental problems with the current system of structural funding. In the wake of the financial crisis and the ongoing need to reduce budget deficits across Europe Parliament must recognise the cohesion budget cannot continue to grow unchecked it is not business as usual. Our focus should instead be on tackling the unacceptable levels of error in spending highlighted by the European Court of Auditors. Similarly macro-regional entities are not the answer to increasing the effectiveness of regional spending. A highly questionable value they undermine Member States which in my view should remain the primary vehicle for managing cohesion spending. They will not help meet our vision of a smaller and better-targeted cohesion policy that truly helps Europe's most deprived regions. These reports Madam President go in polit [go in completely] the wrong direction and I shall be voting against. Thank you.

Magyarra tolmácsolt

Köszönöm Elnök Asszony! Szerintem a jelentések nem válaszolnak a jelenlegi strukturális re [alapot rendszerének] alapvető problémáira. A válság és költségcsökkentési igyekezet fényében a Parlamentnek rá kell jönnie hogy nem lehet növelni a költségvetést. Ehhez képest inkább a pénz elköltésének hibahatárát kellene csökkenteni amire a Számvevőszék is rámutatott. A makroregionális [regionális] entitások nem megfelelő célpontjai ezeknek a pénzelköltéseknek. A tagállamok kell hogy legyenek a kohéziós pénzelköltés főbb felelősei ... Csak így tudjuk segíteni a legelmaradottabb régiókat. Ezek a jelentések teljesen rossz irányban haladnak és én ellenük fogok szavazni.

Forrásnyelvi angol írott

Madam President, in my view these reports before the plenary today fail to address the fundamental problems with the current system of structural funding. In the wake of the financial crisis and the ongoing need to reduce budget deficits across Europe, Parliament must recognise that the cohesion budget cannot continue to grow, unchecked. It is not business as usual. Our focus should instead be on tackling the unacceptable levels of error in spending highlighted by the European Court of Auditors. Similarly, macro-regional entities are not the answer to increasing the effectiveness of regional spending. They are of highly questionable value and undermine the Member States which, in my view, should remain the primary vehicle for managing cohesion spending. They will not help meet our vision of a smaller and better-targeted cohesion policy that truly helps Europe's most deprived regions. These reports go in completely the wrong direction, and I shall be voting against them.

Magyarra fordított

Tisztelt Elnök Asszony! Véleményem szerint a mai plenáris ülés elé került jelentések nem foglalkoznak a strukturális finanszírozás jelenlegi rendszerének alapvető problémáival. A pénzügyi válság és a költségvetési deficit Európa-szerte való csökkentésének szükségessége nyomában a Parlamentnek fel kell ismernie azt, hogy a kohéziós költségvetés nem növekedhet tovább ellenőrizetlenül. Ez nem a rendes kerékvágás. Figyelmünket ehelyett a kiadásokkal kapcsolatos hibák elfogadhatatlanul magas szintjének (amelyre a Számvevőszék hívta fel a figyelmet) rendezésére kell irányítanunk. A makroregionális szervezetek sem jelentenek választ a regionális kiadások hatékonyságának növelésére. Rendkívül megkérdőjelezhető értékkel bírnak, és aláássák a tagállamok pozícióját, amelyeknek – véleményem szerint – a kohéziós kiadások kezelésének elsődleges eszközéül kellene szolgálniuk. Nem segítenek hozzá a kisebb és célzottabb, az Európa legelmaradottabb régióin valóban segíteni tudó kohéziós politikával kapcsolatos elképzelésünk megvalósításához. Ezek a jelentések teljesen rossz irányba tartanak, és ellenük fogok szavazni.

A FNYH szövegen végzett átváltási műveletek (párhuzamos összehasonlítás)

these		0	grammatikai kihagyás	stratégiai implicitáció
plenary	plenáris ülés		lexikai betoldás	normakövető explicitáció
	0 került		lexikai betoldás	stratégiai explicitáció
address	foglalkoznak		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
	0 való		lexikai betoldás	normakövető explicitáció
	0 azt		lexikai betoldás	stratégiai explicitáció
it is not business as usual	ez nem a rendes kerékvágás		lexikai csere	stratégiai explicitáció
should be	irányítanunk		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
should be	irányítanunk		grammatikai csere	normakövető explicitáció
	0 magas		lexikai betoldás	stratégiai explicitáció
in spending	kiadásokkal kapcsolatos		lexikai betoldás	stratégiai explicitáció
highlighted	hívta fel a figyelmet		lexikai általánosítás	stratégiai implicitáció
highlighted by	hívta fel a figyelmet		grammatikai csere	normakövető explicitáció
European Court of Auditor	Számvevőszék		lexikai kihagyás	stratégiai implicitáció
similarly		0	lexikai kihagyás	stratégiai implicitáció
are	jelent		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
are	bírnak		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
highly	rendkívül		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
	0 pozícióját		lexikai betoldás	normakövető explicitáció
remain	szolgálniuk		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
vehicle	eszköz		lexikai általánosítás	stratégiai implicitáció
meet	megvalósít		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció
that truly help	segíteni tudó		grammatika csere	normakövető explicitáció
deprived	elmaradott		lexikai konkretizáció	stratégiai explicitáció

2. FÜGGELÉK

A dolgozat folyószövegében előforduló rövidítések

Rövidítések táblázata		
Rövidítés	Jelentés	Első előfordulás
FT	fordítástudomány	10. oldal
TT	tolmácsolástudomány	10. oldal
FNY	forrásnyelv	16. oldal
CNY	célnyelv	16. oldal
MIK	Magyar Intermodális Korpusz	18. oldal
EP	Európai Parlament	18. oldal
EN-ITA	angol-olasz nyelvpár	25. oldal
EN-NOR	angol-norvég nyelvpár	25. oldal
EN-GE	angol-német nyelvpár	25. oldal
ECC	English Comparable Corpus (Angol összehasonlítható fordítási korpusz)	29. oldal
FCCF	Finnish Comparable Corpus of Fiction (Finn összehasonlítható szépirodalmi korpusz)	31. oldal
GEPCOLT	German-English Parallel Corpus of Literary Texts (Irodalmi szövegek német-angol párhuzamos korpusza)	33. oldal
ICSB	International Council for Small Businesses (Nemzetközi Kisvállalkozások Tanácsa korpusz)	40. oldal
TEI	Text Encoding Initiative (Szövegkódolási Kezdeményezés)	43. oldal
EVS	Ear-voice span (Fül-száj ívhossz)	44. oldal
TIC	Television Interpreting Corpus (Televíziós tolmácsolási korpusz)	46. oldal
CorIT	Italian Television Interpreting Corpus (Olasz televíziós tolmácsolási korpusz)	48. oldal
EPIC	European Parliament Interpreting Corpus (Európai Parlament Tolmácsolási Korpusza)	51. oldal

ECIS	Quality Evaluation in Simultaneous Interpreting (Minőségértékelés a tolmácsolásban)	51. oldal
ARCHINT	Architecture in Interpreting (Építészet a tolmácsolásban korpusz)	52. oldal
DIRSI	Directionality in Simultaneous Interpreting (Direkcionáltság szinkrontolmácsolásban korpusz)	52. oldal
FOOTIE	Football in Europe (Labdarúgás Európában korpusz)	52. oldal
EPICG	EPIC Ghent (Európai Parlament Tolmácsolási Korpusza – Ghent)	53. oldal
CIAIR	Center for Integrated Acoustic Information Research of Nagoya University (Nagoya Egyetem Integrált Akusztikai Információkutatás Központja)	57. oldal
CEIPP	Chinese–English Interpreting Corpus for Premier Press Conferences (Kínai Miniszterelnöki Sajtótájékoztatók kínai-angol tolmácsolási korpusza)	59. oldal
TTR	Type/token ratio (Szótípus/szövegszó arány)	67. oldal
CECIC	Chinese-English Conference Interpreting Corpus (Kínai-angol konferenciatolmácsolási korpusz)	68. oldal
PIC	Parallel Intermodal Corpus (Párhuzamos intermodális korpusz)	69. oldal
EPTIC	European Parliament Translation and Interpreting Corpus (Európai Parlament Fordítási és Tolmácsolási korpusza)	69. oldal
AIIC	Association Internationale des Interprètes de Conférence (Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szövetsége)	74. oldal
DG LINC	Directorate-General for Logistics and Interpretation (Az Európai Parlament tolmácsolási szolgálata)	102. oldal

3. FÜGGELÉK

A táblázatokban található és a hozzájuk kapcsolódó rövidítések

Rövidítés	Feloldása	Táblázat	Oldal
KK	a kutatás alapjául szolgáló nagy korpusz		18.
K5	a kutatás alapjául szolgáló kis (5-5 szövegből álló) kis korpusz		18.
HU	magyar	6., 11., 13., 18., 19. a, 19. b, 20., 21. a, 21. b, 22., 23. a, 23. b, 24., 25. a, 25. b, 26. a, 27., b	102., 117., 119., 130., 133., 134., 136., 137., 140., 141., 142., 143., 144.
EN	angol	6., 7., 9., 11., 13., 18., 19. a, 20., 21. a, 22., 23. a, 24., 25. a, 26. a	102., 113., 114., 117., 119., 130., 133., 136., 137., 140., 141., 142., 143., 144.
FR	francia	6., 7., 9., 11., 13., 18., 19. b, 20., 21. b, 22., 23. b, 24., 25. b, 26. b	201., 113., 114., 117., 119., 130., 134., 136., 137., 140., 141., 142., 143., 144.
PKK	Párhuzamos nagy korpusz	6., 9., 13., 31., 33., 35.	102., 114., 119., 154., 155., 156.
ENFNYH	Angol forrásnyelvi hangzó szövegek	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142.
HUT	Magyarra tolmácsolt szövegek	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24., 30., 31., 32., 33., 34., 35.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142., 154.

			156.
FRFNYH	Francia forrásnyelvi hangzó szövegek	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142.
ENT	Angolra tolmácsolt	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24., 30., 31., 32., 33., 34., 35.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142., 154., 156.
FRT	Franciára tolmácsolt	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24., 30., 31., 32., 33., 34., 35.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142., 154., 156.
HUFNYH(en)	Magyar forrásnyelvi hangzó szövegek (magyar-angol nyelvpár)	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142.
HUFNYH(fr)	Magyar forrásnyelvi hangzó szövegek (magyar-francia nyelvpár)	7., 9., 11., 13., 18., 20., 22., 24.	112., 114., 117., 119., 130., 136., 140., 142.
PK5	Párhuzamos kis korpusz	8., 10., 12., 14., 15., 16., 17.	112., 115., 117., 119., 120., 121., 123.
FNYH1	Forrásnyelvi hangzó szöveg 1 (a K5 korpusz első szövege)	8., 10., 12., 19.a, 19.b, 21.a, 21.b, 23.a, 23.b, 25.a, 25.b	112., 115., 117., 133., 134., 137., 141., 143.
T1	Tolmácsolt szöveg 1 (a K5 korpusz első szövegének tolmácsolt változata)	8., 10., 12., 19.a, 19.b, 21.a, 21.b, 23.a, 23.b, 25.a, 25.b	112., 115., 117., 133., 134., 137., 141., 143.
EN→HU	Angolról magyarra	8., 10., 12., 14., 15., 16., 17.	112., 115., 117., 119., 120., 121., 123.
HU→EN	Magyarról angolra	8., 10., 12., 14., 15., 16.,	112., 115., 117.,

		17.	119., 120., 121., 123.
FR→HU	Franciáról magyarra	8., 10., 12., 14., 15., 16., 17.	112., 115., 117., 119., 120., 121., 123.
HU→FR	Magyarról franciára	8., 10., 12., 14., 15., 16., 17.	112., 115., 117., 119., 120., 121., 123.
ENFNFI	Angol forrásnyelvi írott szövegek	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
HUF	Magyarra fordított	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
ENF	Angolra fordított	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
FRF	Franciára fordított	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
IKK	Intermodális nagy korpusz	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
HUFNYI(en)	Magyar forrásnyelvi írott szövegek (magyar-angol nyelvpár)	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
IK5	Intermodális kis korpusz	19.a., 19.b, 21.a, 21.b, 23.a, 23.b, 25.a, 25.b, 26.a, 26.b, 28.a, 28.b, 29.a	133., 134., 137., 141., 143., 144., 148., 149., 151.
HUFNYI(fr)	Magyar forrásnyelvi írott szövegek (magyar- francia nyelv pár)	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 142.
F1	Fordított szöveg (a K5 korpusz első szövegének fordított változata)	19.a, 19.b, 21.a, 21.b, 23.a, 23.b, 25.a, 25.b	133., 137., 141., 143.,
FRFNYI	Francia forrásnyelvi írott szövegek	18., 20., 22., 24.	130., 136., 140., 143.,

FNYI1	Forrásnyelvi írott szöveg (A K5 korpusz első írott szövege)	19.a., 19.b, 21.a, 21.b, 23.a, 23.b, 25.a, 25.b	133., 137., 141., 143.
FNYI	Forrásnyelvi írott szövegek	26.a, 26.b	144.
FNYH	Forrásnyelvi hangzó szövegek	26.a, 26.b	144.
T	Tolmácsolt	26.a, 26.b	144.
F	Fordított	26.a, 26.b	144.
ENAH	Angol autentikus hangzó	30.,31., 32., 33., 34., 35.	155., 156.
FRAH	Francia autentikus hangzó	30., 31., 32., 33., 34., 35.	155., 156.
HUAH	Magyar autentikus hangzó	30., 31., 32., 33., 34., 35.	155., 156.
ÖKK	Összehasonlítható nagy korpusz	30., 31., 33., 35.	155., 156.

4. FÜGGELÉK

Átírási elvek

1. Minden grammatikai és lexikai elem rögzítésre kerül.

2. Évszámokat, százalék és nagy számok számösszetevőit számmal írjuk.

pl. 2008-ban, 23 százalék, 40 millió, 20 percent, 2 billion, from 2008 to 2010,
Amendment 20, 6.4 billion

3. Ha technikai hiba van a felvételben, jelöljük így: t# pl. a felvétel eleje hiányzik, a mikrofon a felszólalás közben kikapcsolt: t# jelöli a hiányzó részt

4. Ha a felszólalót megszakítják, pl. az elnök közbeszól, akkor ezt a részt, amely alatt nem a felszólaló beszél, >...< jellel jelezzük, de nem kell átírni.

5. Szavak javítása akkor szükséges, ha a felszólaló/tolmács egyértelműen rosszul ejtette ki az adott szót.

pl. marália >malária<

De pl. névelők javítása szükségtelen, nincs javítás a következő esetben:

a asztal – nincs javítva így: a >az< asztal

De ha rosszul mondanak egy szót, ezt ugyanannak a szónak a helyesírásával jelöljük.

pl. alysum >asylum< és NEM elisum >asylum<

Ha a felszólaló/tolmács tényyszerűen ront, pl. egy intézmény nevét elrontja (Európa Tanács Európai Tanács helyett), ezt az átírásban nem jelöljük.

6. Nem sztenderd kiejtés, nyelvváltozat, dialektus, egyéni, alkalmi kiejtés stb. eltéréseiből kifolyó ejtés nincs jelölve. Minden érthető, helyesen kiejtett elem szokványos helyesírással kerül átírásra.

pl. nem jelöljük a hangsúlyt, az elnyújtott szótagokat, torokköszörülést

7. Átvezető szövegeket, pl. üléseelnök megadj a szót a következő felszólalónak stb., nem kell átírni.

8. Ha megakadás, hiba, önjavítás kettévág egy szót, jelöljük a hibát és utána írjuk be >< közé a helyes szót.

Írjuk le a rontott részt, az önjavítást, a szó folytatását, de aztán >a normalizált szót< is, pl. munkatej[hely]teremtéshez>munkahelyteremtéshez< (Götz: 2017)

5. FÜGGELÉK

Átírási jelek

Jelenség	Jelölés
	egy ... jel
szünet	üres kb. 2 mp (ellipszis = 1 karakter ahol szünetet kezd tartani ... folytatja
kitöltött	magyar ö öö ööö ahol megakad ö folytatja ö-k száma az ö-zött rész hosszát, nem a kiejtett ö-k számát jelzi angol ehm eehm eeehm ahol megakad ehm folytatja
érthetetlen	# nem tapad érthető szó, rész # megint érthető
önjavítás	[a javított rész] szó, amit javít [szó, amire javít]
Központozás	
?	intonált kérdés
!	intonált felkiáltás
.	egységhatár jelezheti prozódia, de logikailag is ki lehet következtetni nem az írott szöveg központozását követi, hanem az elhangzott szöveg egységeit jelöli
>szó<	beszélő, tolmács által hibásan ejtett szó
az átíró javítása	javítása: rosszul ejtett szó >helyes szó< pl. marális >malária<

6. FÜGGELÉK

Terminusjegyzék

(A dolgozat és a kutatás célkitűzései szempontjából kulcsfontosságú terminusok meghatározása)

HU: anticipáció

EN: anticipation

Meghatározás: Anticipáció az, amikor a tolmács egy adott szót vagy több szóból álló kifejezést hamarabb (vagy egyidejűleg) ejt ki célnyelven, mint a beszélő a szó (vagy több szóból álló kifejezés) forrásnyelvi megfelelőjét.

The target language production by the interpreter of a (string of) word(s) before (or simultaneous with) the speaker's production of the corresponding (string of) words.

(Vandepitte 2001: 324)

HU: annotáció

EN: annotation

Meghatározás: Olyan információ, mely az eredeti szövegben nem szerepel, hanem a szövegfeldolgozás során kerül a szövegbe. A szövegre vonatkozik, de a szövegtől egyértelműen megkülönböztethető. Az annotáció leggyakoribb formái a címkézés és a szintaktikai korpuszok hibakódjai is idetartoznak.

(Szirmai 2005: 167)

HU: átváltási művelet

EN: transfer operation

Meghatározás: Összefoglaló terminus mindazokra a rendszerszerű és rutinszerű műveletekre, amelyet fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, nyelvhasználatának és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket.

(Klaudy 2018: 4)

HU: beszédprodukción

EN: speech production

Meghatározás: A továbbítandó üzenet mentális megjelenésétől a beszédtervezésen keresztül a beszédterv végrehajtásáig terjedő műveletek sorozata, beleértve az önellenőrzést és szükség esetén az önkorrekciót is.

Set of operations extending from the mental representation of the message to be delivered to speech planning and the performance of the speech plan, including self-monitoring and self-correction when necessary.

(Gile 1995: 163)

HU: célnyelvi lexikai egységek sajátos eloszlása

EN: distinctive distribution of target-language items

Meghatározás: Bizonyos lexikai mintázatok szokatlan eloszlása fordított szövegekben, mind a forrásnyelvi megfelelőjükhöz, mind autentikus célnyelven született szövegekhez képest, ami önmagában a nyelvi közvetítés folyamatának eredménye.

The unusual distribution patterns of certain lexical items in translated texts, compared to both their source texts and original texts in the target language, may be the result of the process of language mediation per se.

(Baker 1993: 245)

HU: célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek hiánya

EN: frequency/scarcity of target language specific (unique) items

Meghatározás: A fordításokban az eredetileg célnyelven született szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű ekvivalensük a forrásnyelvben.

Items unique to the target language are less frequent in translated texts than in non-translated text of the same language.

(Tirkonnen-Condit 2004: 178)

HU: C-universals

EN: T-universals

Meghatározás: A C-univerzálék a fordítások és a nem fordított, célnyelven írt szövegek közötti különbségekről fogalmazznak meg általánosításokat (egyszerűsítés, konvencionalizáció, szokatlan lexikai mintázatok, célnyelvi egyedi elemek alulreprezentációja).

T-universals are universal differences between translations and their source texts.

(Chesterman 2004: 39)

HU: echoikus tár/emlékezet

EN: echoic memory

Meghatározás: Az echoikus emlékezet mindössze néhány milliszekundumig működik, nagyon hasonló tulajdonságokkal bír, mint a vizuális emlékezet egyik alrendszere, az ikonikus emlékezet.

HU: egyszerűsítés

EN: simplification

Meghatározás: Az egyszerűsítés a kevesebb szóval történő kifejezés folyamata és/vagy eredménye.

Simplification is the process and/or result of making do with less words.

(Blum-Kulka és Levenston 1983: 119)

HU: elsodródás

EN: drift

Meghatározás: ld. C-univerzálék

(Chesterman 2010)

HU: eltolódás

EN: shift

Meghatározás: ld. F-univerzálék

(Chesterman 2010)

HU: erőfeszítés modell

EN: Effort models

Meghatározás: Szinkrontolmácsolás során a szükségletek összességét a hallgatás és elemzés (L) + a rövid távú memória (M) + a beszédprodukciónak (P), valamint az előzőek koordinálásához szükséges erőfeszítések adják (C).

(Gile 1998)

HU: explicitáció

EN: explication

Meghatározás: Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette.

(Klaudy 2007: 161)

HU: explicitációs hipotézis

EN: explicitation hypothesis

Meghatározás: A forrásnyelvi szöveg értelmezése során a fordító olyan célnyelvi szöveget hozhat létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez a redundancia a célnyelvi szöveg kohézív explicitiségének növekedésében mutatkozhat meg (fordította Robin Edina 2014: 24).

The process of interpretation performed by the translator on the source text might lead to a TL text which is more redundant than the SL text. This redundancy can be expressed by a rise in the level of cohesive explicitness in the TL text.

(Blum-Kulka 1986: 19)

HU: explicités

EN: explicitness

Meghatározás: A FNY-i és CNY-i szöveg között mutatkozó, új nyelvi vagy nyelven kívüli információban vagy a tartalmi-logikai viszonyok erősebb kifejezésében azonosított eltérés.

(Pápai 2001)

HU: fordítási korpusz

EN: translation corpus

Meghatározás: A fordítási korpusz kizárólag fordítás eredményeként létrejött szövegeket tartalmaz.

(Szirmai 2005: 169)

HU: fordítási nyelv/fordítási szöveg

EN: translationese

Meghatározás: A fordítás minden olyan formája, amely valamilyen formában úgy tekinthető, mint amelyet az eredeti szöveg befolyásol, anélkül, hogy a kifejezés bármilyen értékítéletet feltételezne.

Translationese is all forms of translation which can in some form be viewed as having been influenced by the original text, without the term implying any value judgment.

(Gellerstam 2005: 202)

HU: fordításnyelv

EN: translationese

Meghatározás: A fordítás nyomán keletkezett és eredetileg célnyelven született szövegek közötti statisztikai eltérésekben megnyilvánuló, a fordítások gördülékeny, természetes hangzását hátrányosan befolyásoló, idegen szöveg hatását keltő, „fordításízű”, ügyetlen megfogalmazás, szóhasználat, mondat- és szövegszerkezet.

Translationese is understood as any statistical deviations of translations from non-translations and is assumed to affect the fluency of translations, rendering them foreign-sounding and clumsy of wording and structure.

(Kunilovskaya, M., Lapshinova-Koltunski, E. é. n.)

HU: fordítási univerzálé

EN: translation universal

Meghatározás: A fordítási univerzálék tipikusan a fordítás útján keletkezett szövegeket és nem az eredetileg célnyelven született műveket jellemzik, nem a nyelvek interferenciájának eredményeként jönnek létre, hanem függetlenül a fordításban részt vevő nyelvpár sajátosságaitól, valamint a fordítás irányától.

Linguistic features which typically occur in translated rather than original texts and are thought to be independent of the influence of the specific language pairs involved in the process of translation.

(Baker 1993: 243, Laviosa 1998)

HU: F-univerzálék

EN: S-universals

Meghatározás: Az F-univerzálék a fordítások és a nem fordított, célnyelven írt szövegek közötti különbségekről (egyszerűsítés, konvencionizáció, szokatlan lexikai mintázatok, célnyelvi egyedi elemek alulreprezentációja) fogalmazznak meg általánosításokat.

S-universals are universal differences between translations and their source text.

(Chesterman 2004: 39)

HU: Fül-száj ívhossz**EN/FR:** Ear-voice span (EVS)/time lag/ décalage**Meghatározás:** A fül-száj ívhossz a forrásnyelvi tolmácsolási egység észlelése és a célnyelvi megfelelő produkálása között eltelt idő nagysága.

(Bakti 2007: 19)

HU: grammatikai műveletek**EN:** grammatical transfers**Meghatározás:** A grammatikai műveletek csoportjába a mondat egységek vagy mondatok szerkezetét érintő, és a két nyelv grammatikai rendszerére jellemző különbségek miatt alkalmazott műveleteket soroljuk: grammatikai konkretizálás, grammatikai generalizálás, grammatikai felbontás, grammatikai összevonás, grammatikai felemelés, grammatikai lesüllyesztés, grammatikai betoldás, grammatikai kihagyás, grammatikai áthelyezés, grammatikai csere.

(Klaudy 2018)

HU: harmadik kód**EN:** third code**Meghatározás:** a fordítás lényegében egy harmadik kód, amely a mátrix- és a célkód kétoldalú figyelembevételéből származik; ez egy önálló kód, saját normákkal, strukturális előfeltételekkel és következményekkel, bár ezek szükségszerűen a mátrixinformációk és a célparaméterek származékai.

Translation is essentially a third code which arises out of the bilateral consideration of the matrix and target codes"; it is "a code in its own right, setting its own standards and structural presuppositions and entailments, though they are necessarily derivative of the matrix information and target parameters.

(Frawley 1984: 257)

HU: hosszú távú memória**EN:** long-term memory (LTM)**Meghatározás:** A hosszú távú memória az a rendszer, amely lehetővé teszi, hogy hosszú időn keresztül információkat tároljunk, nincs kapacitási korlátja.

HU: ikonikus tár/emlékezet**EN:** iconic memory**Meghatározás:** Az ikonikus emlékezet rövid, mindössze egy milliszekundumos emléknym az előző vizuális képről, amelyet az utána következő ingerek könnyen „maszkolnak”.**HU: implicitáció****EN:** implicitation**Meghatározás:** valamit, ami a forrásnyelvben explicit volt implicitté teszünk a célnyelvben, a szituáció vagy a kontextus közvetíti a jelentést

target language details that remain implicit in the source language, but become clear through the relevant context or situation

(Vinay és Dalbernet 1958: 9)

HU: interferencia törvénye**EN:** law of interference**Meghatározás:** A fordító a forrásszöveg felépítésére jellemző sajátosságokat hajlamos átültetni a célnyelvi szövegre.

In translation, phenomena pertaining to the make-up of the source text tend to be transferred to the target text.

(Toury 1995: 275)

HU: intermodális korpusz**EN:** intermodal corpora**Meghatározás:** Az intermodális korpusz tolmácsolt és fordított szövegek korpusza

corpora featuring interpreted and translated language

(Ferraresi 2016: 27)

HU: interpretatív elmélet**EN/FR:** théorie du sens/théorie interprétative de la traduction (TIT)**Meghatározás:** A modell középpontjában az értelmezés áll, mely az értelemegységek segítségével történik. Az értelemegységek a nyelvi elemek és a tolmács hozzájuk kapcsolódó releváns ismereteiből születnek, majd sorban, egyik a másik után hozzáadódik az addig elhangzottakhoz, így hozva létre a jelentést. A következő lépésben a tolmács megfosztja a jelentést nyelvi köntösétől (deverbalizáció), majd végül a reverbalizáció szakaszában a

célnyelv szokásait, szabályait figyelembe véve újrafogalmazza azt
 La théorie interprétative [...] a établi que le processus consistait à comprendre le texte original, à déverbaliser sa forme linguistique et à exprimer dans une autre langue les idées comprises et les sentiments ressentis.

(Lederer 2006: 7)

HU: ismétlések elkerülése

EN: avoidance of repetitions

Meghatározás: A fordítások általában kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg az adott nyelven született szövegek.

Translations tend to contain fewer instances of word-for-word repetition than texts originally produced in the given language.

(Baker 1993)

HU: kiegyenlítőds

EN: levelling out

Meghatározás: A kiegyenlítőds a fordítási szövegnek a kontinuum középpontja felé tartó mozgása.

Translated texts steer a middle course between any two extremes, converging towards the centre.

(Baker 1993)

HU: két- vagy többnyelvű korpusz

EN: bi- multilingual corpus

Meghatározás: A két- vagy többnyelvű korpuszok két vagy több különböző nyelven előállított egynyelvű korpuszt tartalmaznak, azaz csak autentikus (nem fordított) szövegek gyűjteményei.

Seidl-Pécs (2010: 210)

HU: kihagyás

EN: omission/skipping/ellipsis/message abandonment

Meghatározás: A tolmács, különösen nagy időnyomás alatt, vagy amikor értelmezési nehézséggel szembesül, kihagyja a felesleges vagy redundáns kifejezéseket, ismétléseket,

lényegtelen megnyilatkozásokat, érthetetlen bemeneteket, lefordíthatatlan elemeket vagy üzeneteket, amelyek a célnyelvi beszédegben elfigadhatatlanok.

The interpreter, in particular under high time pressure or when facing interpreting difficulties, deletes superfluous or redundant expressions, repetitions, unimportant utterances, incomprehensible input, untranslatable elements, or message that is unacceptable in the target discourse.

(Li: 2015: 8)

HU: konzervativizmus

EN: conservatism

Meghatározás: A konzervativizmus a célnyelv sajátosságainak túlzott használata, tipikus jellemzőinek hangsúlyozása.

Conservatism is the tendency to conform to patterns and practices that are typical of the target language, even to the point of exaggeration.

(Baker 1996: 183)

HU: korpusz

EN: corpus

Meghatározás: A korpusz nyelvészeti vizsgálatok céljából, bizonyos szempontok alapján összeválogatott írott vagy beszélt nyelvi szövegekből áll.

(Szirmai 2005: 170)

HU: korpusznyelvészet

EN: corpus linguistics

Meghatározás: Nyelvészeti irányzat, mely a nyelv és nyelvhasználat vizsgálatát speciális módszerek és számítógépes programok segítségével korpuszra alapozva végzi.

(Szirmai 2005: 170)

HU: leíró fordítástudomány

EN: Descriptive Translation Studies (DTS)

Meghatározás: A fordítástudomány azon ága, amely folyamatosan a legszorosabb kapcsolatot tarja fenn a vizsgált empirikus jelenségekkel, a fordítás folyamatának leírásával foglalkozik, három ága: eredményközpontú (product-oriented), folyamatközpontú (process-oriented), funkcióközpontú (function-oriented) fordítástudomány.

The branch of the discipline which constantly maintains the closest contact with the empirical phenomena under study, there would seem to be three major kinds of research in DTS, which may be distinguished by their focus as product-oriented, function-oriented, and process-oriented.

(Holmes 1972: 73)

HU: lexikai műveletek

EN: lexical transfers

Meghatározás: Lexikai műveletek csoportjába a lexikai egységeket vagy kifejezéseket érintő, valamint a két nyelv lexikai rendszerében rejlő különbségek miatt szükséges műveletek tartoznak: jelentések differenciálása és konkretizálása, jelentések generalizálása, jelentések összevonása, jelentések felbontása, jelentések kihagyása, jelentések áthelyezése, jelentések felcserélése és antonim fordítás, teljes átalakítás, kompenzáció.

(Klaudy 2018)

HU: normalizáció

EN: nomalisation/conservatism

Meghatározás: Megfelel Baker konzervativizmusának: a célnyelv sajátosságainak túlzott használata, tipikus jellemzőinek hangsúlyozása. tendency to exaggerate features of the target language and to conform to its typical patterns

(Laviosa 1998/2009)

HU: növekvő standardizáció törvénye

EN: law of growing standardisation

Meghatározás: A forrásnyelvi szöveg jellemzői gyakran módosulnak a fordítás során, néha teljesen kimaradnak, a célnyelvben megszokott, általános nyelvi kifejezőeszközök javára.

In translation, textual relations obtaining in the original are often modified, sometimes to the point of being totally ignored, in favour of (more) habitual options offered by a target repertoire.

(Toury 1995: 268)

HU: a nyelvi hozzáférés gravitációs modellje

EN/FR: gravitational model of linguistic availability/modèle gravitationnel de la disponibilité linguistique

Meghatározás: A modell a szavak mentális elérhetőségét mutatja, minél távolabb helyezkednek el a magtól a nyelvi alkotóelemek, annál több feldolgozási kapacitásra és időre van szükség, hogy előhívjuk őket.

(Gile 2009)

HU: önellenőrzés

EN: (self-)monitoring

Meghatározás: Az önellenőrzés a beérkező szöveg és a már megfogalmazott hipotézisek, illetve az output koherenciájának ellenőrzése.

(Kalina 1998: 7)

HU: összehasonlítható korpusz

EN: comparable corpora

Meghatározás: A terminust Mona Baker alkotta meg. [...] Két különböző szövegcsoporthól állnak, azonos nyelven. Az "A" korpusz bármely, akár már létező gépi ill. gépileg olvasható és elemezhető eredeti forrásnyelvi szövegekből álló korpusz lehet, a "B" pedig fordítás eredményeképp keletkezett, lehetőleg azonos műfajú és stílusú és természetesen azonos elvek mentén összeválogatott forrásnyelvi szövegeket tartalmaz.

(Klaudy 2005: 5)

HU: párhuzamos korpusz

EN: parallel corpus

Meghatározás: Olyan korpusz, amely több mint egy nyelven tartalmazza ugyanazt a szöveget vagy szövegeket.

(Szirmai 2005: 172)

HU: reprezentatív

EN: representative

Meghatározás: A reprezentatív minta olyan minta, amely a populációra jellemző jegyek összességét a lehető legnagyobb mértékben megközelíti.

HU: rövid távú memória/munkamemória

EN: short term memory/working memory

Meghatározás: Átmeneti tár, amely végrehajtó rendszerként is működik, a kognitív folyamatok ellenőrzéséért és a nyelvi műveletekért felelős.

Horváth (2015: 144)

HU: sajátos eloszlások

EN: specific type of distribution

Meghatározás: Bizonyos jellegzetességek gyakrabban vagy ritkábban fordulnak elő a fordításban, mint az eredetiben.

Baker (1993)

HU: strukturális anticipáció

EN: structural anticipation

Meghatározás: Strukturális anticipáció során a tolmács egy egyszerű, semleges mondattal vezeti be a mondanivalóját, ezzel elodázva az ige megjelenésének pillanatát a célnyelvi beszédprodukcióban.

(Lederer 1984)

HU: szalámitechnika

EN/FR: chunking/saussisonage

Meghatározás: a szalámitechnika az üzenet kisebb egységekre történő „felszabdalása”, „feldarabolása”.

(Horváth 2015: 168)

HU: szokatlan lexikai mintázatok/ szokatlan szókapcsolatok

EN: untypical lexical patterns/unusual word combinations

Meghatározás: több szóból álló kifejezések (pl.: kollokációk) különbözőképpen jelennek meg a fordításokban és a nem fordított szövegekben

lexical patterning in multi-word strings (e.g. collocations) appear differently between translations and non-translations

(Mauranen 2000)

HU: szövegkörnyezet/kontextus

EN: context

Meghatározás: A korpusznyelvészetben használt meghatározás szerint egy szót vagy kifejezést közvetlen megelőző és követő szövegrészlet. Ennek segítségével lehet az adott szó vagy kifejezés jelentését egyértelműsíteni.

(Szirmai 2005: 173)

HU: szövegszó/szótípus arány

EN: type-token ratio (TTR)

Meghatározás: A szövegben megtalálható különböző szavak és az összes szó előfordulásának aránya a szókincs gazdagságát és a lexikai változatosságát mutatja.

HU: Tightrope hypothesis

EN: Tightrope hypothesis

Meghatározás: Az idő nagy részében a teljes kapacitásfelhasználás megközelíti a tolmács összes rendelkezésre álló kapacitását, így a feldolgozási kapacitás bármilyen növekedése és a kognitív erőforrások tolmács általi helytelen kezelése túlterhelést vagy figyelemhiányt (az egyik Erőfeszítésben), következésképpen a tolmácsteljesítmény romlását okozhatja. Most of the time, total capacity consumption is close to the interpreter's total available capacity, so that any increase in processing-capacity requirements and any instance of mismanagement of cognitive resources by the interpreter can bring about overload or local attentional deficit (in one of the Efforts) and consequent deterioration of the interpreter's output.

(Gile 1999: 159)

HU: tisztítás

EN: sanitization

Meghatározás: megfelel a normalizációnak

(Kenny 1998)

HU: tolmácsolási szöveg

EN: interpretese

Meghatározás: A tolmácsolás nyomán létrejött, sajátos szövegtípust képviselő, a célnyelvre jellemző normától eltérő, tolmácsolásokra jellemző nyelvi sajátosságokat tartalmazó szöveg.

Szegh (2021)

HU: tolmácsolási univerzálé**EN:** interpreting universal

Meghatározás: A tolmácsolás útján keletkezett szövegeket és nem az eredetileg célnyelven született műveket jellemzik, nem a nyelvek interferenciájának eredményeként jönnek létre, hanem függetlenül a tolmácsolásban részt vevő nyelvpár sajátosságaitól, valamint a tolmácsolás irányától.

Szegh (2021)

HU: valószínűség-előrejelzés modell**EN:** probability prediction model

Meghatározás: A szinkrontolmácsolást lehetővé tevő alapvető mechanizmus a valószínűségi előrejelzés, mely azonban csak megfelelő redundanciaszinttel rendelkező szöveg esetén lehetséges. A redundancia minden beszédszinten jelen van: a szótag, a szó, a kifejezés, a megnyilatkozás, a szöveg és a szituáció szintjén egyaránt. Az egyes szintek redundanciája összeadódik, így hozva létre az üzenet összredundanciáját. Minél magasabb egy szöveg redundancia szintje, annál nagyobb a valószínűsége, hogy pontosan anticipáljuk, jelezzük előre annak haladását.

(Chernov 2004)